طورمشمی بو؟

رومان.

(یازلغان: ۱۹—۰۹)

برنچی طبعی.

کتبخانهٔ شخصی
رستم سعید اوغلی عمران
(u.u8686@gmail.com)

اثرنڭ تکرار باصدرو وترجمه حقلری محررینه مخصوصدر.

«بر شاگردنڭ خاطره‌لری» دیگان اسم برله قولیمه توشکان شول دفتر، بزنڭ طورمشمزنڭ ایڭ جراحتلی ییرلرینی آچقانغه، بیك كوب یاشلرمزنڭ ترکلکینه اوخشاغان، بو بختسز شاگردلرنڭ، بوش، معنی‌سز عمرینه قاراو مینم کوڭلمده‌ده شول: «طورمشمی بو؟» دیگان سؤالنی کیترگانگه، اوزم حل قیلا آلماغان شول مسئله‌نی بلکه اوقوچیلرم حل قیلور، مین جواب تابا آلماغان سؤالغه بلکه آنلر تابار دیب، شول «طورمشمی بو؟» نی کتاب ایتوب باصدرورغه اویلادم.

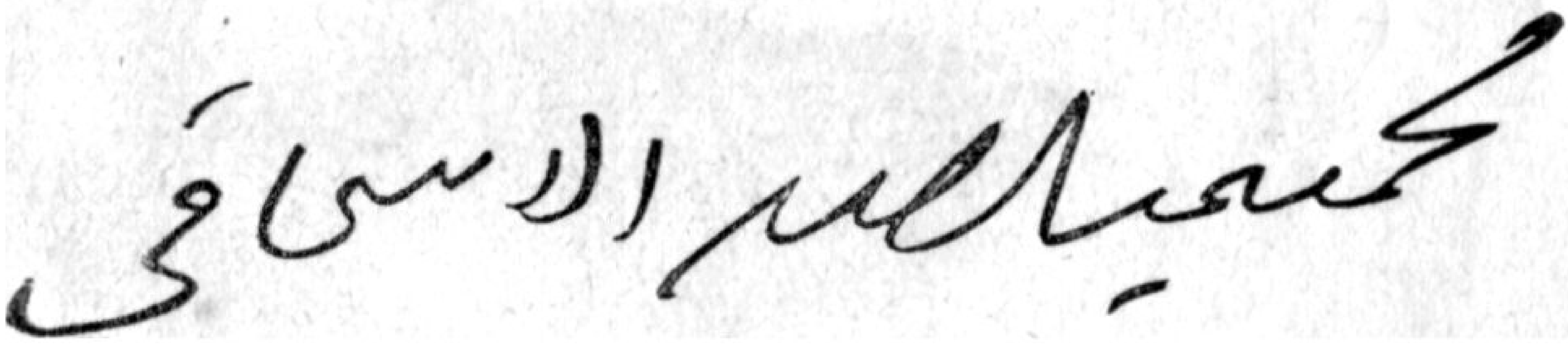

I

بز حاضر ئەتی برله چایدن قایتدق. چای اچکانده بر بویدن بولمەیارغینی قایچیلر، چرالر برله زورایتوب قزلر قاراب طوردیلر. مینی بویل قارچقلرده: «زورایوب قایتقان، یکت بولغان» دیلر. بولغانمن شول! ئلگەری مینی مانقه صارغی دیب مسقل ایتەطورغان کورشی قزلری، مینم برله صو بویلرنده بەبکەلر صاقلاوچی میکْلی بای قزلری بارده میندن قاچالر. کورشی خاتونلریده مینی کورگاچ، یاولقلرینکْ اوچلرینی تشلرینه قابوب، مینم برله ایسەنلەشمیچه کیتەلر. قارچقلرده: «زور بولدی ایندی، الله خیرلی بخت بیرسون، آتاکْ اورننده قارتای» سوزلرینه، ئەنی آلدنده مینی قزارتوب: «ماتور بیکەچ بیرسون» دیلر. اوراملردن اوتکان وقتمەده کشیلر: «نیندی زورای‌دی، ئلی گنه مالای ایدی، شهر صووی کیلوشدی» دیب سویلەب قالالر. مینی کوروب برله تەرەزەلرگە قزلر آطلالر. چننده مین شول حاضر قزلر قزغرلق یکت بولغانمن آخری! قزلر قاری باشلاسه، اوزمنکْ یوره کم سیرەك سیکره باشلی. بیك یاقندن قاراسالر قلاقلرم، بیتلرم اوط کبی یانا باشلی. بولمه یارغی آرقلی «فلان» قزلر کوزی برله کوزم اوچراسه، نی قدر

قاریسم کیلسەدە اختیارسز کوزم توبەن توشە. مین، آنلرنك کوز قاراولرینە قارشی ئلە نرسە اریگان کبی بولوب یومشاروب ایزرەب کیتەم. ئلە نرسە اویات کبی بولا، اوزمنی اوزم بیلی آلمی باشلیم. تەنلرم قالتری باشلی، آیاق اوستونده باصوب طورورغە حالم قالمی. شونك اوچون مین قزلرنی اوزلری قاراغاننی بلمەگاندە یاشرنوب قارارغە یاراتام. اول وقتدە مین اوزاق ایتدروب، آنلرنك هر اعضالرینی قاراب بترەم. آنلرنك یوزلرینی، کوزلرینی، قاشلرینی، کرفکلرینی، آوزلرینی، ایرنلرینی، بیللرینی، کوکرەکلرینی جنتکلەب قاریم. آنلرنك شول آوزلرندن اوبەرگە، بیللرینی قوچارغە فرضینە چومام. آنلرنك خیاللری برلە قوچنە، اویناشا باشلیم. لکن آنلرنك مینم قاراومنی سیزولری مینم بتون کیفمنی بوزا. مینی باشینە صالقون صو قویغان کبی ایتوب، بایاغی فرضی‌قز اورنینە ایسەن، ترك، سلکنە وحرکتلنە طورغان قزنی کیتروب باصدرا. مینی، طاغی آنلردن اویالوبمی قورقوبمی کوزمنی آلورغە، یایسە آنلر کورمی طورغان کچکنەرەك یارقدن قارارغە مجبور ایتە. مین قای وقتدە شول قزلر برلە کوزم کوزگە اوچراشقاچ، کوز قسارغەدە یایسە بارماق سلکورگەدە اویلیم. لکن وقتی یتکاچ کوزمنك قاباقلری قاداقلاب قویغان کبی سلکنمی، بارماغم اورنندن قوزغالمی. مین اوزمنك بولدرا آلماووم اوچون اوزمنی شلتەلی‌باشلیم. آخردن: «یاری ئلی، سلکمەو یاخشی بولدی، اول ئەنی‌سینە ئەیتور ایدی. ئەنیسی مینم ئەنیگە ئەیتوب مینی اویاتلی یاصار ایدی» دیب شادلانامدە. طاغی شونك اوستینە قزلر برلە اویناشو بیت یاخشی اش توگل! ئەتی برلە بزنك مناسبتمز یاخشی. ئەتی میندن ئلە نیچە سوز

صورادی. مین همه‌سینه جواب بیروگنه توگل، ئه‌تی برله مناظره قیلشوب کیتوب ئه‌نینی قورقتدمده. لکن جای کونی اویده بر اشده بولماو اوگغایسزراق. کوگل برله ئلله نیلر اشله‌سی کیله. نیشلیسڭ، اش یوق! یوروشورگه نیته‌رگه‌ده کشی یوق. موژیك مالایلری برله اویناب یورورگه میگا کیلوشمیده ایندی. مین قزان شاکردی. یکتلری برله یورورگه طاغی کیلوشمی. آنلر صوڭ نی بله‌لر! آنلر شول بیك جامدلر. قزلر برله یورورگه طاغی شول بایاغی بر...

٢٨نچی مای ١٨٩٥نچی یل.

II

یاغموردن صوڭ کون ماتورایوب کیتدی. موژیکلر بارده اچلرندن به‌یره‌م ایته‌لر. بوگون کون بویی قوللرینه تایاق طوتوب، موژیك قارتلری آشلق قارارغه بارالر. صابان آشلق قرنده حاضر قارا ییرلر برده‌قالمادی. بتون قر یه‌م یاشل کورنه. آرش قری آزراق دولقنلاناده باشلادی. بزنڭ باقچه‌ده ماتورلانوب کیتکان. مسکین آغاچلر بوآراده بیك موگغایوب طورالر ایدی. بوکونگی هوالیلقلرینی کورسه‌ڭ ایسڭ کیته‌ر. کیچه‌گی‌طوزان برله بویالوب بتکان‌یافراقلر، بوکون زمرودکبی‌یه‌م‌یاشل‌طورالر. کیچه‌ئوله‌م‌ئوله‌م دیگان کبی طورا طورغان آغاچلر، بوکون یاش یکتلر کبی یاشل یافراقلری برله شاولاشوب طورالر. ته‌ملی ایتدروب یووش ایسی کیله.

مین اندرغه باروب قایتدم. آنده‌غی اوله‌نلرده بیك ماتورایوب‌اوسه‌رگه حاضرله‌نوب طورالر. کورشی اندرده شاکرنڭ ایکی قزی اندر طاباغی یابوب ماتاشالر ایدی. مین کیلگاننی

کوروب بوری کبی قووشقه کردیلر. بزنڭ یاقغه چغا طورغان چیتەننی شطرشطر صندروب تیشکلر آچا باشلادیلر. مین قووش یانینه بیك کیلەسم کیلسەده بارا آلمادم. یاخشی توگل، یه شونده آنالری باردر، یایسه کورشی اندردن، یه آولدن بر بر کشی کورور. اوزلرینڭ قووشده ایکانلکینی بلدرور اوچون کبی قچقروب کولوشەلر.

مین، آنلرچغوب کیتکاچ گنه قووش یانینه کیلوب یارقدن قاری باشلادم. اچمدن آنلر برله سویلەشورگەاویلادم. لکن نیچك سوز باشلاسی؟ نیچك ؟ طاغی بیت آنلر ایکەو ! اسمی برله : «فخری جمال!» دیب دەشسەڭ برسینڭ خاطری قالور، «میکلوصلو!» دیب دەشسەڭ ایکنچی سینکی. میکلو صلووی قووشقه کردیده مینم طرفقه سەنەگی برله چوب ارغتدی. ئلله بلوب، ئلله بلمەینچه؛ لکن مین قورقوب کیتدم. مین بیك اوزاق آویلاب طورغاننڭ صوڭنده: « میکلو صلو جانم! » دیب دەشدم. لکن اوز طاووشیمه اوزم قورقوب، تگی ایشتکاننی ایشتمەگاننی بلمەینچەده طوروب اندرنڭ تگی یاغینه کیتدم. مونه آنلر اوزلری سویلەشه باشلاسالر ایدی.

فخری قارت زیارتدن قایتوشلی مینم یانیمه طوقتاب کیفنی ایزدی. قزلر اندر طاباغینی یابوب بتروب قایتوب کیتدیلر. مینده فخری قارت برله، آنڭ کیلونلرینی یامانلاغانینی طکلی طکلی اویگه قایتدم.

بولمەده ئەنی یاننده ئلله نیندی خاتونلر چای اچەلر. مونه ئلگەریرەك بولسه مینده شونده سەکی یانینه اوطروبقنه چای اچەر ایدم. حاضر شول ایندی یوق. مین، مونه شوندی خاتونلرنڭ برطوقتامایینچه غیبت صاتولرینی یاراتام. بوکون طاغی کون اوته.

اش یوقدن ایچماسام نمازغه باروب کیلیم. آنده‌ده بوش، ئلله نرسه طولماغان کبی کورنه! بره‌ر کوندن، بولماسه ئه‌بی‌لرگه قوناقغه باروب کیلورگه کیره‌ك.

۳ نچی اییون ۱۸۹۵ نچی یل.

III

کوته‌گان ییردن ملا جیزنیلر کیلوب توشدی. اوی بر آز جانلانوب کیتدی. کیچه قوناقلر یانینه دیب آولنك بایغورالرینی اشقه چافردق. مین خواجه کبی بولوب آشلر طاشیدم. ملا جیزنی برله توبه‌ن اوچ ملاسی سائلچی‌نك سلامینی آلو تییشمی، توگلمی حقنده بیك قاتی مناظره قیلوشدیلر. آخردن آش اورتاسنده ئه‌تی کتاب کیشته‌سندن ابن عابدین نی آلدروب، شوندن سلام آلونك تییش توگللکی حقنده عباره کورسه‌تدی. اول شوندن صوك اوزیده کولوب قویدی. اچندن اوزینك شول یاش ملالرنك بحثلرینی بیك تیز حل قیلوینه بر آز هوالاندی بولورغه کیره‌ك. بایغورالرده بر برسینه قاراشوب، آقرن‌غنه: „بو بوته‌ن شول، بوته‌ن!“ دیب ئه‌تینی ماقتی باشلادیلر. برسی آقرتن‌غنه: „تیره یاقده بر ایندی!“ دیدی. یاش ملالرده‌ئه‌تی‌گه بیك قزقغان کبی، ئلله نیندی بیك الوغ کشیگه‌قاراغان کبی‌قاریلر کبی کورندی. واقعاده بزنك ئه‌تی شه‌ب ایندی. اول نحونی بله، منطقنی بله، فقهه نی بله، عربچه بیك اوستا، فارسیچه بیك‌اوستا. شونك اوستینه بیك دینلی، بیك اخلاصلی، بیك یاخشی. یاش ملالر کبی بازاردن بازارغه یوروب وقتینی اوزدرمی. ئلله نیلرنی حیله ایتوب آولدن آولغه قوناقغه یورمی. اوچ تنکه آقچه‌غه بتون دینینی صاتوب، تله‌سه کمنك خاتونینی آیروب یبه‌روب، تله‌سه نیندی خاتونغه نکاح

اوقومی. آنڭ بار بلگانی مسجد برله مدرسه. شونڭ اوچون شول آنی محله خلقیده یاراتا، تیره یاق خلقیده الوغلی. مینیده ئه‌تیسی توسلی بولور دیلر.

آشدن چایگه قالغان کشیلر آراسنده، مین، طوب آطوب بولوطدن یاغمور یاودرولرنی، همده ترك برله آنگلیه پالیتیکاسینی سویله‌ب اوزمنڭ معلوماتم کوبلکینه ایسلرینی کیته‌ردم. آخردن سلطان‌نڭ عقللغی برله بیکتوریانی آلداب، مصرنی قایتاروب آلووینی سویله‌دم. ملالر، موژیکلر مسلماننڭ کافرنی جیکووینه بیك شادلاندیلر. ئه‌تی شوندن صوڭ مسلمان مملکتلرینڭ طارالووی، بخارانڭ کیتووی، شامل‌نڭ جیگلووی، ترك‌نڭ مغلوب بولووی حقنده فکرلرینی سویله‌دی. آنلرنڭ بارسینگده سببی «نظام» دیگان بولوب، باشقه پادشاهلرغه ایه‌روب کیتوب شریعتنی آیاق آستینه طابتاو ایمش.

مین، کیچ برله ئه‌تیلر نمازغه کیتکاچ، ئه‌نیلر، شریفه آبصطایلر برله چای اچدم. آنلرغه مدرسه‌نڭ نیندی‌لکینی، شاکردلرنڭ نیچك طورولرینی‌سویله‌دم. سویله‌گانده البته اوزمزنڭ‌مدرسه‌نڭ‌شاکردلرینی، حضرتینی ماقتاب، باشقه مدرسه‌لرنی یامانلاب سویله‌دم. ایندی بزنڭ مدرسه‌ده‌ده اوصال، ناچار شاکردلر بار بارنده، مین ایندی آنلرنی باشقه مدرسه‌لرگه باغشلاب سویله‌دم. آخریسی بیت اوز مدرسه‌گنڭ اسمینی صاتو یارامی ایندی. ئه‌نی شونده: „صوڭ، آنده تمه‌کی طارتوچیلر بولمیه‌ی، سین طارتمیسگمی ؟ مین برده تمه‌کی طارتونی یاراتمیم“ دیب قویدی. مین البته طارتمیم، مین آندی اشنی یاراتمیم، مین اچمیم تمه‌کی طارتمیم،

باشقه کتاب قوشماغان اشلرنی اشلەمیم. آلای‌غنه یارامی بیت، قیامت بار. «والبعث بعد الموت حق».

۵نچی ایيون ۱۸۹۵نچی یل.

IV

مین طشقه چقغان ییردن، طهارت خانه یارغندن، کورشی قزی عالمەنی قاراب طوردم. ئەنی، آنی قوناق توشم بولغانغه قول آراسینه کرشورگه چاقرغان. اول مونچەنڭ ایدەنینی یووب قایتوشلی یورط اورطاسنده، یاشل چیرەم اوستونده، یالان آیاق کوینچه چیله کلر صاووتلر یووا ایدی. آنڭ صزغانغان جیگی آستندەقالون،طولی‌بلط بلط ایتوب‌طوراطورغان‌بلەگی کورنەایدی. یووشالەنگان کولمەگیدە کوکرەکینە یابشوب، آنڭ کوکرەکینڭ قایسی توشی بییك، قایسی توشی چوقرلی ایدکینی تمام آچق کورسەتە ایدی. اول، قولی برله اشقوب آغاچ صاووت یوغاندە، آنڭ کوکرەکلرینڭ لب لب ایتوب سلکنوویدە کورنوب طورا ایدی. مین بیك اوزاق اوزمنی اوزم اونوطوب شونی قاراب طوردم. باشمدن ئلله نیندی اویلر اوتدی. ئەی شونڭ شول طولی قوللرینی قصوب طوتوب طازا تەنینی قوچاقلارغه! ئەی شونڭ صولاغاندە، بر کوتەرله بر توشه طورغان ایمچەکلرینە باشمنی قویوب طوررغه! مین شونی اوبەرگە، قوچاقلارغه تورلی اویلر قوردم. بردن حاضردن چغوب شونی قوچاقلارغه اویلادم. لکن الله صاقلاسون، اول قچقرسه، یایسه کشی کورسه خراب بولاسك بیت! شوندن اول لاپاص آستینه کرمەسمی دیب، شونده کرسه اوستینه کرورگە اویلی باشلادم. آندەدە کردی. یانینه چغارغه وقت یتکاچ ئلله نرسه آیاقلرم قالتری باشلادی.

اختیارم بتدی، چغا آلمادم. مین طاغی پلان قورغانچه اول کروب کیتدی. یاری ئلی، آندی بوندی یکلچه اویلاب طاشلاب قوناقلر آلدنده اویاتلی بولمادم. نی اویلاساڭده قزلر برله اویناو بیت گناه ایندی! مینم بولایده گناهم بیك کوب ئلی. مونه حاضر بایاغی کوگل گناهم اوچون نمازدن صوڭ توبه قیلدم. لکن عالمەنڭ اوتوب کیتووی طاغی نفسمنی قوزغاتدی. اوصال بو قهر صوقغان شیطان، مسلمان‌نڭ توبه‌سینی قارابقنه طورا!

۶ نچی اییون ۱۸۹۵نچی یل.

V

قوناقلر کیلو فائده‌دن خالی بولمادی. بز ایندی اوچ کوندن بیرلی ایرته‌دن کیچکه قدر آشقه یوریمز. مینم کسه‌ده شاقتی فائده ایتدی. قایتقانغه ایکی آطنه وقت اوتکان، مین ایندی بر صوم سیکسان تین آقچه جیدم. جای شولای اوته. قزانغه کیتکانچه اون تنکه آقچه جییام. بارغاچده الله‌تله‌سه چالبار، کامزول تکدره‌م. بو کون توبه‌ن اوچ ملاسینه آشقه توشه‌مز. ملانڭ بالدزی بوندہ دیلر، کوروب بولسه یارار ایدی. ماتوردی.

مینم ساعت یوقلغی کیفسزره‌ك. ملا جیزنینڭده توبه‌ن اوچ ملاسینڭده ساعتلری بار. مینکی یوق.

بوکون کون بیك اسسی! قوینورغه بارورغه بیك شه‌ب بولور ایدی... اوگغایسزراق. نیچك ایتوب مالایلر برله قوینوب یورورگه کیره‌ك. مونه بونده قزانده‌غی کبی کوپالنالر بولسه هیبت بولور ایدی. یوق شول. ایرته‌گه قوناقلر کیته‌مز دیلر. کوکلسز بولوب قالور. ئلی ملا جیزنیلر مونچه‌ده. بیك قزق، قوناق کیلدیسه بزنڭ ئه‌نی مونچه یاغارغه طوتونا. قوناقلرنی

ایرتوك اویانوب، مونچه‌غه یبه‌روب مازالرینی کیته‌ره. مین شونی برده یاراتمیم. آلایده، مونچه‌ده قزاروب پشوب بتکان ملاجیزنی برله، لیمون یا بال برله چای اچه‌رگه یاراتام.

بو کونه ملا جیزنی برله چای اچدم ئلی. یا اول کوب اچه! نیچك قارنی یارلمی! اوطوز چنایاق اچکاندر! ئه‌نه بر موژیك آط جیگوب آشقه آلورغه کیلدی. تیزره‌ك حاضرله‌نورگه کیره‌ك. بزنك ئه‌تی کشی کوتدرونی یاراته‌ی.

بو کون طاغی سیکز بیرگه آشقه بارورغه. قورصاقغنه چداسون ایندی. آقچه‌سی کوبمی بولور ایکان؟ مونه بارده بیشه‌ر تین بیرسه قرق تین بولور ایدی، لکن کوبسی اوچ تین بیره، یایسه ایکی تین. ملا بر تیینده بیرمی ایندی. مینم قارا بورکنی ئه‌تی یاراتماساده شونی کییه‌م ایندی.

٩ نچی اییون ١٨٩٥ نچی یل.

VI

قوناقلر کیتکاچ اوی‌لر طاشلاندق یورط کبی بوب بوش قالدی. قوناقلر، آنلرنك بالالری برله شاوایتوب، قوّتلی اومارطه کبی گورله‌ب طورا طورغان اوی طنلاندی؛ موڭلاندی. بو کونلرده‌گی یاغموردە، صوڭغی ماتور آچق هواده قوناقلر برله برگه کیتدی. کیچه کیچدن بیرلی، ئلله نیندی یاز کونی بیك سیره‌ك بولا طورغان واق یاغمور بولوطی بتون دنیانی قابلاغان. بولوطلر باشقه توشه‌م دیگان کبی توبه‌ندن‌گنه آقرتنغنه آغوب ماتور کوك کوکنی، یالتراغان قویاشنی قابلاب بتون دنیاغه موڭلق یالقاواق یاغدرالر.

مین بیك اوزاق یوقلاب ساعت طوقزده‌غنه کوچکه اویاندم.

اوی توبه‌سینه شبر شبر یاوغان یاغمور طاوشلری یوقو آراسینه کروب ئلله نیندی توشلر کورسه‌تدیلر. چاینکده ته‌می بولمادی، ئه‌تی ئه‌نی برله‌ده سوز کویله‌نمه‌دی. چایدن صوڭ نیشله‌رگه بلمه‌ینچه طشقه چقدم. طاوشسز یاوغان یاغمور، یوقی آراسنده باصاطورغان آلباستی‌پەرئ‌کبی مینی‌آقرتنغنه هریاغمدن قوچاقلی، ایزه باشلادی. مین اوزمنڭ نیشله‌رگه تله‌گانمنی بلمه‌ینچه، نیشله‌رگه‌ده کیره‌کلکینی اویلی آلماینچه کلەت یانینه اوطردم. اختیارسز کوزلرم، صوغه طویوب بتوب اوستلری قارالغان ییرگه تگلدی. ییر، یوطوب بتره آلماغان اوستنده‌گی صو بورتوکلرینی، آنلر اوستینه واق یاغمور توشوب، آنلرنڭ تورلی توسلی‌سلکنوب کیتوب اوستلرینڭ شه‌وله‌لر برله قابلانولرینی قاراب طوروب، باشمده‌غی فکرمنڭ شول یاغمور شه‌وله‌لری برله قابلانوونده‌نمی، آنلرنی صوزوب آرتق آلغه یبه‌ره آلمادم. مین باشمنڭ اویسز نیسز طوقتاب طورغانینی حس ایتوب، شول اشسزلکگه قارشی نیشله‌رگه‌لکنی‌اویلی آلمادم. مونه ئلله‌قایدن‌باق‌باق دیگان طاوش چقدی. بر اورده‌ك آرتندن برنیقدر اورده‌ك بالالری سویله‌شه سویله‌شه پوچماقغه جییلغان صوغه تابا باروب صوده بلچرانه، بقردی باشلادیلر. مین شونلرنڭ بقرداولرینی کوروب، مینم اوچون‌شول قدرکیفسز کوننڭ آنلر اوچون به‌یرم بولو احتمالی بارینی اویلاب، تورلی حیواننڭ تورلیچه یارانلولرینی، تورلیچه شادلانولرینی ونورلیچه قایغرولرینی اویلادم. مونه حاضر بو اورده‌کلر قچقرشوب قچقرشوب به‌یره‌م ایته‌لر، سویله‌شه‌لر، شاولاشالر؛ شول یاغمور اوچون الله‌غه رحمت اوقیلر. مین شول یاغموردن طویوب اوزمنی اوزم قایا قویارغه اورون تابا آلمی طورام. شولایدر

شول، هر تورلی اوزگارودن تورلی خلقغه، تورلی حیوانلرغه فائده بولا طورغاندر. قوریدن کیرپچ‌چیگه فائده بولا، ایگونچیگه ضرر بولا. ایگون اوگفودن یارلیغه فائده بولا، بایغه ضرر بولا. طاغی ئلله نیلر، ئلله نیلر.

نی قدر یوقلاسامده یوقی طویماغان توسلی کورنه. آخرسی طاغی آشدن صوڭ بر آز یوقلارغه کیره‌ك. توبه‌گه شبر شبر ایتوب یاغمور یاوغاننی طڭلاب بر آز لذتله‌نورگه کیره‌ك.

۱۲نچی ایيون ۱۸۹۵نچی یل.

VII

کیچه یاغمور طوقتاغانغه، بوکون قویاش بیك کوبدن بیرلی شول دنیانی یاقترتا آلماغای اوچون، شول کونلرنڭ قضاسینی قیلغان کبی، یایسه آنڭ یاقتیلغندن پرده بولوب قابلاب طورغان بولوطلرنی جیگـگانگه، «جیگـگو به‌یره‌می» ایتکان کبی آنڭ دنیاغه صیمی طورغان یاقتیلغی، هر قاراڭغی نرسه‌نی یاقترتا طورغان نوری برله بتون نرسه‌لرنی یومشاقغنه ایتدروب قوچاقلاغان، بتون دنیانی نوری برله طرتورغان ایدی. آنڭ یه‌م یاشل قرلرغه، موگلی قورقنچلی اورمانلرغه، صوزلوب یاتقان یالتراغان صولرغه کوز قسولری، آنلرغه تورلی معنی‌لر آڭلاتا طورغان یلمایولری، یاشل قرلرنڭ، چه‌چه‌کلر برله بیزه‌لـگان‌بولونلرنڭ، هوالی اورمانلرنڭ آگار قارشی باشلرینی آفرتنغنه اییوب، آگار قارشی نفیس ایسلری برله سلام یبه‌رولری؛ قرطورغایلرینڭ شول سلاملرنی آلوب تیزره‌ك خواجه‌سینه بیرورگه آشقغان کبی جرلی جرلی، بورولوب بورمالانوب قویاشقه تابا اوچولری؛ آللی گللی‌توسله‌گی کوبه‌له‌کلرنڭ حتفه کبی یومشاق قاناتلری برله شول صاف هوانی

یاشللی، صاریلی، قزللی، آللی یلدزلر برله بیزه‌کله‌ولری؛ تورلی بال قورتلرینڭ ماتور طاوش برله قزولانوب، برچه‌چه‌کدن ایکنچی چه‌چه‌کگه کوچوب بال جییولری همه‌سی بو کونگه بیك زور به‌یرم توسی بیره، بو کوننی عادی کونلردن آیرا ایدی.

آوللرنڭ اوراملرنده‌غی یاشل چیره‌ملرنده بر طوقتامای‌ینچه آط آط، قویان قووشی، آط قاراغی اویونلرینی اوینی طورغان بالالر، همده یاشل چیره‌ملرگه قورصاقلری برله صوزلوب یاتوب، یلنڭ ماتورلغندن یاخشیلغندن شادلانوب ایسکی یللرنی، ایسکی اشلرنی، آوللرنڭ یانولرینی، آطلرنڭ ئواولرینی، قازنا اوچون ئه‌یبرار صاتلولرینی، صالداتقه کیتولرینی سویله‌ب ایسکی خاطره‌لرینی یاڭارتا طورغان آغایلر؛ اوراملرده کتو کتو طاووقلرنڭ ئه‌ته‌چ افندینڭ کاماندا‌سی آستنده صوزوب صوزوب قرلاولری؛ ئه‌ته‌چنڭ، آولنڭ باشقه اورامنده‌غی ئه‌ته‌چلر برله قچقرشوب سویله‌شولری بو منظره‌نی طاغی ماتورلاتا، آڭار طاغی کوبره‌ك معنی بیره‌ایدی.

مینده شول ماتورلقغه حیران قالوب، شول ماتورلقدن لذتله‌نوب اوزاقغنه قاراب طورغاننڭ صوڭنده ئه‌بیلرگه بارور اوچون ترانتاسنی مایلاب آط جیگه‌رگه طوتوندم. آطده بو ماتور کوننڭ عادی بر کون توگل ایکانلگینی بلگان کبی، شول ماتورلقنڭ ئلله نیندی طولماغان ییرینی حس ایتوب شونی طوترور اوچون کبی بیك ماتور ایتوب کشنه‌ب یبه‌ردی. صاف هوا قالتراب کیتوب آطنڭ کشنه‌وی طاوشی قلاقلردن کیته‌رگه اولگره آلمادی، آولنڭ طاغی بر طرفندن جواب کشنه‌وی کیلدی. آط مینم جیگه‌رگه ماتاشقانیمه التفات ایتمه‌گان کبی طاغی باشینی کوته‌روب طاغی کشنه‌ب قویوب؛ شول کشنه‌ولرده ئلله نیندی

وعده‌لر بار کبی آیاغی برله طپرچنوب کیته‌رگه تله‌گانینی بلدرته باشلادی. مین‌ده اوطروب چغوب، قویاشقه قارشی شول ماتور قرلر اورمانلر آراسندن، یومشاقغنه یوگرتکان ترانتاس سلکنووی برله ئلله نیندی اویلارغه چوما چوما ئه‌بیلرگه کیتدم. آولنی چقدم، یاشل ایگونلر اچندن دیگز دن یاروب بارا طورغان کیمه کبی شول یاشللکنی قارا آطم قارا آربام برله یاروب بارا باشلادم. قرنك خوش ایسلری، مینی قارشی آلوراوچون حاضرله‌نگان کبی قوشلرنك آرکیسترلری، مین اوتکانده ایکی طرفدنغ آشلقلرنك باش اییوب میگا سلام بیروب قالولری مینی تمام ایسرتدی. مین اوزمنك شادلغیمه چدی آلماینچه، اوزمنك کیفمنی نرسه‌گه صرف قیلورغه بلمه‌ینچه شول شادلق ماتورلق عالمنغ یوزه ایدم. ئلله نیندی برسندن برسی ماتور فکرلرگه چوما ایدم. شول فکرلرنی، شول فرضلرنی حقیقتدن آیرماینچه لذتله‌نه ایدم. مونه طاغی آط کشنه‌ب یبه‌ردی. مین یوقودن اویانوب کیتکان کبی بولوب آلدیمه آرتیمه قاری باشلادم. کوکدن توشکان کبی کوز آلدمده‌فرانسوز کولمه‌ك، فرانسوز یاولق، آپ آق اویوق چاباتادن برخاتونغه یتکاننی، آنك مینی اوزدرور اوچون قریغه باصقانینی کوردم. مینم بتون اعضالرم حرکتکه کیلدی. ئلله نیندی زور بر اش کوتکان کبی بیتلرم قزارا، قوللرم قالتری باشلادی. خاتوننك طوغروسینه باروب، مك تورلی فکرلرگه کوملوب خاتونغه طوب طوغری قاری باشلادم. خاتوننك ماتور توسلی طازا ته‌نلری مینم کوکلمده طاغی ئلله نیندی فکرلر اویاتدی. اول‌ده طوب طوغری قاراب نیدندر کولدی. مین ایرنلرمنی قیملداتوب ئلله نی‌ئه‌یته‌کچی بولدم. ایرنم قیملداما‌دی، آوزمدن

سوز چقمادی. مین باشمنی آکار قایروب قاراب اوزا باشلادم. کوکلمده: «اوطر ورغه چاقریم، فلان ایتیم، توگان ایتیم» دیگان مك تورلی فکرلر یوری باشلادی. لکن برسنك میدانغه چغارا آلماینچه همان یراغایه باشلادم. قز، مینم کوکلمده‌گی بتون فکرلرمنی آکلاغان کبی، مینم شول بولدقسزلغمدن کولگان کبی شارقلداب کولدی. مین قزاردم. میندن کولووی اوچون آچووم کیلوب آطنی صوغوب چابا باشلادم. لکن طاغی باشمنی بوروب قارارغه طوتوندم. قز کسه‌سندن یاولق آلوب سلکی باشلادی. مینده طاغی غیرتله‌نوب، آطنی صبرلاتوب قزنی کوته‌رگه قرار بیردم. لکن قز یاقنلاشا باشلاغاچ طاغی ئله نیندی قورقو فکرلری برله، طاغی آرتیمه قاری قاری، طاغی قزنك کولولرندن خورلانا خورلانا کیتدم. شول اوچراشو مینم کوکلمده فرق تورلی فکر اویاتدی. بردن شول قز برله سویله‌شه‌سم اویناشاسم کیلووی بتون باشمنی قابلادی. شونك برله برگوك قورقو فکری، «کشی کورور، کشی ایشتور، یاخشی توگل» فکری صوغشا باشلادی. شونك اوستینه قرارسزلق همده قزنك کولوندن آچو کیلو قوشلوب مینم باشمده زور صوغش آچلدی. شول فکرلرنك ایك صوگنده اوزمنی اوزم شلته‌له‌و اویی، اوزمنك شوندی فرصتدنده فائده‌لنه بلمه‌و اویم قوتله‌نوب، اوزمنی اوزم: «سین نیندی یکت، سین نیندی یاش! سین قای وقت یکتلكنك یاشلكنك لذتینی کوره‌چکسك» دیب شلته‌لی باشلادم. شونلرغه جواب تابا آلماینچه: «ایکنچی طوغری کیلسه بولای قالدرمام» دیب اوزیمه اوزم سوز بیروب، اوزمنك شول ناچار حالمدن چغار اوچون کبی آطنی قاولی باشلادم.

مونه بییك طاو اوستنده ئەبیلرنك یالتراب یـاتا طورغان آولی كورندی. مین بایاغی فـكردن تیز رەك قوتولور اوچون تیز تیز آولغه آشغا باشلادم. موگغنه طورا طورغان جیل تكرمەنلری، یەمسز اویلارغنه اویـاتا طورغان طاشلر برله طولوب بتـكان زیارتلر یانندن اوتوب آولغەده كردم. تـگی فـكرمنی آولنك طشنده قالدروب، ایسكی گنه موگغنه بر یورطنك قابقاسینی آچدم.

۱۵ نچی اییون ۱۸۹۵ نچی یل.

VIII

« ورتبته » ترتیب قیلدم مین آنی، « علی مقدمة » بر مقدمه اوزرینه، « وثلث مقالات » اوچ مقاله اوزرینه، « وخاتمة » بر خاتمه اوزرینه دیگان، كورشی اویدن ایشتلەطورغان، ئەبی برله بر قز طاووشی مینی یوقومدن اویاتوب یبەردی. اوی توبەسینك یارقلرندن‌غنه صوزلوب كرگان یاقتیلق، باشقه بر تەرەزەسی بولماغان قاراڭغی چلانده، همده منطق‌دن بیك یراق طورغان ئەبیلرنك چلاننده: «ورتبته علی مقدمة وثلث مقالات وخاتمة» نی ایشتو بردن بر مینی ئلله نیشل‌توب یبەردی. مین بر یاقدن مدرسه ومدرسەدەگی ایبدەشلر، درسلر، ثلث‌مناظرەلری، وبردن شول كورشی اویدن ایشتلە طورغان، چقرچقر مایده پشه طورغان پەرەمەچ طاووشی، قیماقلر ایسی آراسنده قالدم. كوڭلمده بونلرنك برسی برسینی استثنا قیلغانغه: «یا چقرداب پشه طورغان قیماق حقیقت، ثلث مسئلەسی خیال، یایسه مین مدرسەده یاتام. ثلث حقیقت، بو قیماق پەرەمەچ ایسلری آشیسی كیلگاندن بولغان برخیال» دیب توشینه باشلادم. لـكن قز وطاباغه یاڭادن صالنغان صووق ماینك طاغی بیك زور فوت برله چاتر چوتر ایتوب

کیتووی وشونڭ صوگندوق یاشکنه بر طاوشنڭ صوزوبقنه: «ورتبته» ترتیب قیلدم مین اول کتابنی، «علی مقدمة» برمقدمه اوزرینه، «وثلث مقالات، وثلث مقالات» دیب سؤال طرزنده صوزوب طوروینی، ئەبینڭ شونڭ صوزغان «وثلث مقالات» نه اوچ مقاله اوزرینه دیب جواب بیروینی، همده: „نرسه کوزگنی آقایتوب طوراسڭ؟ اوقوا!“ دیب قچقرووی، آنڭ آرتندن: اعوذ بسم الله ئەیتوب:

„عیسی اینگای تمام توگەل طوقز یوزده
دجالنی ئوترگایلر بلڭ آنده . . .“

دیب صوزوب کویلەوی، مینم ئەبیلرده ایدکیمه آزغنه شبهه قالدرمادی. مین تیز گنه سیکروب طوروب، کیینوب یوونورغه چقدم؛ همدەکروب، چای اچەرگە اوطورغان بابای هم ئەبی یاننده، تگی اویده گی سبق قزلری حقنده، آنلرنڭ کتابلری حقنده صوراشدم. ئەبی: „یاگا بر کتابقه کرت دیب ماهرەی یودەتدی، شوگارغه کرتدم، برده کورگان کتابم توگل“ دیدی. مین اول کتابنڭ شمسیه ایکانلکینی ئەیتکاچ، قارت ملابابایده ایسی کیتوب: „کرتکز ئلی شول کتابنی“ دیب کتابنی کرتدردی. کتابنڭ شمسیه بولووی بابانیڭ اچینی قاتردی، همده آنڭ برله مینم آرامده ثلث حقنده برمناظره آچلدی. بابای مینم سوزلرمدن راضی قالدی بولورغه کیرەك: „بو کتابلر مرحوم عبد الله نقی. اول بیك هیبت قزان شاکردی ایدی، ئولوب کیتدی. مونه شول آنڭ آغاسینڭ قزلری، باشقه قزلردن اوزار اوچون آنلرده بولماغان کتابلرنی اوقورغه ماتاشالر“ دیدی، همده آنده مینم اوچونده یاراقلی کتابلر بارلغینی سویلەدی. مین چای اچەراچمەس، اول ئولگان قزان شاکردینڭ

کتابلرینی قارار اوچون شول کشیلرگه کیتدم. قایناب طورغان صاماﯞار یاننده ایکی صومکه کتابلرنی آقتارا باشلادم. ئلله نی‌قدر درس کتابلرینه باشقه، توبله‌مه‌گان تارالغان ترکچه بر کتاب طابدم. بتون صومکه‌گه تارالغان بو کتابنی جیا باشلادم. جیا جیا آنڭ «تاریخ عثمانی» دیگان بر کتاب ایکانینی بلوب، اول تاریخ فلاننی برده بلمه‌گانگه، همه تلیم بیك اوك آڭلاشلماغانغه عجبسنوب باشقه کتابلر برله شونیده آلدم. آلوب قایتقاچوق تاریخ اسلام قسمینی اوقوب چقدم. آلتی بارماق کبی کتابلردن تاریخ اسلامنی بر آز بلگانگه، بونی آڭلاوده آور بولمادی؛ آقرنغنه تگیلرنده آڭلی باشلادم. مونه حاضر قوناقدن قایتقانیمه ایکی آطنه بولدی. تاریخ‌نی اوچ مرتبه اوقوب چقدم. بو تاریخ ئلله نیندی اویلر اویاتدی. کچکنه بر خلقنڭ زورایوب پادشاهلق یاصاوی، اول پادشاهلقنڭ دنیانڭ ایك زور پادشاهلقلری آراسینه کرووی، صوڭندن آنڭ آقرین آقرین‌غنه جیمرلووی کوز آلدمدن کیچدی. مین شونڭ سببلرینی ازله‌دم. آچق بر نرسه تابا آلمادم، ئه‌تیدن صورادم. اول‌ده: „صوڭغی زمانه‌ده «نظام انتظام»، دیب شریعت طاشلاب آوروپالانو“ دیدی. بوجوابقه، مین، بخارایلرنڭ «نظام انتظام» نی قبول ایتمه‌ینچه «شریعت» دن آیرلماولرینی، آنلرنڭ ایزلولرینی سویله‌دم. ئه‌تیده آبدراب: „الامر لله، اللهنڭ بر حکمتی باردر“ دیدی. بولسه باردر، لکن مینده شول حکمتنی بله‌سم کیله. قزان‌بتکان، استرخان‌بتکان، قریم‌بتکان، بخارابتکان. طاغی ئلله نیندی عربلر بتکانلر، استانبول ناچارلانغان. بونلر مینم باشمده بیك کوب فکرلر، بیك کوب‌قایغولر آچدیلر. نیك‌بتکان؟ نیك‌بته؟ سؤاللری باشمنی واتدیلر. مین بیك کوب اویلادم، بیك کوب اویلیم....

٢٦ نچی اییون ١٨٩٥ نچی یل.

IX

تاریخده‌گی اندلس عربلری حقنده‌غی‌سینی ئه‌تی برله برگه اوقودق. اندلس‌نڭ قایده ایکانلکینی بله آلماغانغه، تگندن آلوب قایتقان، کچکنه « اثر سلیم ثابت » دیگان جغرافیا خریطه‌لرندن ازله‌ب طابدق. ئه‌تینڭده بونڭ حقنده معلوماتی یوق‌ایکان. آنلرده علم‌نڭ بیك آلغه کیتووینه، شولای بولسه‌ده ئلله نیگه بتولرینه مین طاغی عجبکه قالدم. چننده، نیك بو اسلام خلقلرینڭ باشینه همه یرده بلا طوغان؟ بونلر همه‌سیده، مینده، ئلله نیندی شول کیتکان مملکتلر اوچون ماتم قایغوسی اویاتدی. مین شونلرنی اوقوغان صایون اوزیورطم ییمرلگان کبی قایغردم، حسرتله‌ندم.

کیچه بر ایبده‌شدن خط آلدم. جاینی قزق اوتکارو حقنده کورشی قزلری برله شوری موریلر یاصاوی حقنده یازغان. مینده‌ده شول فکرلرنی اویاتدی. خط یازارغه قرار بیردم. یازام. بویلده جای اوتوب کیته. اوتکان عمر قایتمی! یاشلك برکیله. یازام، یازام!

۳۰نچی ایبون ۱۸۹۵نچی یل.

X

کوڭل ئلله نی تلی، اچ پوشا. کیف یوق، تورلیلك یوق. کونلر بارده برسینه برسی اوخشاب اوتوب بارا. کوڭلسز، معناسز! ئلله نی اشلیسی کیله، ئلله نی طوغدراسی کیله. برنیده اشله‌ب بولمی. ایرته‌دن کیچکه قدر یورطده یوروب، اندرغه باروب وقت اوزدردم. اوزمنڭ یازمشمدن اوزم راضی توگل.

۱نچی ایبول ۱۸۹۵نچی یل.

XI

طاغی تورلیلك: آولغه ایشان کیلدی. بز طاغی ایشان برله

قوناقغه یوریمز. موژیکلر بیك ایلوب ایشاننك قولینی اوبه‌لر، آندن فاتحه اوتنه‌لر. ایشان‌ده، چندن برزوراش اشله‌گان کشی کبی بیك زور ایتدیروب قولینی کوته‌روب، اوزون ایتدروب دعا قیلا. ایشان هر وقت ایته‌گینه قاراب اوطورغانغه، موژیکلر، آنی: „الله برله یولاشا“ دیلر. مجلسده چقغان سوزلرنی هه‌سنیده ایشاندن حل قیلدرمافچی بولوب: „حضرت نی ئه‌یتور ئلی!“ دیب قویالر. لکن حضرت همان آستقه‌قاراغان کوینچه ده‌شمی‌طنمی‌طورا.
کیچ برله ایشانغه مرید بولوراوچون اویوم اویوم خاتونلر جییلالر. آنلر قایسی سولگی، قایسی آشیاولق، قایسی ئه‌بی‌سندن قالغان بتون تنکه، قایسی جماعتندن اورلاغان آقچه‌نی کوته‌روب کیلوب، ایشاننی شول ئه‌یبرلر برله کومه‌لر. اوشکرتوچینك ایسه‌بی حسابی یوق. په‌ری صوقغاندن، قارشی اورونغاندن، سخردن، کوزتییودن، زیانداشدن، بیزگاکدن، باباسردن، باش آورونددن، کوز آورونددن، یوره‌ك آورونددن، قاتودن، چه‌نچودن، اوچقیلق طوتودن، تل به‌یله‌نودن، بلمه‌م طاغی نیندی چیرلردن اوشکرته‌لر. یستودن صوك یاشرنوبکنه قارتلر، قارچقلر: قزلرینك یاخشی طورماوندن، کیلونلرینك اوغللرینی قوللرینه آلودن زارلانولرغه، اوغللری صالداتقه کیتمه‌سون، صالداتده‌غیسی ایسه‌نلکده صاولقده قایتسون، دیب نذرلر کیتره‌لر. بالا تابا آلمی طورغان خاتونلر، بالالری بولمی طورغان ایرلر بالاطابو دارولری صورارغه، بالالری ئوله طورغانلر بالالرینی ئوترمی طورغان دعالقلر آلورغه، ایری سویمی طورغانلر سویدرگچلر آلورغه، باییسی کیلگانلر بایلق دعالری، بایلق بتی‌لری آلورغه کیله‌لر. بونلر بارسیده جانلی جانسز حیوانلر، آنلرنك تیریلرینی، آنلرنك

یونلرینی، طولالرینی، آنلردن بولغان آقچەلرینی کیترەلر. اللهدن بولغان تلەکلرینه ایشان حضرتکه پوشلینەلر تولیلر. ایشان مسجدده موژیکلر برله ذکر اوقی. بیك اوزاق ایتەگینه قاراب طورغاننك صوکنده پشقرورغه طوتونا. موژیکلر آنك پشقروندن بیك زور «مەنی» (معنی) لر چغارالر. ایشانده شول پشقرولردن شاقتی کوب آقچه چغارا. بزنك ئەتی ایشاننی یاراتماسەده، آکار مرید بولو فلان کبی واقلقلرغه رضا بولماساده، آنك شونده، مسجدده پشقرولرینه قارشی طورمی. ایشان کیلگانده شاقتی فائده بولغانغەدر آخریسی، ایشان طوغروسنده لم میم، دیب سوز سویلەمی.

مین، ایشاننك شاقتی کیفینی یبەردم. اول: «بخارای شریف» دیب سویلەرگه طوتونغان ایدی، مین: «شریف ایندی» دیب بخارانك ناچارلقلرینی صانی باشلادم. ایکنچی کوننی: «آقصاق تیمور حضرتلری اولیا بولغان» دیب طوتونغان ایدی، مین، تگی ترك تاریخندن آنك مسلمانغه نی قدر ضرر ایتکانلکینی سویلەب طاغی قارشی توشدم. ئەتی، مین سویلەگانده کولوب گنه طوردی. ایشان برجواب قایتارمی طاغی باشینی بوکدی. مین، شول خلقنك ایشاننی ئُلله کم دیب یوروندنمی، ئُلله ایشاننك هر نرسەنی بلەم دیگان بولوب خلقنك بارینی یوغینی جییوندنمی، آکار دشمانلق بیلی باشلادم. ایشان کیلودن کسه فائده ایتسەده، کوکل فائده ایتمەدی، طاغی الگەریگی کبی بوشلق بیلەدی. طاغی کوکل تورلیلك صوری باشلادی.

٣نچی اییول ١٨٩٥نچی یل.

XII

کم بو خاتونلر؟ شیطانمی؟ فرشتەمی؟ کشی توگل، اولسینی بلەم. لکن شیطانمی، فرشتەمی لکینی آیرا آلمیم. مینم بتون کوکلم شونلرنی کورەسی، شونلرنك اچینه کرەسی، شونلر برله راحتلەنەسی،

شونلر برله سویلەشەسی، اویناشاسی کیله. شونلر مینی ئلله نیندی قوّت برله اوزلرینه تابا اوستریلر. لکن شونلر یانینه کیلگاچ، شونلر برله ئلله قایچاندن بیرلی اویلاب یورگان اویلارنی میدانغه چغارورغه وقت یتکاچ، مینده شونلرغه ئلله نیندی دشمانلق، آنلرنڭ ماتورلقلرینه، آنلرنڭ سویلی بلولرینه، اوزلرینی طوتا بلولرینه قارشی کونلەو حسی اویانا. مینم کوڭلم آنلرنڭ شول صبرلری، آنلرنڭ شول صالقون‌قانلیلقلری، اوزلرینی طوتابلولرینه پروتیست یاصی. آنلرنی شول صالقون قانلی‌لقدن چغاراسم، آنلرنڭ قزغان کوڭللرینی، قایناغان بغرلرینی یابقان شول پردەلرینی یرتاسم کیله. مین آنلرنی حیوان کبی اوواسم، ایزەسم کیله. مینده ئلله نیندی یرتقچ حسلر اویانا. شونلرنی میدانغه چغارورغه قرار بیروم برله، آنلرنڭ یومشاق سوزلری، ماتور کولولری، یوزلرینڭ آی کبی یالتراولری، اچلرندەکی حسیاتنی صاقلاودن یا ئاقلرینڭ آحاق کبی یانولری، مین‌سویلەرگەسوز تابا آلمی‌طورغانده،آنلرنڭ‌یورەکلرینڭ لب‌لب تیبو طاوشلری، مینی ایزەلر، اریتەلر، مینی‌ئلله‌نیندی‌کوچسز بر چوپرەکگه ئەورەلر. مین طاغی بر یاقدن شونلرنی ئلله نیندی الوغ نرسه ایتدروب، آنلرغه باش اییو، آنلر نی قوشسه، نی تلەسه شونی بولدرو، بر یاقدن اوزمنی شول قدر ایزولری اوچون، اوز اوزمنی یوغالتدرولری، اونوتدرولری اوچون آنلرنی ئلله‌نیندی دشمان کورو، شونلرنی بترو حسلری آراسنده قصیلام، اوولام. طاغی بر یاقغەده حرکت ایته آلماینچه، آیاغی قولی بەیلەنگان باطر کبی اوزیمه، اوزمنڭ شولای بولویمه سبب بولوچی قزلرغه نهایت درجه آچووم کیله. آچووم اچیمه صیمی قلاقلرمنی قزدروب، بیتلرمدن یاندروب طشقه چغا. آندن طاغی

ته‌نیمه، جانیمه تأثیر قیلوب، مینی طاغی اچمدن وطشمدن یاندرا. مین شول ایکی اوط، ایکی حس آراسنده یانام، پشه‌م، قوورلام.

مونه بو کونده شولای بولدی. ایرتوك طوروب اوزمزنك کچکنه اویگه چقدم. ئه‌نیلر ئه‌تیلر یوقلاساده، بوآراده بزده قوناطورغان‌تو به‌ن اُوچ قزی فاطمه، کچکنه اویده کوبدن طوروب، چبشلر فلانلر آشاتوب بتروب تگوو ینه یابشقان ایدی. مین اوّل کروومده آنی کورگاچده آبدراب کیتوب، یوونور اوچون قومغانغنه آلوب چقدم. یوونغان وقتده ئلله نی‌قدر اویلار قوروب، شونك یانینه کروب سویله‌شورگه، اویناشورغه، شونك برله دوستلاشورغه قرار بیردم. آقرتنغنه کردم. اول، میندن یاش حسابندن زور بولغانغه میندن قاچمی، مینده آندی بوندی اوی بارلغینده بلمی طورغاندر. اوزمنی اوزم کوچلابکنه آنك یانینه باروب اوطردم. آنك بیك عادی: „نیك بیك ایرته طوردك؟“ دیگان سوزینه ئلله نیندی معنالی جوابلر بیرورگه تله‌سه‌مده، طاوشلرم قالتری، ایرنلرم قیملدی، بیتلرم اوط کبی یانا باشلادی. مین قالتراغان طاوش برله ئلله نرسه‌لر مقردادم. اول، مینم نیندی حالتده‌ایدکمنی بلودن بواورغه کیره‌ك، کولدیده: „قاندالا آشادیمنی؟“ دیدی. مین طاغی نی جواب بیرورگه آبدراب قالدم. تکگان وقتده اینه چانچوب یب طارتودن کیلگان بتون‌ته‌نینك حرکتلرینی سیر ایته‌باشلادم. اول، طاغی‌کولدیده، میکاقاراب: „ئلله‌آوریمسك؟“ دیدی. مین طاغی بو سؤالغه : «سینی سویه‌م، فلان» دیگان کبی سوزلر ئه‌یتورگه اویلاسامده، آوزمدن «یوق» دیگان سوزگه باشقه نرسه چقمادی. مینم بولای طرووم بیك معناسز بولغانغه، آقرتنغنه قزنك‌یانینه شووب کیلوب قولمنی موینینه صالماقچی بولدم. ئلله نیچه کوته‌روب، ئلله نیچه توشورگاندن صوك قولمنی

آقرتنغنه موینینه قویدم. قز بر سوز دەشمەینچه ، مینم طرفمدن باشقه حرکتلرنی کوتکان کبی، میڭا قارامایچه تگووندە دوام ایتدی. مینم یوره‌کمنڭ لپلدەوی بتون اویگه ایشتله باشلادی. قز مینی بر آز باطرایتور اوچونمی، بیك کوب معنا آڭلاتورلق بر قاراش برله میڭا قارادی. مین، بوقاراشده ئلله نی‌قدر درد آڭلاسامده ، بوندن صوڭده قولمنی سلکتوب یاڭا بر حرکت یاصی آلمادم . قزنڭ موینندەغی مینم قولم جانسز کبی حرکتسز قالدی . قز، طبیعی اولاراق مینم بو یارم یارطی حرکتمدن رضا بولمادغندن ، اوز طرفندن میڭا تابا بر بر اش اشلەرگه اوزینی جیگڭگه آلماودن بولورغه کیرەك، طاغی بر آز شولای طورغاچ، طاغی مینم کوزیمه: «همان شولای طوراسکمی، به ئلی مەمی آوز» دیب ، قاراغاننڭ صوڭنده: „آلای یارامی . . . . “ دیدی. میندن طاغی بر بر حرکت کوتکان کبی تیك قالدی. مین طاغی بر اش اشلی آلمادم. اول: „آل قولـكنی“ دیدی. مین قولمنی آلدم. اوزم قب قزل بولوب، اوزمنی اوزم سوگه باشلادم. قز طاغی تگەرگه طوتونوب، مینی یوق کبی ایتدروب اشینه دوام ایتدی. بر آزدن صوڭ کوزینڭ اوچی بلەن گنه قاراب، مینده آرتق قوّت یوقلغینی حس قیلوب بولورغه کیرەك: „بار چق، کشیلر کره باشلار “ دیدی. مین نی قدر چغاسم کیلمەسەده، نی قدر شول قزنی قوچاقلیسم، اوبەسم کیاسەده، طوروب چغوب کیتدم. باقچەده اوطروب بیك اوزاق اوزمنی اوزم سوکدم. آوزغه چایناب صالغان آشنی آلماویمه، اوزمنڭ اوزمنی طوتا آلماویمه حیرانغه قالدم. «بوندن صوڭ ایکنچی قات طوغری کیلسه بولای یاصامام» دیب، بیك نق اوزیمه سوز بیردم. یتەر، ئلیده بیك کوب فرصت یوغالتدم!..

٥ نچی ایپول ١٨٩٥ نچی یل.

XIII

کیچه شهردن بر ئلله نیندی کتاب آلوب قایتدم. تلی مینم تاریخ تلی برله یازلغان بولسەده، طرشوب اوقی طورغاچ آڭلادم.

کتابده، بر تاشکندلی ملا عباس دیگان کشی نڭ قرق عزیزلر زیارتینی ازلەب یوروب، اسپانیاغه باروب چغوب، مینم تگی اندلس تاریخنده اوقوغان عربلرنڭ قالدقلرندن گیزلی بر آطاوده یاشاوچی مسلمان عربلرگه باروب اوچراوینی همه آنلرنڭ حاضرگی طورمشلرینڭ نیچك ایکانلکینی تصویر ایتکان. بو کتاب درست بولسه، چننده شوندی ییر بولسه اول اوجماح ایندی. آنده فقیر یوق، آچ یالانغاچ تلەنچیلك ایتکان ضعیف یوق، آقتق صولوشنده آوزینه صو صالورغه کشیسی بولماغان آورو یوق، ظلم یوق، جبر یوق، هر ییرده تیگزلك، هر ییرده عدالت. طورمشلری شول قدر اوڭغایلانغان، آنده بزنڭ کبی ناچار آطلر برله یورونی، دوەلر اوگوزلر برله شهردن شهرگه کیلونی ئلله قایچان اونوتقانلر. آنلرنڭ بتون شهرلری آوللری آراسنده کوز آچوب کوز یومغانچه، کوز کورگان برگه یته طورغان پراقلر کبی الکتریق واغونلری یوری. آنده بزدەگی کبی ملت ملت ایتوب، یارلی کشینی سونەم سونەم دیب قورقتوب طورا طورغان تاباغاچ لامپالر اورنینه، هر اویده، هر بولمەده ئلله نیندی ماتور، پخته الکتریق لامپالر، توننی کیچدن آیرماسلق ایتدروب یاقترتالر. آنده، بزدەگی کبی، ایرلر تلەسەلر یوموچقەنی یوموش ایتوب خاتونلرینی قیناو، کچکنه گنه اشلرنی سبب ایتوب آنلرنی آیرو اورنینه، خاتونلر اوزلری اوزلرینی اداره قیلالر، اوز اشلری اوچون اوزلرندن خاتونلر صایلاب، اوزلرینڭ نزاعلرینی اوزلری کورەلر.

آنده، بزده گی کبی ملالر بوط کوته‌روب، هرنرسه‌نی انکار قیلوب: „شریعتکه صیمی!“ دیب طورمیلر. آنلرنڭ مدرسه‌لری بزده‌گی کبی چوبلك باشنده چوبلك اویاسی کبی بولماینچه، بزنڭ پادشاهلرمزنڭ سرایلری کبی زینتلی، پخته، زور اشله‌تلگانلر. آنلرنڭ پادشاهلری ترك‌نکی کبی یوزه‌ر، مگه‌ر جاریه‌لر برله چرمالوب چووالوب یاتماینچه، عادی کشی کبی اش ایته، عادی‌کشی کبی مملکتینه‌خدمت ایته. حاصلی آنده‌غی اشلر همه‌سی بونده‌غینڭ کیریسی. چن، بزده‌ده شولای‌بولسه‌نیندی قزق بولور ایدی. همه کشی‌راحتله‌نوب یاشار ایدی، همه کشی ئلله نیندی کیره‌کمه‌گان تاماق قایغولری برله یوده‌مه‌س ایدی. بارده اشله‌ر ایدی، بارده آشار ایدی.

نیك بزده شولای بولماغان؟ ئه‌نه اول عربلرده شولای بولغان، نیك بزده بولماغان؟ بزده‌مسلمان ایچ! نیك آنلرده‌اوقو اول‌قدر آلغه کیتکانده، بزده نادانلق شول قدر پادشاهلق سورگان؟ نیك بزده شول قدر ظلم جبر جایلگانده، آنلرده اول بتکان؟

نیك بزده بتون اورا‌ملر خیرچی، قاراق برله طولغان‌ده، آنلرده اول بتکان؟

نیك بزده خاتونلر جاریه‌لر کبی قالغانده، آنلرده پادشاهلر بولغانلر ؟ بونڭ سببی نی؟...

تقدیردر شول!

نیك بزگه خدای شولای تقدیر ایتکان؟ آنلرغه تگیله‌ی؟

ئه‌ی! بزگه‌ده خدای آنلرنقنچه تقدیر ایتکان بولساچی!

۷ نچی اییول ۱۸۹۵ نچی یل.

XIV

بو کون قارا بغدایلرنی قارارغه، دیب قرغه چقغان ایدم.

نی کوزم برله کوریم: توبه اوستونده، بر بورای ییری فریینده شیطان طایاغینه ایل صرغان. مین، ئللەنی طابقان کبی یوکره اویگه قایتوب ئەنیگه سویلەدم. ئەنی، بر کشیگەده سویلەمه دیب، بیك تیز قورت طوبالینی، بیتلـگینی میکٔا بیردیده، کچکنه گنه شەل یابنوب کشی کورمی طورغان ییردن صو بویلابقنه کیتدك.
صودن قایتا طورغان خاتونلر مینم طوبالمنی کوروب: „آبصطای ئلله ایل طابدگزمی؟“ دیب ئەیتورگه تلەسەلرده، ئەنی: „یوق، میکٔلوقل آبزیلرغه طوبال توزەتورگه گنه ایلتەمز، اومارطامز اویناتقالاب طورا“ دیب جواب بیرەده قزو قزو کیته ایدی. خاتونلر ئەنینك سوزینه اشانمیچەراق آبدراب قالدیلر. مونه بز آولدن چغوبده کیتدك. مین اچمدن: «طابا آلورمن میکان؟ اورنینی اونوتمادم میکان؟ ایل ئولمەدی میکان؟» فکرلری برله مشغول بولسامدەقاناتلی قوش کبی اوچامغنه.
مونه توبه اوستینه منوب یته باشلادق. مین آلتون طاو طابقان کبی تیریمه صیمی بارام. ئەنیده، مینم آرتدن قالماسقه طرشساده آریدی، مینی جیش جیش: „قزولانمه! قزولانمه!“ دیب طوقتاتا باشلادی. مونه باروب یتدك. مونه تـگی بورای، ئەنه تـگی یاغی صلی، آنك کورشیسی قـارا بغدای. ئەنه شیطان طایاغی همان صغلوب طورا، ئه، کیتمەگان ایکان. مونه مین حاضر باروبده یتدم. ئەنینی کوتوب طورام. ئەنی ایلنی کورگاچ، آنك زورلغینه ایسی کیتوب، تیره یاغینه بسم الله ئەیتوب، کوز تیمەسون دیب توکوردی. اوزینك بیتلرندن قزل تیر چقغانغه، آقرتنغنه اوطروب حال جیارغه طوتوندی. مین شول وقت طوباللرنی حاضرلەدم. اول بیتلك کییوب، قوللرینه بیەلەیلر کییوب جیارغه حاضرلەندی.

مینم اوچون بیتلك بولماغانغه کازا کییم برله‌طومالانوب‌غنه ئه‌نیگه یاردم ایته باشلادم. مونه، ئه‌نی بسم الله ئه‌یتوب، اوّلگی چومچنی آلوب صوصدی. قورتلر بردن قوزغالوب کیتوب اوولدی باشلادیلر. اول طاغی برنی صالدی، تگیلرنڭ اوولداولری طاغی قوتله‌ندی. شیطان طایاغنده قالغانلری قازان کبی قاینارغه باشلادیلر. طوبالغه کرگانلری طاغی قرق توسلی موزیقا اوینی باشلادیلر. چومچدن اوچوب کیتکانلری ئه‌نی‌نڭ باشی، مینم‌باشم طوغروسنده ئه‌یله‌نوب ئه‌یله‌نوب جرلارغه طوتوندیلر. شول آراده برسی بژ ایتدروب کیلوب مینم بورنمنڭ اوچینه اوطردی. مین توشرورگه اولگره آلمادم. بورنیمه بیك اوچلی، بیك آچی اوغینی طقدی. مین کینه‌تدن سیکروب کیتوب قورتلرنی قورقتدم. آنلر طاغی طاوشلیراق‌جرلی، طاغی بزنڭ باشلر اوستنده کوبره‌ك ئه‌یله‌نه باشلادیلر. ئه‌نی قزو قزو طوبالغه صالا باشلادی. ئه‌نی صالغان صایون طوبالده گورله‌و قوتله‌نه باشلادی. شیطان طایاغندن قورت شاقتی کیمودی. آنڭ صغلوب یاتقان بر بوطاغی بر آز باشنیده کوته‌ردی. قورتلر اوزلرندن اوزلریده کوپردن چغا طورغان حیوان کبی طوبالغه‌طابا کره باشلادیلر. ئه‌نی: „آناسی کردی، حاضر بتره‌مز!“ دییه‌رگه اولگوره‌آلمادی، ئلله‌قایدن آربا طاوشی ایشتله باشلادی. همده بیك تیز بزنڭ طوغریغه کیلوب یتوب: „ایل طابقانلر، ایل‌طابقانلر! اورطاق!“ دیگان طاوشلر ایشتله باشلادی. مین‌اول طرفقه ئه‌یله‌نوب قاراب، یه‌م یاشل چابقان پچه‌ن اوستینه آط طوتوب‌اوطرغان بر ایر، آق اشله‌په‌لر، قزل کولمه‌کلر کییوب اوطرغان ایکی‌خاتوننی کورورگه اواگوره آلمادم؛ آنلر بارده بردن آطلرندن‌سیکروب توشوب: „اورطاق!“ دیب‌یوکروب کیله باشلادیلر همده ئه‌نی‌یانینه

کیلوب، جییو مشترك بولوب بیله‌وده مشترك بولسون‌اوچون، قوللری برله بره‌ر قورت صالغان توسلی قیلنا باشلادیلر. ایرلری صالیم‌دیگانده ماڭلاینی برقورت چاغودن، قولی برله نیشله‌گانینی بلمه‌ینچه طوبالنڭ اچینه بتون قواینی طقدی. قورتلر بردن دولی باشلادیلر. بر مینوتده ئه‌نی‌نڭ بتون باشی، اوستی قورت بله‌ن طولدی. بیك زور طاوش کوته‌رلدی. تگی موژیك وخاتونلر قوللرینی سلکی سلکی قورتلردن قاچا باشلادیلر. ئه‌نی طوبالنی یابارغه اولگوره آلمادی. بتون قورت چغوب بتدی. آنلر یوغاریده طاغی ئه‌یله‌نوب ئه‌یله‌نوب جرلارغه‌طوتوندیلر هم بر ایکی ئه‌یله‌نگاندن صوڭ اورمانغه تابا آغا باشلادیلر. تگی موژیکلر، اوزلرینڭ نی قیلغانلقلرینی حاضر بلسه‌لرده، قالغان پوسقان قورتلر، آنلرنی قووب قووب یوگورتوب چاقغانغه‘ آنلر آقروب باقروب یوروگه طوتندیلر. آطلری ئلگه‌ریره‌ك تیك طورسه‌ده، بر نیچه قورت باروب چاقغاچده، اولده سیکره سیکره چابوب، آربا آرتینی چغاروب یول بویلاب آولغه تابا کیتدی. مین آلتون طاو یوغالتقان کشی کبی ایل آرتندن بر آز چابسامده کوزمدن یوغالغاچ ئه‌نی یانینه قایتدم. ئه‌نی‌نڭ بیتلری، ماڭلایی تیرله‌ب پشوب‌بتکان، قوللریده قورت اوغی برله ششنوب بتکان ایدی. یوزینه‌ده ئلله نی قدر آچو کیلو توسی چقغان ایدی. تگی موژیکلر، خاتونلر همه‌سیده بزگه کورنمه‌س اوچون آربالرینی قالدروب آشلقلر آراسندن کیتکانلر ایدی. بز ئه‌نی برله بر آز قاراشوب طورغاندن صوڭ، ئه‌نی: „قهر صوقغانلر! نیندی زور ایلنی ئه‌ره‌م ایتدیلر!“ دیدیده طوروب قایتا باشلادی.

میڭا بو یولی بوش طوبال، بوش بیتلکنی کوته‌روب قایتو

بردن آور، ایکنچیدن اویات توسلی طویلدی. کشی کورسه «ایلگز قایا؟» دیه‌رکبی بولدی. قورقا قورقا، یاشرنه یاشرنه گنه، بوش طوبالنی کوته‌روب اویگه قایتدق.
٩ نچی اییول ١٨٩٥نچی یل.

XV

طاغی اش یته، طاغی جای اوته. مین طاغی جایدن بر فائده ایته آلماینچه قالدم. کیچلرن، ایرته‌لرن بتون آول چالغی قایراو طاوشی برله یاڭغری. چالغیلر حاضرلنه‌لر. قزلر قزو قزو کیندرلرینی آغارتوب بتروب، طوقماقلاب صاندقلرغه جییوب، یانه‌ی طورغان بالچق کله‌تلرگه کرتوب قویارغه آشغالر. یاش کیلونلر، قزلر، اوراق پچه‌ن اوچون یاڭا اشله‌په‌لر باصدرالر، ایسکیلرینی بویاتالر. آرقالرینه طاغار اوچون صاچ طاقمالرینی یاڭادن تزه‌لر، قوللرغه چیکسه‌لر تگه‌لر. حاضرلنه‌لر، یلنده بر کیله طورغان زور اش به‌یره‌مینه حاضرلنه‌لر.

اوزاق اوتمه‌ی پچه‌نگه توشه‌رلر. آنڭ آرتندن اوراقغه، آنڭ آرتندن اورلق یته‌ر؛ آنڭ آرتندن طاغی اوراق. آول خلقی تمام قرکشیسی بولوب کیتوب، اویلرینه آشارغه اچه‌رگه گنه قایتورلر. آوللرده بوکری قارتلر، چبش آشاتورغه قالغان قارچقلر، اوی صاقلارغه قالغان بالالرغه باشقه بزنڭ کبی اشسز خلق غنه قالور. اول وقتده اشله‌رگه تله‌سه‌ڭده بر اش اشلی آلمازسڭ. شونڭ اوچون بویلنی ایچماسام ئه‌ره‌م ایتمه‌س اوچون، مدرسه‌گه بارغاچ باشقه شاگردلر آراسنده سویله‌رگه مینمده سوزم بولسون اوچون قزلرغه خط یازارغه کیره‌ك. کیچه بیك اوزاق کمگه یازارغه نی اویلادم. کورشی قزی سعیده بیك ماتور بولماساده، آنده کروب چغوب

یورو اوکٔغای بولغانغه آکٔار یازماقچی بولدم. لکن اول یازو طانیمی آنسینی بلمیم. نی دیب یازیم؟ موژیك یکتلرینکی توسلی ایتدروب، چیتلرینی چوارلاب بیت‌لریازارغه میکٔا کیلشمی. شاکردچه‌رەك ایتدروب،عربچه‌قوشوب‌یازساكٔ آکٔلاماس. اوزمدن بر تورلی ایتدروب یازیم آخریسی. «جانم، سعیده . . . مین سینی سویه‌م . . . . . . »، ایندی نرسه یازارغه؟ . . . «قاووشیق جانم . . . »، طاغی نرسه؟ . . . «عشق طوتو یوسف، زلیخه‌دن قالغان». بوکیلشوب بتمی. یه طاغی‌نرسه؟ ...«مینی یاندرما!..»، شول‌غنه‌می؟ اوقوب قارادم، بردن بیك آز بولا، ایکنچیدن برده آکٔلاشلمی! بویارامی، زورراق کاغذگه هیبتله‌ب یازارغه کیره‌ك. «آلتون بارماغم، کمش طرناغم» دیب یازساكٔ طاغی ماتورتوسلی کورنمی. «سزکه عزیز الوجود وکثیر السجود» دیب باشلاساكٔ ئه‌تیگه ئه‌نیگه یازغان خط توسلی بولا. یوق برسیده یارامی، یاکٔادن یازام. «جانم سعیده سیکٔا بیك چوق چوق سلام بعدنده سوزم شولدر. . . »، ایندی نرسه یازیم؟ «سینی سویه‌م..... »، طاغی.. سویوبرله اش‌بتمی بیت، میکٔا تگیسی کیره‌ك! «قاووشیق جانم سعیده، سین قایا یاتاسكٔ؟ »، بوسی کیلشمه‌س! مینم نی‌اشم بار قایا یاتونده؟ شولای بتریم آخرسی. اوزیده بله ایندی. «سینی سویگوچی...» اوقوب‌چقغاچ‌بوخطنیده یاراتمادم. نی‌بولسه بولسون مقصود خط یازو بیت. شونی یبه‌ره‌م. لکن نیچك یبه‌ریم؟ بر بر بالا آرقلی‌یبه‌رورگه بالاسی یوق. طاغی اول بالاغه اشانورغه یاریمی؟ قارچقلر آشا یبه‌رورگه، اول قارچقنی قایدن طاباسكٔ؟ اوزم بیرورگه کیره‌ك. طابدم، مه‌چیلرینكٔ موینینه به‌یله‌ب یبه‌رورگه کیره‌ك. لکن آنی ئلله کم آلسه اول وقت نیشله‌رسكٔ! یوق، اوّل

یورطلرینه‌چقغاننی‌صاقلاب‌طورورغه‌کیره‌کده‌طاشقه‌توروب‌اُرغتورغه کیره‌ك. حاضر پچه‌نلکدن آنك چقغانینی صاقلاب طوروغه کیتدم.

۱۰ نچی اییول ۱۸۹۵ نچی یل.

XVI

اوچ کون بر بویدن صاقلاب طوروب طویوب بتدم. هیچ طوغری کیتره آلمادم. یا یسه چقمی ایدی، یا یسه چقسه‌ده کشی برله بولا ایدی. مونه بو کون تـگووینی آلوب بزنك پچه‌نلك‌گه قارشی اُشق‌غه چغوب اوطردی. مین ئلله قایچاندن بیرلی قاراب طورام. مین، آنك شول طولی بیتلرینی، شول قزل آوزینی اوبه‌رمن‌منی؟ آنك شول یومشاق قوللری برله قوچاقلانورمن‌منی؟ اُرغتام... لکن اول خطنی آلماسه... نیشل‌رمن؟ یاکه ئه‌نیگه بیرسه! آی ئلـگه‌ری اوزی یازسه شه‌ب بولور ایدی صوك! طوقته ئلی، چیته‌ننی آزراق شترداتیم. ایشتمی... طاغی.. . قارا ایشتدی.... کوزی برله اُزلی.... طاشلیممی؟ یوق‌قورقنچ! اول، شول چیته‌ن شترداغاچ اوزی کیلسه ایدی. یوق کیلمی! طوقته طاغی بر شترداتیم ئـلی.... همان اُزلی.... اوزی کیلمی! اُرغتیم، حاضر کشی یوق. کوڭل قورقا!... قول بارمی!... یوره‌ك لب لب سیکره!... اُرغتیم‌می؟... یوق بولمی... نیك بولماسون... اول قز توگلمنی؟... آنك یکتلر بله‌ن یوریسی کیله‌ی‌منی؟... کیله، کیله!... آلای بولسه نیك اوزی میکّا خط یازمی؟... یه یارار.... فلسفه صاتار وقت توگل ارغتام. اوف.... طاغی قولم اوزمنك امرمنی طوترمادی. طاغی ارغته آلمادم! مونه‌ایندی‌سعیده‌نك ئه‌نی‌سی‌چقدی! .. ایندی نی بولا. ئه‌نه سعیده

ئەنیسی بلەن کولوب سویلەشە. میندن کوله طورغاندر! . .
میندندر! . . . یه مونه ئەنیگه ئەیتورلر! . . . کیتیم تیزرەك! . . .
١٤ نچی اییول ١٨٩٥ نچی یل.

XVII

یوقودن ایرته طورو سببلی بیر کورسەتورگه بارغانده مین باشمنی جییا آلماسامده، قایتورغه چقغانده کیف تمام آچلوب یتکان ایدی. بیرنك قرییندن چغوب کیله طورغان زور قزل قویاشنك، شول چق یووشلکندن قوتلور اوچون کبی طرشوب طرماشوب اوستکه چغا باروینی ماری قاری آطنی آولغه تابا بوروب قایته باشلادم. قرغه اوراقچیلر کیاوب بتکانگه یول بوب بوش بولسەده، بتون قر طولی خلق ایدی. بتون یول بوینچه اوزون آرقانلر برله بەیلەنگان آطلر، کیلەسی کوننك اسسی لکینه قدر طاماقنی طویدروب قالیق دیگان کبی شاطر شوطر آشیلر ایدی. آربالر یانندەغی کوتەلردن یاصاغان قووشلرده لاغون صولر، طرس طرس قاطقلر، زور زور ایکمەکلر، اوراقچیلرنك صوصاولرینی قایتارور، طاماقلرینی طویدرور اوچون حاضرلەنگان ایدی. اوچ آیاقلرده کچکنەگنه بالالر، کیلەچکدەگی یللرده شول آتالری، آنالری، آغالری کبی کوش کوش اوراق اورور اوچون مش مش یوقلاب حاضرلنەلر، شول صاف هوادە، ئلـله نیچه تورلی صاف چەچەکلر ایسینی ایسنەب کیلەچك خدمتلرگه کوچ جیالر ایدی. بیرلرنك اچلرنده خاتون قزلر، ایرلر، یکتلر آلون آلون آلوب، ایگوننك اوگانلغینه شادلانا کبی ایشدروب ایشدروب اورالر ایدی. یکتلرنك قالون بلەکلرینی طمات یابشدرغان آق جیکسەلر، قوللرنده اوتکون اوراقلر

اوستا صوغشچی‌نڭ قولنده‌غی قلچ کبی تیز تیز سلکنوب، کوز آچوب کوز یومغانچی آرتلرنده زور زور کولته‌لر قالدرالر، آطلاغان صایون شول ایگون عسکرینی جیگه جیگه آلغه تابا بارالر ایدی.

قزلرنڭ، خاتونلرنڭ آلیابمه باوی برله نچکه‌لنگان بیللری اوستندن یازغی آق صوکبی آغوب توشکان اوزون صاچ طاقماللری، آنلرنڭ ایکی قرییندن اوزون اوزون ایتوب، شونڭ قارا یارلری یاقالری کبی‌طومراب‌قارالانوب، یلان کبی‌توگه‌ره‌کله‌نوب صوزلوب یاتقان صاچ طلوملری، آنلرنڭ قوللرنده‌غی نچکه اوتکون اوراقنڭ سلکنووی برله سلکنوب قویاشقه قارشی یلطر یالطر اوینیلر، آگارغه قارشی شول قویی، اوزون، طولی باشاقلی آرشلرنی اوسدرگان اوچون اوزلرینڭ رحمتلرینی بیه‌ره‌لر، آگارغه باشلرینی اییوب دوستلق سلامی سویلیلر ایدی. هر کشی‌نڭ قولنده چاژ چوژ ایته طورغان اوراقلرده اوزلرینڭ یالطراولری برله بو تنکه‌لرنڭ رحمتلرینه، تبریکلرینه قاتناشالر ایدی. قر طورغایلری، قرده‌غی ئلله نیچه یوز تورلی قوشلر، قورتلر، کوبه‌له‌کلرده کشیلرنڭ فکرلرینی بولشه‌لر، آنلرده شول ایگننی اوگدرغان قویاشقه اوزلرینڭ شادلقلرینی، سوینولرینی مڭ تورلی آوزلردن مڭ تورلی آواز چغاروب صایریلر، شول قویاشنڭ اُلوغلق جرینی جرلیلر ایدی. بتون قر اشلی ایدی. بتون قر شول اشنڭ بارلغینه شادلانا، شول اشنڭ به‌یره‌مینی ایته ایدی. قای طرفینه قاراساڭ شول صاچ طاقماللر، اوراقلر یالطراوی برله قوشلر صایراوی کورله، قای طرفینه باقساڭ، بتون‌کشیلرنڭ اشکه چومغانلقلری، شول اشنڭ کوبلکندن شادلانا شادلانا

اشلەولری، شول اشنڭ بەیرەمینی طاغی اش برلە بەیرەم ایتشکانلری حس ایتلە ایدی. بو اش دیگزنئ، اشچیلر طولقونی آراسنئ آطمنی آقرتنغنە آطلاتوب بارا طورغان اشسز، مین دە، شول اشچیلرنڭ بەیرەمندە اوزمنڭ اشسزلکمنی بلوب، اوزمنڭ شونلرنڭ ماتور اش بەیرەملرندە یورورگە حقم یوقلغینی اویلاب، مینی سیزمەسونلر دیگان کبی اورلانوب‌غنە، آقرتنغنە کیتسەمدە، کوڭلمدن همان اوزمنی اوزم عیبلی ایدم. اوزمنی اوزم ئەرەم طاماق دیب ایسەلی ایدم. شول قدر کوب اش باروقتدە، شول قدر اشنڭ قدری زور وقتدە، اوزمنڭ اشلەمەمنی حقلی یاصار اوچون بتون باشمدن ئللە نی‌قدر دلیللر ازلەسەمدە طابا آلمیم، شول اویلاردە تیرەنلەنگان صاین اوزمنی اوزم شلتەلی بارا ایدم.

همەخلق اش اشلەگانئ، همە خلق طبیعت‌نڭ بیرگان‌بایلقلرینی کوبەیتورگە طرشقانئ، همە خلق بتون بنی بشرنڭ کیلەچکی‌اوچون ایکمەك حاضرلەگاندە نیچك بر اش اشلەمی طورورغە کیرەك؟ نیچك شول خدمتکە قاتوشماینچە، شول خدمتنڭ یمشلرندن فائدەلنورگە کیرەك ؟

قلاغیمە ایشتلگان بالا طاوشی مینی بو فکرمدن چویردی. مین‌طاوش طرفینە قاری باشلادم. بر بالانڭ ئەنی‌سینڭ‌ایری‌قوللری اوستوندە صغلوب، صووروب ایمچەك ایموینی، آناسینڭدە، شول بالاسینڭ ایمچەك ایموینە قاراب لذتلەنووینی کوروب میندە شادلاندم. ایم بالا، ایم! ایمدکڭ سوتلر حلال! ایم بالا، ایم! ایمدکڭ سوتارنی تولەرگە اویلاب، ایمدکڭ سوتلردن بولغان قوتنی شول کیك قرلردە، شول بتمەس توکنمەس اشلرگە طوتارغە اویلاب ایم! ایم، بالا ایم! آناڭ کبی طازا، نق، ماتور،

اش سویه طورغان قزلر، آتاڭ کبی اشدن آریمی، بایلق یاصی، بایلق جیا طورغان اوغللر طوغدرور اوچون، آنلرنی اوسدرور اوچون، آنلر برله شول کیك قرلرده، شول اش دیگزنده قولاچلاب قولاچلاب یوزەر اوچون ایم!

ایم بالا، ایم! شول قرلرنی گل باقچەلرینه ئەورور اوچون، شول قرلرنی آلتون طاولر یاصار اوچون، بلم اویرەنور گە، ذهن آچارغه کوچ یاصار اوچون ایم!

ایمز آنا، ایمز! اش آراسنده طوغان، اش آراسنده اوسکان، اش اوچون یاراطلغان بالاڭنی ایمز!

ایمز آنا، ایمز! بالاڭنڭ ئەرەم طاماق بولماینچه اشچی بولاچاغینه اشانوب، آنڭ اشلەیەچك قوللری، اشکه یوریەچك آیاقلری، اشنی اویلایاچق باشلری اوسسون اوچون ایمز!

ایمز آنا، ایمز! سین، اوزڭنڭ ایمچه کڭدن آقغان حلال سوتلرڭ برله اش اشلەب طاماق طویدراچق، اش اشلەب ئللە نی قدر ئەرەم طاماقلرنڭ قورصاقلرینی طویدراچق بالاڭنی ایمز! شول بالانڭ ئەرەم طاماق بولماوینی شادلانا شادلانا، بەیرەم یاصی یاصی ایمز! ایمز آنا، ایمز! شول ماتور کونلردە، شول ایگون دیگزندە، شول مڭ تورلی قوشلر، قورتلر شادلانا شادلانا صایراغاندە، سینده اشچی آنا، بالاڭنی سویە سویە ایمز! سیندە آنا، شول ماتورلقغە آنالق محبتنده قوشوب، شول بەیرەمنڭ طولماغان بیرینی طوتور. یاشا اشچی آنا! یاشا اشچی بالا! بتون دنیانڭ قیمتی، بتون دنیانڭ سعادتی سینڭ اشلکلی قولڭدە ایکانلکینی بلدە یاشا! یاشا!

۲۱ نچی اپیول ۱۸۹۵ نچی یل.

XVIII

اوراق بتدی. خلق بر یاقدن بیك قزو قزو کولته طاشی، ایکنچی یاقدن اورلق صوغا. جای کونی بوشسزلقدن موگایوب طورا طورغان اندرلر حاضر جانلاندی. قارا طوقلر یابینه اویوم اویوم کچکنه چومه‌لر اویوله، اندرنك قریلرینه بیك ماتور ایتدروب اوچلاندروب بترلگان کیبه‌نلر قویلا باشلادی. خاتونلر، قزلر اندرغه قایتدیلر. آنلر قویاشده پشکان، قزارغان بیتلرندن تیرلر آغزوب اوجم اوچون اورلقلر صوغا باشلادیلر. زورراق اندرلرده «دبت دبت» ایتوب کویل‌توب آلتی برله صوقغاننك طاوشی بتون اندرده‌غیلرغه موزیقه کبی تأثیر ایته باشلادی. آولنك بتون طورمشی، قایغوسی، شادلغی، امیدی اندرغه کوچدی. شونده‌غی چومه‌لرده، شونده‌غی کیبه‌نلرده، شونده‌غی صاری اوقا کبی صوزلوب یاتقان صالام اویوملرنده، شونده‌غی قاب قارا اندرطاباغینك اورطاسنده اویولگان کیبه‌کلرنده (بوروقلرنده) بونلرنك مکار مکار امیدلری صاقلانا، بونلرنك مکار تورلی پلانلری یاشرنه باشلادی. بو یل قزلر شول اوزون اوزون، آور آور اشلر بتوب، بتون اش قردن کروب، کوزگی موگلی یاغمورلی اوزون تونلی کونلرده، اوزلرینك حلال خدمتلرندن بولغان آشلقلردن، کوزگی واق یاغمورنك یوقلاتاسی کیله طورغان طاوش برله آقرتن‌غنه صالام باشلی کله‌تکه یاووب طورغان وقتنده، اوزلری سویگان، اوزلری کبی اشده نغیغان کیه‌ولری برله آشاب صیلانوب، آنلرنك قوچاقلرنده یاتاسیلرینی اویلیلر ایدی. یکتلر، اشلر بتکاچ قازلر یولقور وقتلر یتکاچ، الله قوشوب

صالداتدنده قوتلوب قایتقاچ، شول آشلقلرنی صاتقاندن آلغان آقچه‌غه بیکه‌چلرینه کولمه‌کلر، چیتك کاووشلر، بالدیزلرینه صابونلر، ایننکلر، قاین انیلرینه په‌کیلر، کانفیتلر آلوب قایتوب، ملطقلر آطوب، اسکریپکه‌لر اویناتوب، کیه‌و بولوب قز فاتینه کرورگه اویلیلر ایدی. یورط خواجه‌لری اشلر بتوب، آشلقلر صوغلوب کله‌تکه کروب، قزو قزو جییلا طورغان قازنا بیرلوب بتکاچ، شهرگه باروب یاڭا صابان آلورغه، قارا آطقه یاڭا از بروی آلورغه، اوغلنی قزنی اویله‌ندرسه‌ك نیتسه‌ك کیره‌ك بولور دیب تیمرخود آلورغه اویلیلر ایدی.

کیلونلر، اشلر بتکاچ، طاووقلر یمورقا صالودن طوقتاغاچ، به‌ره‌نگیلر آلنوب بتکاچ، قازلر اورده‌کلر صو بویندن جییلوب آلنغاچ، قورقغان کبی گنه یلتا طورغان کوزگی جلی قویاشلی کونلرده یاشل اوجم آرالرندن اوته طورغان یوللردن قاشقه آلاشای جیگوب، آرباغه قزل یاصتقنی صالوب، کوچته‌نه‌چکه توچی آچی کومه‌چلر پشروب، صاندق توبلرندن آلغان، بیکه‌چ وقتده کیترلگان چیتکلرنی کییوب، ایری برله ئه‌نیلرینه قوناقغه بارورغه، آنده اوچ دورت کون قوناق بولوب، هر ایرته‌نی مونچه کروب، قرنداش قبیله، دوست ایشکه آشقه باروب یورونی اویلیلر ایدی.

یاش اوسمر بالالر، شول آشلقلرنی اشله‌ب بترگاچ، ئه‌تیسی برله بازارغه بارغاچ اوزینه ماطور قارا کازاکی، قارا چالبارلق آلدرونی، شونلرنی کییوب مکتب آچلغاچده بوقچه‌غه طغوب بارور اوچون یاڭا کتابلر، قزل یازا طورغان کاراندا‌شلر، قلم اوچلی طورغان په‌کیلر آلونی شادلانا اویلیلر ایدی.

بونلرنڭ همه‌سینکده اویلری درست ایدی. همه‌سینکده شول

تلهگانلرینی بولدرورغه، اوزلری آکلاغانچه کیفلهنورگه حقلری بار ایدی. چونکه بونلر ئهرهم طاماق توگللر ایدی.

۲۹ نچی اییول ۱۸۹۵ نچی یل.

XIX

بزنکک اشلر بتدی. میکا مدرسهگه کیتهرگه وقت یتدی. ئهنیلر کولمهک اشطانلر تگهلر، میکا چهکچهگیلر، مایلر، باللر حاضرلیلر. ئهتیده تورلیچه اویلاب، میکا کوبمی آقچه بیرورگهلکینک اوچینه چغا آلمی. اوزمده کوبمی آقچه بارلغینی، جای بویی کوبمی جییلدغینی حسابلادم. بارغاچوق هیبت تریکه کازاکی برله چالبار تکدرهم. ساعت آلساکده یاخشی بولور ایدی، لکن اقچه یتوب بتمهس. برهر آطنهدن کیتهم. مدرسهگه باراسیکیلسهده، ئلله نیگه آولدنده کیتهسی کیلمی. ئلله نیندی حس شونده اوزمنی بهیلهب طوتا. مدرسهده بیک قزق بولا ایندی. بتون شریکلر جییلالر، همهسی ئلله نی قدر یاکا خبر کیترهلر. ئلله نی قدر شادلق بولا. مین اوّلی خارچیڨناغه باروب توشوب، حضرت برله کورشوب کیلوب، خارچیڨنادہ بر ایکی کون طوروب دوست ایشلرنی، شریکلرنی خارچیڨناغه آلوب کیلوب، پهرهمهچ صومصا برله صیلابقنه باروب کرهم. قزق بولا.

۲۵ نچی سنتابر ۱۸۹۵ نچی یل.

XX

بوکون کیتهم. ئهیبرلرم همهسی جییلغان. کتابلر، کولمهک اشطانلر، کوچتهنهچلر همهسیده بوقچهلرغه طغلغان. طورورغه دیگان ۲۵ صوم برله، ئهتی کازاکیلر آلورسک دیب بیرگان ۱۰ صوم برله اوزمنک جایلی جیغان ۸ صوم ۳۸ تیینده کاغدگه آلشدرلوب

کتابلر اچینه قویلغان. کیتەم، طاغی کیلەسی جایگه قایتورغه بولوب کیتەم. قش بویی بلمیم نیندی اوز گارولر بولور. جای بویی بر نی‌بولمادی. نه قزلر برله یوردم، نه باشقه بر اش اشلەدم. خیر تـگی ترك تاریخینی، تـگی کتابنی بیش آلتی قات اوقوب چقدم. بارغاچده طاغی شوندی کتابلر اوقورغه کیرەك ئلی.

کیتونی اویلاغاچ، کوڭللر یومشاروب کیته، جلیسی کیلە. کیتکانده جلاماسام یارار ایدی. بو کون ایرتوك مونچەغه کروب یاڭا کولمەکلر کیینوب چقدم. ئەنی مینم چغوویمه قویماقلر پشروب، بال برله چای حاضرلەگان ایدی. بیك تەملی ایتدروب اچدم. ئەنی میڭا حاضر قوناق ایتدروب قاری. مینم برله سویلەشکانده یاش چقماسون دیب کوچلەنوب گنه سویلی.

حاضر مالای آط جیگوب ماتاشا. ئەتی آشدن قایتقاچ کیتەم. خوش آول! خوش، میڭا قزلردن بر فائده بیرمەگان، مینم اچمنی گنه پوشورغان آول قزلری! خوش ایگون‌طولی اندرلر! خوش جرلی طورغان طاووقلر! خوش کیچکی آولدەغی طنچلق! خوش آولنڭ موڭ قایغوسز طورمشی! خوش آولنڭ مایلی‌بەلشلری، تەملی ایتلری! خوش یاشدەش یکتلر! خوش اورامLرده طوگوب اویناب یوری طورغان بـالالر! خوش بو یلغی جایم! خوش مڭگولـکـگه قایتمی طورغان بو یلغی عمرم! همەسی خوش!

١نچی اوکتابر ١٨٩٥ نچی یل.

XXI

پاراخودده بارو میڭا هر وقت اوزمنڭ بیك کوب کیمچیلـکلرمنی خاطریمه توشوره، ئلله نیندی اوزەمدن اوزم رضا توگللك حسلرینی اویاندرا. مونه حاضر بتون پاراخود طولی کشی آراسنده مین

یالغز بارام. طانشم یوق، دوستم یوق، ایشم یوق. باشقه‌لر دو کیلوب شاولاشوب شادلانشوب بارغانده، مین موڭایوب بارام. مونه مینم برله کرگان اوقوچی روس یکتی کرگاننڭ یالغز بولسه‌ده، اوچ دورت ساعت بولمادی، شونده‌غی نی قدر ایرلر قزلر برله طانشوب آلدی. شونلر برله عمر بویی دوست کبی یوری مین همان تیك طورام. تاتارلر برله طانشوب برگه بارورغه ممکن. لکن آنلردن نی فائده ایته‌سڭ. آنلر همه‌سی اوز اشنده؛ برسی صاتووینی سویلی، برسی آلووینی. میڭا بونلرنڭ برسیده سوتده بیرمی مایده بیرمی. روسلر برله قاتشوب کیته‌رگه تل یوق. تل بلسه‌ڭ مونه شول مارجالر برله راحتله‌نوب سویله‌شوب یورور ایدڭ بیت. مونه قارا شول استودینت برله شول مارجه قزی نی قدر سویله‌شدیلر، بلمیم نی‌قدر تیره‌ن طانشدیلر. ئه‌نه شول یابق صاری خاتون برله تگی صاری تویمه‌لی روس قایچاندن بیرلی برگه یوریلر، قایچاندن بیرلی آیرلشا آلماغان کبی سویله‌شه‌لر. ئه‌نه طاغی تگی کچکنه گنه قزلر برله کچکنه گنه روس مالایلری نیندی قزق ایتدروب اویناب یوریلر. ئه‌نه طاغی تگی بارماغی صایون آلتون یوزوك کیگان، کارزیناسینه ئلله نی قدر آشاماق اچمه‌ك ئه‌یبری تویه‌گان مارجه برله طانشقان طازا یکت، آیرلماس دوست کبی برگه آشاب برگه اچوب، کیچلرنی پاراخود اوستونده برگه اوتکاره‌لر. ئه‌نه طاغی بوته‌نلر . . .

مین همان یالغز! ئلله مین طاق طوغانمی؟

۳ نچی اوکتابر ۱۸۹۵ نچی یل

XXII

یارب قزان نی قدر زور! نی قدر ماتور!

بو قدر خلق قایدن جییلغان؟ بوقدر مال قایدن کیلگان؟ بر اوستیه‌سنده گنه ئلله نیچه مڭ کشی بار. بر اوستیه‌سنده گنه ئلله نیچه مڭ، بلکه یوز مڭلر کشی گه آشارغه اچه‌رگه یته‌رلك آشاماق اچمه‌ك، یوز مڭ کشی گه صیلانورغه یته‌رلك ته‌ملی نرسه‌لر بار. بونده‌غی قاربوزلر، قاوونلر، یوزوملر، دوله‌لر، آیوالر، اسلیۋالر ئلله نیچه آولنڭ ایگونندن آرتق؛ ئلله نیچه آولنڭ به‌ره‌نگیسندن آرتق. کم شول قدر ته‌ملی نرسه‌لرنی آشی! قایان بو قدر ته‌ملی نرسه‌لرگه آقچه یته! بو قدر کتو اشچیلر آشغوب آشغوب پاراخودقه طشی طورغان ماللر قایا کیته‌لر؟ بونلرنی نیشلیلر؟ ایموت ایموت اییلوب قویلغان تیریلرنی نیشلیلر؟ بییك طاولر کبی اییلوب قویلغان شیکر میچکه‌لری قایا کیته‌لر؟

بلمیم، بلمیم! شول نرسه‌لرنی کورگاچده مینم کوڭلم تیز تیز قزانغه باروب یته‌رگه آشغا. مونه مین یامشیك آلوب بارام. ئه‌نه خان مسجدی مناره‌سی کورنه، ئه‌نه باشقه مسجدلر. مین بتون اچم، کوڭلم برله‌ن تیزره‌ك شول قزانغه باروب کره‌سم کیله. بتون اخلاصم برله شول قزاننڭ کیڭ، زور اورامل‌رنده یوریسم کیله.

مین شول قزانغه کیلوب یتوویمه شادلغمدن تیریمه صیمایچه یارلورغه یتوشه‌م. مونه قزانغه کردك. قارا نیندی ماتور قز، پخته کیینگانده نیندی ماتور آطلاب بارا. مونه بو یکتنی قارا، اوط سوندرورگه آشقغان کبی ئلله قایا آشغا. قارا بو خاتون نیچوك تیره‌ یاغینه قاری قاری، ئلله که‌منی کوته کوته بارا. شونلر همه‌سی نیندی بختلی، نیندی! شونلر بیت همه‌سیده شول قزانده طورالر، شول قزاننڭ ماتور اوراملرنده، ماتور باقچه‌لرنده یوریلر. شونلر بیت همه‌سیده، شول الی غیر نهایه قاوونلر، قاربوزلر،

آلمالرنی آشیلر. همه‌سی بختلی، همه‌سی بختلی!

مونه خارچیڠناغه کیلوب یتدم. مین‌ده قزان کشیسی‌بولدم. مین‌ده بختلی! بختلی، بختلی!

۵ نچی اوکتابر ۱۸۹۵ نچی یل.

XXIII

مدرسه‌گه کیلگانگه بر آطنه اوتسه‌ده همان ئلی‌سبق‌باشلاغان یوق. کونده شاکرد کیله، کونده ایسکی ایبده‌شلردن برسی کیلوب، ئلله نیچه آیلر آیرم اوتکارگان حاللرنی سویله‌شه‌مز. همه‌سی قاب قارا بولوب قویاشقه پشوب، طازاروب، زورایوب، ایرله‌نوب کیله‌لر. قایسیلرینڭ کیتکان وقتده شب شوما مییقلری یاڠاغنه بورکوب چقغان جونلر برله بیزه‌لگان بولا. همه‌سنده‌ده ئلله نی قدر غیرت! ئلله نی قدر قوّت! ئلله نی قدر درد! بارسیده بو یلنی آیرم بریل یاصاب، ئلله نی قدر اوقورغه، ئلله نی‌قدر آلغه‌کیته‌رگه، ئلله نی قدر اوزگارورگه اویئیلر. هر کوننی کیچ برله بر بر ایبده‌شنڭ اویندن آلوب کیلگان «ماده» (*)لری برله صیلاناەز، چای اچه‌مز، اوینی‌مز، کولوشه‌مز، جرلیمز، به‌یره‌م ایته‌مز.

قزانده قالغانلرده‌ده بویل بر اوزگالك بار. بارسیده کبی جای بویی روسچه اوقوغانلر. قایسیلری حاضرده روسچه‌نی طوقتاماغانلر. قایسی‌لری جای‌لرده روس قزلری برله طانشقانلر. قایسیلری مسلمان قزلری برله‌ده دوستلانشقانلر. قایسیلری مکارجه اوستلرنده‌گی وقتلرنده بوش اوتکه‌رمه‌گانلر. قصقه‌سی‌غنه: طورغانلر، یاشاگانلر. مینم کبی لغردق بولوب بر اش اشلی آلماینچه وقت اوتکه‌رمه‌گانلر.

۱۳ نچی اوکتابر ۱۸۹۵ نچی یل.

(*) «ماده» دیب شاکردلر اویدن کیلگان کوچته‌نه‌چکه ئه‌یته‌لر ایدی.

XXIV

قویاش ئلله نیندی، ایندی سزنی جلتا جلتا آبدرادم آریدم دیگان کبی ضعیف گنه نورلرینی چاچوب آقرتنغنه تیره یاغینی جلتا، یومشاقغنه ایتوب یاقتیلغینی طوترا. اول ایندی جایگی کون کبی باشلرگدن میلرگنی ارتوب چغارورلق بولوب مرحمتسز قلنمی. آنڭ حاضر شفقتلی نوری مرحمتلی. اول کیكڭ قابان کولی اوستونده الگه‌ریگی کبی یالطر یولطر ایتدروب، یاش باطرنڭ قلچینی اویناتووی کبی قلنمی. آنیده قزغانغان کبی، آنیده کیله‌چك صووقلرغه چدارغه دیمه‌گان کبی، اوزینڭ یومشاق جلیسی برله قوچاقلاب، جلمایا جلمایاغنه باحلله‌شه، صاو بوللاشا. اول حاضر الگه‌ریگی کبی آغاچلرنڭ یافراقلرنده، آنلرنڭ ماطورلغینه کونله‌ب قزدروب قوردرورغه‌تله‌می. اول آنلرنڭ صوری یوزلرینه کولومسره‌ب قاراب، آنلرغه دوستلق علامتی کورسه‌ته. هواده بوکون طب طن. ئلله نی قدر اوچوب یوری طورغان اورمه‌کوچ یبلری، جیلدنده اسسیدنده قورقماینچه ئللهقایانابا کیته‌لر. ایسکی‌قویمالریاننده‌غی‌قزل قزل «مارجا» (*) لرده‌بیك‌هوالانوبغنه‌قویاشنڭ‌جلیسنده‌راحتله‌نه‌لر، طویلر یاصیلر. بتون هوا ئلله نیندی آلما، قاوون، قاربوز، قاباق ایسی برله طولغان. اویلردن ئلله نیندی طوقلق ایسی چغا.

کشیلرنڭ یوزلرنده اشلکلیلك بالقی. بز، بتون ایبده‌شلر برله سویله‌شه سرله‌شه طویوب بتکانگه اوقورغه باشلیمز. بوکون برنچی مرتبه حضرت درسکه کره. ئه‌نه ئسلیلر. حضرت کردی.

۲۰ نچی اوکتابر ۱۸۹۵ نچی یل.

(*) «مارجا» کوز کونلری چغا طورغان قزللی وآق چوارلی بر طاراقان. بعض ییرلرده «مسجد، طاراقانی»ده دیلر.

XXV

درسلر بیك شەب کیتدی. بیك فزو اوقیمز. بر ایکی آطنەدن مناظرەغە یورورگە وقت یتە. مین حاضر «ترجمان» گازیتەسی اوقی باشلادم. فزق دنیادە ئللە نیلر بار. ئللە قایابر مهدی چقغان. ئللە قایا آغاچدن کاغد یاصیلر ایکان آمیریقادیگان یردە یکرمی یدیشەر قاتلی اویلر صالالر ایکان. نیچك صالالر! کافر شول! نمازی اوقوغان، روزەسی طوتقان. اشیدە شول شونلرنی اویلاب طوروغنە!

۱۵ نچی نویابر ۱۸۹۵ نچی یل.

XXVI

دوگغزلر، شول ایشان مالایلری همە یردە اچ ب یورودن بوتەنگە یارامیلر. تگی باشقرد ایشانینك اوغلیدە مدرسەنك اسمینی صاتوب اچوب یوری ایکان کیرەگکنی بیردك ایکی کون ایسروب قایتقاننی کوتوب طوروب، آوزینی ایسنەب بیك پشرورگەتلەسەکدە طوغری کیتروب بولماغان ایدی. بوکون یوری آرتندن کیتوب بتون فحش خانەلرنی ازلەدك، طابا آلمادق.

اول فحش خانە عجب ایکان! مینم برنچی کرووم بولغانغە دردر، قالتری قالتری کردم. اگر شول مدرسەنك اسمینی بلچراتوچیلردن اوچ آلو فکری بولماسە ایدی، هیچ کرە آلمی ایدم. اول قزلر، اول خاتونلر! همەسی بزنی چورماب آلوب، اوطورگز اوطورگز دیب یودەشە باشلادیلر. کوکلگە ئلل نیندی حس توشدی. بردن تیزرەك چغاسی کیلو، بردن قالاسی کیلو. البتە اولگی حس جیگدی. بز تگی مالاینی طابا آلماینچە بتون

فحش‌خانه‌لرنی یوروب بتردك. کیچ‌برله قایتقاچ قابقالرنی بیکله‌توب صاقلارغه طوتوندق. قایتدی دوگغز، بتون آوزی صرا ایسی برله طولغان. آنك اوستینه طاغی قنفر قاداغی آشاغان بولغان. اوزینگده کیره‌گینی بیردك. بتون آوزی بورنی قان بولدی. شولای کیره‌ك اول، سبق اوقومایچه مدرسه اسمینی صاتوب یوریچی مالایلرنی. سبق بولور!

۱۳ نچی غینوار ۱۸۹۶ نچی یل.

XXVII

قش اوتوب بارا. مین بر مرتبه‌ده یازا آلمادم. چونکه یازلاچق نرسه بولمادی. بو قش بلطرغیغه قاراغانده‌ده معناسز اوتدی. مناظره‌لر آز آیدی. همه یرده «آنك بازاری توشدی» دیلر. منطق‌غه طرشوچیلر کیمودی. مینده بلطرغی کبی طرشمادم. ئلله نرسه کوکل بونلردن بر نرسه چغارور توسلی طورمی. یه ایندی علم مسئله‌سی برله اوغراش ایمش. اوزك نادان بولده، علم‌نك حقیقتی نی ایدکینی بل ایمش. طاغی اول‌غنه یتمه‌گان «واجب‌الوجود» نك علمی نیندی، نیچك ایمش. مین قایدن بلیم! اول مناظره قیلشوب بلنه طورغان اشمنی؟ عقائدی طاغی، ئلله‌قایچان ئولوب بتکان، سویه‌کلری کل گه ئه‌یله‌نگان روافض‌لر برله مناظره قیلش. شیغی‌لر برله: «حضرت ابوبکر خلیفه بولورغه تییش ایدیمی، حضرت علی‌می؟» حقنده شه‌م یاندروب قچقرش ایمش! تاریخدن حضرت ابوبکرنك خلیفه بولغاناغینی بله‌م. حضرت علی گه خلیفه‌لك تییشلکینی بلمیم. اول بولسه فلان بولور ایدی، توگان بولور ایدی، اول حق خلیفه دیگان سوزلرگه طاغی: «بلکه بولور ایدی، بلکه بولماس» ایدی دیب جواب بیرمی نی حالم بار! طاغی هیچ

باشنده عقلی بار کشی شولای دیمی نیشلەسون؟ نی دیب مین حاضر، ۱۳۰۰ یل بوندن ئلك بولغان واقعه اوچون باشمنی واتوب قچقر شوب طوریم!

اخلاص قایتدی. بو آراده قولغه توشکان واق تویەك کتابلرنی اوقوب ماتاشام. ئلی مونه رد نصاری‌دن بر کتاب توشدی. قزق. مونه بزگه بلورگه کیرەك بولسه، شونی بلورگه کیرەك. روافضی‌لر ترلوب قایتماسلر. خریستیانلرکوز آلدمزده باصوب طورالر!

۱۸ نچی مارت ۱۸۹۶ نچی یل.

XXVIII

یاز بولدی، کونلر جلندی. مدرسەنك هواسی ایس کیتکچ بوزولدی. ایرته طورغانده باشنك اچینه قورغاشن ارتوب طوترغان کبی بولوب، باشنی کوتەروب بولمی. اوقیسی کیلمی، سویلیسی کیلمی، اورشوشاسی‌غنه کیله. شونك اوچون مین، حاضر اویله نمازی اوقوغاچده چای اچوب یورورگه چغوب کیتەم. اورامار بلچراق بولسەده هوا بیك ماتور بولغانغه راحتلەنوب یوریم. حاضر اورامدغی خلق‌نك توسی بتونلەی باشقه. همەسنده ئلله نیندی شادلق اثرلری بار، همەسیده شول اوزون صالقون قشدن طویوب، ماتور جای‌نك یاقنلاشووینه سوینەلر کبی کورنه. اورامرده، کرپیست آرتلرنده ئلله نی قدر مسلمان خاتون قزی، آرالرنده نیندی ماتورلری بار. بزگەده قایچان‌غنه شول خاتونلر برله دوستلاشورغه توگل، سویلەشورگه گنەده نصیب بولور ایکان؟ زور اورام بوکون ایس کیتەرلك. اول مارجا، اول مارجا! قایدن بو قدر جییلغان؟ قایدن بوقدر ماتور، پخته، بای کییملر طابقانلر؟ نیچك بونلر بو قدر بای بولا؟ ئەنه استودینتلرینی قارا. آنلرده

نیندی کیینگان. بزده شونلر کبی استودینت. نیك صوك بز یوروركه چغا باشلاساق بتون مدرسه بویی برسندن چالبار، برسندن کالوش، برسندن بورك، برسندن بیشمهت جیامز ؟ نیك صوك بونلر، شول ماتور قزلر برله راحتلهنشوب سویلهشوب یوریلرده، بز، آنلرنك آرتلرندن آوز صوومزنیغنه آغزوب یوریمز ؟ بونك سببی نی؟ بز کشی توگلمنی؟

۲۹ نچی مارت ۱۸۹٦ نچی یل.

XXIX

روسچهدن باشقه بر اش اشلهب بولماغانغه، مین، بو یل جای قالوب روسچه اوقورغه قرار بیردم. اوقیم، شول روسلر مارجهلر برله سویلهشورلك بولورلق اوقیم! آولغهده قایتمیم. اوقیم!

۱۲ نچی مای ۱۸۹٦ نچی یل.

XXX

حاضر، بز، مدرسهنك توبهن اوینده، صالداتدن قالور اوچون آیاغینی بوزوب یاتوچی صالح برله ایکهوگنه طورامز. مین آندری دن آیینه اوچ تنکه تولهب روسچه اوقیم. اول مسکین، کونده کوکفاراض مایی برله آیاغینی یاندرا. اول ایکی آطنهدن بیرلی ماتاشا ماتاشا اشدن چقدی ایندی. اوّللری کون بویی یاتوب طورا ایدی، آیاقغه باصاده آلمی ایدی. حاضر آزراق یوری باشلادی. آشاو اچونی البته مین حاضرلیم. آقچه آزراق بولسهده طورمش قزق توگل. روسچه بیك آور. آنك نحوی ئلله نرسه بزنك عرب نحوینه برده اوخشامی. مین کونینه ایکی ساعت اوقوب قایتقاچ بتونلهی بوش. اچ پوشقاندن باقچهلرغه چغوب یوریم. قابان کولینه توشوب قویونام. لکن همه بیرده بربوشلق

طابام. خلق برله شغرم طولغان باقچه‌ده مین یالغز! بتون کشی‌نڭ کولوشووی، طاووشی کوکلرگه کوته‌رلگان وقتلرده مین موڭ! بتون کشی اوزنچه کیفلەنگانده مین کیفسزلکگه چومغان. مینم کوڭل اوطورتقان بر اشم یوق. کوڭل سویگان برکشیم، بر دوستم یوق. مین هر وقت اوز باشیمه قالوب اوزمنڭ فرضلرم برله‌گنه یاشیم. مونه شول باقچه‌ده، قزلر برله کولوشه کولوشه سویله‌شوب یوری طورغان یکتلر کبی یوریسم کیله. آغاچ توبلرینه اوطروب کتاب اوقوب طویغاننڭ صوڭنده، یانینه کیلوب اوطرغان یکت برله سویله‌شه طورغان آق کییملی قز برله مینده سویله‌شه‌سم کیله. اول یکتکه تابا، آنڭ یلمایوب قاراب سویله‌گان سوزلرینی مینمده ایشته‌سم، شول سوزلرنی سویله‌گانده‌گی آنڭ یوزنده‌گی اوزگارولرنی مینمده اوقیسم کیله. ئه‌نه شول آغاچ توبنده اوطروب طورا طورغان ایکی تاتار قزی برله سویله‌شه‌سم، کورشه‌سم، دوستلاناسم کیله. لکن ئلله نیندی چلبرلر، ئلله نیندی مین آڭلاماغان بوغاولر مینی شول قزلرغه یاقن یبه‌رمی، آنلر برله مینی سویله‌شدرمی، دوستلاشدرمی! مین اچمده‌گی ئلله نرسه‌نی، ئلله نیندی قوّتنی جیڭوب شونلر برله باروب سویله‌شه باشلی آلمیم. شولای ایتوب کون اوته، کون اوتکان صایون مینم کیفم کیته بارا.

۱۷ نچی اییون ۱۸۹۶ نچی یل.

XXXI

صالح ترله توشدی. اول حاضر آقسابقنه یوری. اول آورووندن ضرر ایتمه‌گان. میندن یاشرسه‌ده آڭلادم. اول کورشی صدیق بایلرنڭ آصراولری برله مناسبت باشلاغان. بو کون مدرسه‌نڭ قویماسی آشا توشوب، آصراوبرله سویله‌شوب

قایتدی. کوزلری، یوزلری بارده کوله. مین، آنڭ اول آصراولر برله ماتاشوب یوروونی یاراتماغان کبی سویلەسەمدە، آخردن بونڭ بر کونلەو ایکانینی گنه تصدیق ایتدم. اول مینم کوڭلنیده آلور اوچونمی: «ئەیدە سینیده آلوب بارام. کچی آطنه کونگه طاغی خواجەلری داچاغه کیتەلر. بتون اوی بر قارچق برلە ایکی آصراوغه قالا. قارچق سوز دەشمی. برسی سیکا بولور» دیدی. مین ئلگەری واقلق فلان توگان دیسەمدە آخردن رضا بولدم. عمردە بر مرتبە قزلر برله اویناشورغه، سویلەشورگە کیرەك. حاضر مین ئلله نی کوتکان کبی جمعەنی کوتەم. تیزرەك کیلسوندە میندە کشی توسلی بولیم. لـکن قزلر برله نیچك سویلەشورگە؟ آنلر بیك بوروب بوروب سویلەشورگە یاراتالر دیلر. طرشورمن ایندی.

٢١ نچی اییون ١٨٩٦ نچی یل.

XXXII

کچی آطنه یتدی. مین یووندم، کییندم، نیشلەرگە بلمەینچە یوریم. شول اش خاطریمه توشسه قالترارغه طوتونام. کیچ بولدی، وعدە قیلنغان وقت یتدی. بز صالح برله چغوب قویمه یانینه کیلوب یتدك. صالح عادی بر اش کبی قویماغه منوبدە کیتدی. مین بیزگەك طوتقان کشی کبی قالتریم! یارب نیشلیم! سویلەرگە تلم آچلمی. صالحغه طوتقنا بر آز صبر ایت دیمه کچی بولام. بولمی! نیچك قزلرنی کورورمن؟ نیچك سویلەشورمن؟ بو قالتراونی نیچك طوقتاتورمن؟ قویماغه میندە منه باشلاسامدە تەنم قالتراغانغه یغلوب توشدم. صالح تگی یاقدن تیزرەك، تیزرەك دی. بتون قوّتنی جیدم، طاغی مندم. نی کوز برله کوریم قارانغیدە صالح یانندە ایکی قز طورا. قزلرنی کورو مینم طاغی قالتراومنی آرتدردی.

مین: « بو قزلر برله بزنی کورسه‌لر حضرتکه ئه‌یتورلر، حضرت کرسه، آولغه بلنسه نی قدر اسمسزلك بولور، الله صاقلاسون ! » دیب قورقا باشلادم. اول آراده بولمادی، صالح، تیز ره‌ك دیدی. قزلر مینم آقرتنلقدن کوله باشلادیلر. مین قزاردم، بورتندم. اچمدن قاینار صو آقدی. بونلردن نیچك اوزمنی مسقل ایتدروب طوریم دیدم‌ده مدرسه یاغینه سیکروب توشدم. مونه ایکی ساعتدن بیرلی صالحنی کوته‌م. اول قایتمی، اول قزلر یاننده مین بونده اوزیمه اوزم آچولانوب، کویوب یانوب یاتام. نیك مین بر اشنی اشله‌رگه وقت یتکاچ گنه اشلی آلمیم ! سببی نرسه ؟

۲٦ نچی اییون ۱۸۹٦ نچی یل.

XXXIII

کیچه صفا بوتیشنیك کروب: «بیلیتلرگز بارمی؟ بیلیتسز کشی طورمیمی؟» دیب صوراب، قاضینی ازله‌ب یوردی. یاری ئلی بایلرنڭ پر یکاشچیکلری طوغری کیلوب: «بیلیتلی، بارده بیلیتلی! بزده بیلیتسز بره‌وده طورمی. ئلی شونی ئه‌یتورگه یوری ایدم صفا آبزی، سزگه زکاتدن تگلگان چیتك کوبدن‌ما گازینده ئلنوب طورا، یولڭ طوغری کیلگانده کروب چق ئلی» دیدی‌ده بیلیت مسئله‌سی حل قیلندی. یوق ایسه بز شورله‌گان ایدك. شول بیلیتسزلك چندنده بیك مازانی کیته‌ره. آلور ایدك ئلله قایلرغه باروب، ئلله نیلر قیلوب یوروب اشدن چغوب بته‌رگه کیره‌ك.

مدرسه بیك طویدردی. آخری قایتورغه کیره‌ك. آزغنه بولسه‌ده آول‌ده طوروب حال جیارغه کیره‌ك. بو یل، یل بویی مدرسه‌ده طوروب نی فائده ایتدم؟ هیچ !

۱۹ نچی اییول ۱۸۹٦ نچی یل.

XXXIV

آولنڭ بتون اورامندن، اویلرندن، باقچه‌لرندن، اندرلرندن، قرلرندن کویگان ایس کیلوب طورا. اوراملرده‌غی ئوله‌نلرده کل‌گه ئه‌یله‌نوب آیاق آستنده شطر شطر واتلالر. آغاچلرنڭ یافراقلری صابصاری بولوب، سیره‌کلکلری برله بوتاقلر ینیده یاشره آلماینچه اوزلرینڭ ضعیفلکلرندن زارلانغان کبی، اوزلرینڭ یه‌مسزلکلرندن اویالغان کبی برسینه برسی به‌رلشوب، سویله‌شوب قوری کویگان طاوشلر چغارالر. هوالانوبقنه یوزوب یوری طورغان قازلر، باقر بوقر سویله‌شوب مناظره قیلشه طورغان اورده‌کلر، ایرته‌دن آلوب کیچکه قدر چقمی طورغان قوینوچی بالالر برله گورلی طورغان صو بویی‌ده بلطرغیچه توگل. کتو کتو قازلر اورننده بر ایکی قاناتی یولقنغان قاز برله، ضعیف آورو قاز به‌بکه‌لرینڭ موڭلی طاوشلری ایشتله. قوینوب چقغاچده ته‌نی کیبوب بتکاچ صوغه‌توشه‌رگه‌حاضرله‌نوب طورور اوچون اشطانلرینی کیمی طورغان طوق، طازا، آچق مالایلر اورننده موگغنه، طاوشسزغنه اوچ دورت مالایغنه اویناشوب ماناشالر. صوده، اوزینڭ خواجه‌سزلغندن قورقغان کبی اوزینڭ بلطرغی کمش کبی توسینی یاشلکه بویاغان، اوزینڭ فقیرلکینی، اوزینڭ قدری بتکانینی کورسه‌تمه‌س اوچون یه‌مسزلکینی یاشورگان خاتون کبی یوزینه باقا یفه‌کندن یاصالغان پرده‌لر یابقان. بلطرغی ماتور، جانلی اورده‌ك قاز طاوشینی ایشتمه‌گانگه کوڭلی موڭایوب جرچی باقالرغه اورن بیرگان. بلطرغی یانندن اوتوب کیتکانده طازالق، ایسه‌نلك حس ایتله طورغان اوی‌لرده اوزگه‌رگان. آنلرنڭ واتق وتق ته‌ره‌زه‌لرندن چغا طورغان یاکا ایکمه‌ك، مای، ایت ایسلری، آنلرنڭ اچلرندن ایشتله طورغان قوّتلی اومارطه گورله‌وی کبی کوچلیلك طاوشلری همه‌سیده بتکان.

آوللرنڭ کشیلر یده بلطرغی کبی طازا، بلطرغی کبی نق تولی کورنمیلر. آنلرنڭ حرکتلرنده، آنلرنڭ اشلرنده ئله نیندی بر امیدسزلك سیزله. آنلرنڭ کوز قاراولرنده، سویله‌شولرنده «بولمادی ایندی بتدك» دیگان اوی طویولا.

بلطرغی نق، طازا، پخته کیینگان قزلرده بو یل اوزگه‌رگان. آنلرنگده کیملری بلطرغی کبی اوك یاڭا توگل. آنلرنڭده توسلری بلطرغی کبی آچق توگل. آنلرنڭده کوڭللری بلطرغی کبی کور توگل. آنلرنگده کیه‌وگه چغوب راحتله‌نوب طورو امیدلری بلطرغی کبی اوك کوچلی توگل. حیوانلرده اوزگه‌رگان. بلطر صوقویندروب قایتقاچ یونینڭ اوستونده قویاش اویناب یوری طورغان، صرتلری بلمی طورغان آطلرنگده قابرغالری یوللانوب صانالوب طورا. آنلرنڭ صرتلریده قلم کبی صوزلوب طورا. بلطر ایمچه‌کلرندن سوت آغا آغا قایتا طورغان صیيرلرده، بو یل آچلقدن زارلانغان طاوشلری برله بتون دنیانی شاولاتالر. هوالانوب‌غنه کتونڭ آرتندن‌غنه کیله طورغان، بوکون تونله نیندی باقچه‌غه اورلارغه بارورغه نی توشنه طورغان حیله‌کار کجه‌لرده بلطرغی وقارلرینی بتروب یوکره یوکره قایتوب، قالغان قچتقانلرنی آشارغه آشوغالر. اندرلرده، اوزلرینڭ کچکنه، واق، چالوش چولش قویلغان چومه‌لری برله کشی‌کوزینه کورنورگه اویالغان کبی موڭ‌غنه طورالر. قرلرده یاو اوتکان کبی قاب قارا بولوب، شول بختسز جانسز آچ آولنی اوزلرینڭ قارالقلری برله قوچاقلاب آلوب، آنلرنی کیله‌سی امیدلرندن‌ده محروم ایته‌لر. اوراملرده اوینی طورغان بالا طاوشی، کیچلرن جرلی طورغان یکتلر طاوشیده ئله قایا کیتکان. بتکان، همه‌سی طنغان، همه‌سی موڭایغان. بتون آول طن، بتون آول موڭ.

۱۵ نچی آوغوست ۱۸۹۶ نچی یل.

XXXV

طاغی کوز ، طاغی مین مدرسه‌ده. لکن بو یل شاکردلر بلطرغی کبی آچق ، شاد کیلمیلر. همه‌سی آچلقدن زارلانا، همه‌سی آول حالینک ناچارلغینی سویلی. بو یل مدرسه‌ده فقیر بولور توسلی کورنه. باشقه یللرنی ئاله نیچه‌شه‌ر بوقچه‌لر ، صاندقلر ، صاوونلر برله ماده تویه‌ب کیلوچی شاکردلر ، بو یل کچکنه کچکنه تو یونلر کوته‌روب گنه کیله‌لر. آقچه‌ده صییق. خارچیڤ نالرغه توشوبده قوناق بولوب یاتمیلر. مدرسه‌ده‌ده آچلق. کویگان ایس چغا.

۱۸ نچی اوکتابر ۱۸۹۶ نچی یل.

XXXVI

بو یل قش بوی مدرسه‌ده اصول جدید، اصول قدیم نزاعسی برله وقت اوتدی. شاکردلر ایکیگه بولندی. قارتراق اوقوماغان راقلر اصول قدیم طرفداری؛ یاشلر ، طرشوب اوقوچیلر اصول جدید طرفداری.

اوّلگی واجب الوجود، حدوث عالم مناظره‌لری اورنینی حاضر اصول جدید مناظره‌سی آلدی. اصول جدید دینگه موافقمی؟ پیغمبر زمانه‌سنده بولغانمی؟ «لا» کوکدن اینگان حرفلر آراسنده بار ایدیمی؟ ابجد هوز کتب سلفده بارمی، یوقمی؟ نحو صرف اوقتونی اوزگه‌رتورگه یاریمی، یوقمی؟ بو مسئله‌لر تیره‌سنده کونی بویی قچقرشامز. قز وراق طبیعتلی‌لرمز اورشوشا، طالاشاده! حاضر بتون مدرسه شول ایکی فکر برله بولاندی. آراده‌غی ئلگه‌ریگی مدرسه حمیتی‌ده بتدی. اصول جدیدچیلر ، باشقه مدرسه اصول جدیدچیلری برله دوستلاشا باشلادیلر. اصول قدیم حضرتلردن، خصوصا اوزه‌مزنک حضرتمزدن کوله‌باشلادیلر. بو اش ایکی آراده‌یاکادشمانلق آرتدردی. مین اصول جدید. مینی حاضر حضرتده یاراتمی. بو یل روسچه

اوقوچیلر طاغی کوبه‌یدی. منطق درسلرینڭ بازاری بیك توشدی. مناظره‌غه باری ایکی مرتبه‌گنه کیلدیلر. زمانه اوزگه‌ردی.

۱۸نچی غنوار ۱۸۹۷نچی یل.

XXXVII

بوکون اویله‌دن صوڭ یوغاری اورامغه‌یورورگه‌چغوب‌کیتدم. کون شاقتی صوڭ بولسه‌ده اورامده شاقتی خلق بار ایدی؛ همه پاصاژ یاغندن ایکی یاش‌گنه خاتونده اوتوب بارا ایدی. مین قزو قزو آنلرنڭ آرتندن قووب یتدم همده کوزلرینه قاراب اوتوب کیتدم؛ بر آز کیتکاچ آرتیمه‌ده بورولوب قارادم. خاتونلر آرتق التفات ایتمه‌سه‌لرده، مین، بر مگازین یاننده ئه‌یبر قاراغان بولوب طوروب آنلرنی طاغی اوزمدن اوزدردم. طاغی آرتلرندن یتوب اوتدم. یانلرندن اوتکانده برەر سوز ئه‌یتورگه تلسه‌مده بر سوزده ئه‌یته آلماینچه، طاغی وقتی‌طوغری‌کیلور ئلی‌یایسه‌اوزلری دەشورلر ئلی دیب چانده اعلان اوقوب آنلرنی اوتکه‌زدم. طاغی برسوز ئه‌یته آلمادم. طاغی‌آرتلرندن‌کیتیم دیب طورغانده لامبارد بویندن قزو قزو کیله طورغان بر خاتون کوروب، آشغا آشغا اورامنڭ تگی یاغینه چغوب خاتونغه قارشی طوردم. خاتونغه بیك طوغری قاراب طورسامده، برسوزده انده‌شماینچه قزو قزو اوتوب کیتکانگه، مینده پیش‌پیش‌آتلاب‌آرتندن کیتدم. خاتون برکاندیتریاننده‌طوقتاغانغه، مین کوزمنی بیك طوتروب قاراب اوتوب کیتدم؛ همده بر نیچه مرتبه آرتیمه بورولوب قارادم. خاتون مینم آرتمدن کیلمه‌ینچه اورامنڭ تگی یاغینه چقدی. مینده آنده‌آولاغراق دیب، مینم برله سویله‌شو امیدی برله چقغاندر دیب آرتندن چقدم. لکن خاتون هیچ التفات ایتمه‌ینچه توبه‌ن تابا توشوب کیتدی. مینده قزو قزو

آطلاب کوزمدن یوغالتمیم دیب آشقسامده بریورطقه کروب کیتکاچ بیلگولی بورولورغه مجبور بولدم.

کیفسزله‌نوب گنه آوینی یوغالتقان ات کبی قایغروب کیلگانده چاس بویی طاووندن بر بیك طازا خاتون برله بر ئه‌بی‌نك کیلووینی کوردم. مین ئلله نیندی زور بختکه اوچراغان کبی، بتون اچم طشم برله شادلانا تگیلرنك طاو منوب یتولرینه چامالاب، آقرن آقرن‌غنه آطلاب تگی طرفقه یونالدم. تگیلر منوب یتدیلر. مین کوزم برله آشارغه تله‌گان کبی تگی خاتوننی سوزه باشلادم. خاتون آزراق یلمایوب یانند‌ه‌غی قارچقغه برسوز ئه‌یتدی. تگینك یلمایوندن مینم بتون اچم شادلق برله طولدی. مین اوزیمه اوزم صیماینچه شادلغمدن یارلورغه یتشوب، آقرن‌غنه آلدلرینه چغوب طاغی تگی خاتون‌نك کوزینه قارادم. تگی خاتون بو یولی آب آچق کولدی. مین اورنمده اریدم. آیاقلرم قالتری، بتون ته‌نم اوزینه بر تورلی حرکتکه کیله باشلادی. بیتلریمه قزل یوگردی، قلاقلرم اوط کبی یانا باشلادی. مینی طاغی ئلله نیندی بر زور قوّت آرتیمه ئه‌یله‌نوب قارارغه قوشقان کبی، ئلله نیندی بر قوّت طیغان کبی بولدی. مینم اچمده طارتشو باشلاندی. آخردن چدی آلمادم، ئه‌یله‌ندم. نی کوزم برله کوریم تگی خاتونلر اورامنك تگی یاغینه چغوب بارالر. نیشله‌گانمنی بلمه‌ینچه‌ده، بورغان ماشینا کبی مینده آنلرنك آرتندن کیتدم. آنلرنی اوزغانده طاغی تگی خاتونغه قارادم. تگی خاتون، طاغی طولی بیتلی مایلی کوزی برله میکا تابا کولدی. مین ئلله نیندی سوز ئه‌یتورگه تله‌دم، لکن نیندی سوز ئه‌یتورگه‌لکینی کیسدره آلماینچه اوتوب کیتدم. طاغی آرتمدن ئلله نیندی اوق قادالغان کبی کوز قادالغانینی کوروب

آرتیمه بورولدم. طاغی تگی خاتون‌نك كولگانینی كوروب بر چاتده طوقتاب سوز قوشارغه كیسدردم.

مونه كیله‌لر، مونه خاتون كوله، مونه نیندی یاقن، مین نی دیب سوز قوشیم؟ جانم سینی سویه‌م دیه‌می ؟ اول كیلشورمی؟ مونه كیلوب یتدی. ئه‌نه میگا كوزینی طوتروب قاراب اوتوب‌بارا. مین طاغی بر سوز ئه‌یته آلمادم. مونه قارچغیده: «نی تلیسك؟» دیگان كبی سؤاللی قاراو بر‌له قاراب كیتوب بارا . مین طوقتادم. اوزمنك اش بولدره آلماویمه آچولانوب نی بولسه بولور دیب قزو قزو آتلاب خاتون یانینه باروب یتدم. آنك یانینه یتكاچ یوره‌كم لب لب تیبوب بتون ته‌نمنی قالتراتا باشلادی. مین نی قدر اوزارغه تله‌سه‌مده قوّتم یتمه‌دی. آخردن بتون قوّتمنی جییوب اوزا باشلادم. طاغی كوزینه قارادم . طاغی اول كولدی . طاغی مین بر سوز ئه‌یتورگه تله‌دم، طاغی آوزم مینم امرمنی طوترماینچه مین اوتوب كیتدم. مونه حاضر برماگازین یانندە طوقتاب طوروب كوته‌م. بویولی ئه‌یتمیچی قالمیم. ئه‌نه كیلوب یتدیلر. خاتون ئالله نیگه بو یولی كولمی. آنك كولمه‌وی بردن مینم آچوومنی كیتردی ، بردن دردمنی آرتدردی. مین طاغی آرتلرندن كیتدم. باروب یته‌ریتمه‌س تگی قارچق بورولدیده : «نی ات اچه‌گیسی كبی كشی آرتندن یوریسك! سویله‌رسوزك بولسه سویله» دیدی. مین‌قزاردم، بورتدم. باشیمه صوقغان كبی بورولوب توبه‌ن اورامغه توشوب كیتدم. بر قابقه توبنده اوطروب بیك اوزاق حال جییوب طاغی زور اورامغه مندم. طاغی كوزم برله تاتار خاتونلری ازلی باشلادم.

ئه‌نه بر كیبت آلدنده‌غی اورندقغه ایكه‌و اوطروب طورالر. طوقته شونده كیتیم. برسی شاقتی ماتور كورنه. قارابقنه یانلرندن اوتوب كیتدم. تگیلر برده التفات ایتمه‌گان كبی بولدیلر. طاغی بر

آز کیتکاچ بورولوب، طاغی یانلرندن اوتدم. بو یولی برسی آزراق قاراب قویدی. آنڭ قاراوی مینی باطرایتدی. مین اش پشه دیب آزغنه کیتکاچده بورولوب قارادم همده طاغی بیك تیز بورولوب یانلرندن اوتوب کیتدم. مین اوتکاچده خاتونلر طوردیلر. مین آقرتنغنه آرتلرندن کیتدم. خاتونلر برده قاراماغانغه مین بر ییرده اوزوب کیتدم؛ همده طوقتاب طوروب تگی برسینڭ کوزینه قاراب اوزدم. کوز قاراوندن بر نرسەده آڭلاماسامده حکمت چقماسمی ئلی دیب آرتلرندن قالمادم. چاست طاوندن توشه باشلاغاچ بر آز طوقتاب توشیمەی یوقمی دیب اویلاسامده آخردن توشەرگه قرار بیردم. مونه پرالومنی‌دن اوتدم. بر چاتدن بورولغانده ئلگەریگی بر خاتون، آندن آری برسی بورولوب قارادی. مین طاغی باطرلانوب یانلرندن اوتوب کیتسەمده برسیده: «جانم سینی بیك سویەم!» دیب سوز قاتمادی. مین طاغی آرتده قالدم. شولای ایته ایته بولاق کوپرینه یتدم. مین بونلر آرتندن بارودە فائده یوقلغینی بلوب قالدم. کون قارانغیلانوب فانارلر یاندرلا باشلاغانغه، مین بولاقنڭ قارانغیراق ییرلرنده یوری باشلادم. مونه کوزیمه برسی آرتلی برسی ئلله نیندی سەلەمە، بلچراق کییملرده مارجالر اوچری باشلادیلر. بارسیده تورلیچه ایتدروب دەشه باشلادیلر. مین بونلرنڭ قباحتلکلرندن جیرەنوب پرالومنی‌غه چقدم.

پرالومنی‌نی طاغی بر ایکی مرتبه ئەیلەندم. اوچراغان بر مارجا، تاتار خاتونینه کوزمنی طوتروب قارادم. آخردن آروب بتوب قایتورغه اویلاغانده، بر چاتدن بورولوب کیته طورغان ایکی مارجانڭ کوزلرینه بیك طوری قارادم. مارجالر بورولور بورو-لماس میکاباش ایدیلر. مین اوّل اوزوب کیتسەمده، مین بورولوب

قاراغانده طاغی قول ایزه گانگه، مین آقرتنغنه تگیلر آرتندن کیتدم. کوڭلم نی قدر قورقسه‌ده نفسم بیك باراسی کیلگانگه قالتری قالتری بورولدم. تگیلر یانینه بارغانده بیزگه‌ك طوتقان کبی تشلرم برسینه برسی به‌رلشوب سویله‌شه‌لر ایدی. نهایت باروب یتوب: « زدر افستوی! » دیدم. قول بیردیلر. مین ایکاوسنده کوزدن کیچروب بر ماتور راق‌توسلیسینی‌قولندن طوتدم. تگیسی‌بورولوب کیتدی. بز قارانغی‌غنه اورامده‌ایکه‌و قالدق. مین‌تگینی قولتقلاب، ئه‌یده‌ دیب سویله‌شه کیتدم. بر یرگه بارورغه قرار بیردك. مین نی قدر قالتراسامده، اچراغان بر کشی‌دن قاچوب اورامنڭ تگی یاغینه چقسامده مارجامنی یوغالتمادم. مونه بر مونچه‌غه باروب کردك. مین اوط یاقتیسنده مارجامنی کوردم. کوڭلمده ایکی بیك زور قوّت صوغشا باشلادی. کرورگه‌می، یوقمی؟

کرورگه دیب قرار بیرورگه اولگوره آلمادم، کرمه‌سکه کیسدردم. اول فکرمده‌ده نق طورا آلماینچه کرورگه اویلادم. کردك. مین نومیرا آلورغه کیتدم. مارجا قالدی. آقتق مینوت کیلوب یتدی. مینم بتون تنم قالتری، تشلرم شقلدی باشلادی. آیاق اوستینه باصوب طورا آلمی باشلادم. قولمده‌غی پرتمانیتم جیلده‌سلکنه طورغان آغاچ بوتاغی کبی قولمده سلکنه باشلادی. مونه ایشك آچلا باشلادی. بوکروچینڭ مینم طانش کشیم بولو احتمالی کوڭلیمه کیلوب توشوب، یانا طورغان اویدن قاچقان کشی کبی قارشی ایشکدن چقدم. صاف هوانی صولی صولی بوکونگی اشلرمنی اویلاب، آروب ایزلوب، اوزمدن اوزم طویوب، اوزمنی اوزم صویارلق بولوب قایتوب کیتدم.

١٠ نچی‌فیورال ١٨٩٧ نچی‌یل.

XXXVIII

کیچه مین، بزنڭ مدرسه‌دن چغوب، استانبولغه کیتوب ترك مکتبنده اوقوغان بر بای بالاسی بر له طانشدم. آنڭ بیك کوب ترك کتابلری بار ایکانینی ایشتوب بلگانگه شونلرنی صورادم. اول کیلوب آلورغه قوشدی. بو کون ئلله نی قدر رومانلر، تو له‌گان گازیته‌لر، رساله‌لر تویه‌ب قایتدم. حاضر اوقورغه طوتونام.

۱۳ نچی فیورال ۸۹۷ انچی یل.

XXXIX

ترك کتابلرینی اوقیم. آنلرنی صو اورنینه اچه‌م. رومانلری ئلله نیندی، حکایه‌لرینی بیك سویه‌م. لکن نیك بو رومانلرنڭ کشیلری بارسیده ژور، آلفرید، قارل، ایما، قاترین کبی یات اسملر؟ ترکلرنڭ اوز طورمشلرندن نیك یازلماغان؟

اوقیم اوقیم‌ده شول رومانلرده‌غی طورمشقه قزغام. نیندی راحت طورمش! ایری خاتونی برگه، قاچو نیتو یوق. سویله‌شه‌لرده شادلانشالر. ماتور خطلر یازشالر، یغلاشالرده‌قاوشالر، آیرلشالر. قزق طورمش! لکن مینم عقلم یتمه‌گان بر بیر بار. بونلر همه‌سی ئلله نیندی قیمتلی ئه‌یبرلر آلالر، زور بوله‌کلر بیره‌لر، کوب کوب آقچه‌لر اوطدرالر، اوطالر. ئلله قایلرغه سیاحتلرگه کیته‌لر. شولای اشله‌رگه آقچه قایان طابالر؟ قایان یتکره‌لر؟

۲۱ نچی مارت ۱۸۹۷ نچی یل.

XL

کیچه اوی‌دن بیش‌تنکه آقچه کیلگان ایدی. بو کون چغوب پالته آلوب کردم. انفر یدلر شولای کیینه‌بیت، میڭا نیك کیینمه‌سکه! ایندی

آیاقغه باتینکه آلورغه، چالبار آلورغه، باش‌غه یاخشیراق بورك آلورغه‌غنه قالدی. آندن‌آری مینده آنلر کبی شول آچق طورمشده خاتون قزی برله قاتناشوب یوریم. باقچه‌لرغه بارام. آنده‌غی شول ماتور قزلر برله، تگی رومانلرده‌غی کبی سویله‌شه‌م. آنلر نیچك برسی مثلا یاولغینی توشروب قالدرا، مین ایلتوب بیره‌م. شوندن کیته! نیندی قزق!

۹نچی آپریل ۱۸۹۷ نچی‌یل.

XLI

مین، طلوب صاماوارنی لامبارده‌قه صالوب، کازاکی بورك اشل‌تدم. تگی پالته‌نی بارده بر کییوب بوله‌ی ئلی. بزنڭ خلق نادان ئلی. اول الفریدلرنی نیلرنی بلمی. حاضر هر کوننی کیچکه تابا هیبتله‌ب کیینوب یاصانوب باقچه‌لرغه چغام. شونده‌غی قزلر، خاتونلر برله سویله‌شورگه، دوستلانشورغه یوریم. یارب نیندی ماتور قزلر بار! مین‌شونلر برله‌یورورمن‌منی؟ شونلر برله‌شول‌رومانلرده‌غی کبی سویشورمن منی؟ نیندی قزق!

۱ نچی‌مای ۱۸۹۷ نچی‌یل.

XLII

ایکی آطنه بولدی هر کوننی باطر بابای باقچه‌سینه بارام. بر قزده کیلوب سویله‌شه باشلاغانی یوق. ئلله‌تگی رومانلرده‌غی کبی اوك بولمادیمی دیب بیك اویلاغاچ، ایسلی مایم برله کرشه‌نم یوقلغینی بلوب، کیچه حضرتدن بورچقه آلغان اوچ تنکه‌دن هیبت ایسلی مای، صابون کرشه‌ن آلوب کردم. مونه بوکون شونلرنی یاغنوب چقدم. همان قزلر کیلمیلر. بو نیك بولای؟

۲۱ نچی مای ۱۸۹۷ نچی یل.

XLIII

بو کون بر قز میکا بیك کولوب قاراب اونکانگه، باروب اوطورغانینی کوتوب طوروب، میندەیانینه اوطوردم. آزراق قاراب طورغاچ تگی روماتلردەغی کبی سوز باشلادم. قز بیك تیز سویلەشه باشلادی. مین روماندەغی کبی نیچك کیتەرگه آبدراب طورغانده، قز اوزی: «ئەیده ماروز (طوکدرمه) آشیق» دیدی. مین البته «ئەیده» دیدم. آشاغان ماروزغەده تولەدم. شوندن باقچه بویی بر مرتبه ئەیلەندك. مین تورلیچه ایتدروب روماندەغیچه سویلەرگه طرشدم. قز مینی بیك تیز سویوندەنمی، بلمیم نیدن، بر آز یورگاچده: «ئەیده بر ییرگه باریق» دیدی. مین شادلانوب: «قایا» دیدم. اول: «تلەسك مونچەغه، تلسك بزگه» دیدی. مین بونك بو قدر تیز مینی سویوننددن، بر یاقدن شادلانوب، بر یاقدن عجبکه قالسامده، کسەمده آقچه آزغه بارا آلمادم. ایرتەگه بارورمن دیگان ایدم قز میندن بورولوب کیتدی. آخریسی تگی روماتلردەغی کبی مین سوزینی طوتورماغانغه اوبکەلەگاندر!

۲۷ نچی مای ۱۸۹۷ نچی یل.

XLIV

کیچه واغونغه، بزنك اوستکه ایکی تاتار خاتونی کیلوب کردی. بز آنلر برله سوز اُلەکدروب یبەروب بولماسمی دیب، تگی روماتلردەغی کبی قتایلرنك ترقیسی، اندلس عربلرینك مدنیتی حقنده سویلەرگه طوتوندق. البته اول خاتونلر، تگی روماتلرنی اوقوغان بولسەلر، آندەغی قاترین کبی بزنك سوزگه قاتشوب کیتەرگه تییش ایدی. مونەشونسی ناچار شول، آنلر برنی اوقوماغانلر!

۲ نچی ایيون ۱۸۹۷ نچی یل.

XLV

کیچه «سیرك»گه باردق. نیندی قزق! اول خاتونلر آطلر اوستنده نیندی شه‌ب یوریلر، تیمر چبقده نیندی قیلنالر! بو اوروسلر بیگره‌ك ترقی ایتکانلر، بز بیگره‌ك آرتده. قایچانغه بزنگده شوندی سیرکارمز بولور ایکان؟ قایچانغه بزنگده‌قزلرمز، بتون‌خلق‌نك ایسینی کیته‌روب تیمرچبق اوستنده یورورلر ایکان؟ قایچانغه بزنك قزلرمزده شوندی آطلر برله اوینارلر، مایموللر بییتورلر ایکان؟ اول کوننی کورورگه یراق ئلی، یراق!

١٥نچی اییون ١٨٩٧نچی یل.

XLVI

مینم، شول باقچه‌ده‌غی خاتونلر،قزلرغه ئلی بیك آچووم کیلدی. نیچه آطنه، نیچه آیدن بیرلی یوریم، ایچماسام برسی کیلوب ده‌شسون؟

بو اوروس خلقی نادان شول. آنلر شول تگی رومانلرنی اوقوماغانلر. یوق ایسه البته مینم کبی رومانلر اوقوغان، چیستا کینگان، ایسلی‌مایلر سورتکان،کرشه‌ن‌یاغنغان، اندلس‌عربلرینك مدنیتینی بلگان بریکت برله نیك سویوشمه‌سکه؟ نادانلر، نادانلر! بونلرشول نی سویله‌سه‌گده اوروس ئلی! آنلر شول نیچه ئه‌یتسه‌گده صاری اوروس شول!

٤نچی اییول ١٨٩٧نچی یل.

XLVII

کونینه ئلله‌نیچه‌شه‌ر مرتبه بیتنی‌صابونلاب یوغانغه، بیتم یارلوب بتکان. صو تییرور حال یوق ئه‌رنی (آورتا). لکن چیستا بولسون

اوچون یوونمی حال یوق. باقچه‌لرده آندی بوندی بولوب یوررگه یارامی بیت! لکن ایرته‌دن کیچکه قدر باقچه‌ده یورودن آروب بتدم. بر معنی چقمی. بر قز کیلوب طانوشمی، سویله‌شمی!

۱۸ نچی اییول ۱۸۹۷ نچی یل.

XLVIII

مین آوریم. باشم اورتا، ناچار یوقلیم، توش کوب کوره‌م. دوقتور آولغه قایتوب، کیته‌رگه همده سوت اچه‌رگه قوشدی. شولایوق بویل اوقوغان رومانلرمدن آزغنه‌ده فائده ایتمه‌ینچه قزان نی طاشلاب کیتیم‌منی؟ خیر رومانلرده آول قزلری برله سویوشونی طاغی ماقتی؛ آنلرده‌غی صف‌لق، طازالقنی یاراتا. میندہ شولای ایته‌رمن. حاضر ایندی مین الگه‌ریگی کبی مه‌می آوز توگل، رومان اوقوغان کشی.

۲۲ نچی اییول ۱۸۹۷ نچی یل.

XLIX

ئه‌تی برله بز بوزولشدق. مین رومان عالمینی ماقتادم. اول، اوزینڭ ایسکیده‌گی «سلفلر»ینڭ طورمشینی ماقتادی. آنگچه بتون سعادت قاتقان ایکمه‌ك آشاب، قامش نمازلق اوستونده یاتوب کتاب قاراب، ذکر تسبیح برله مشغول بولوده ایمش! یوق ایندی، مین آندی ئه‌کیتلرگه اشانودن اوتکان. مین حاضر فکرلی شاکرد. مین حاضر ملت قایغرتام، دین قایغرتام. اوزمزنڭ تاتارلرنی شول رومانلرده اوقوغان کبی ایته‌رگه طروشام. مین اصول جدید. مین مکتبلرنڭ ره‌تله‌ب اوقوتولرینی تلیم. مین گازیته اوقیم. بتون دنیا مسلمانلری آراسنده‌غی آرتقه قالونی بله‌م، آنڭ سببلرینی ازلیم. مین کیله‌چکده ئلله‌نیلر اشله‌رگه پلانلر قورام. مین فاناتیك

توگل. مین کییم نزاعلرینی یاراتمیم. مین رومانلرده کیینگانچه کبینه‌م. حاصلی مین یاڭا فکرلی ترقی پرور، ئه‌تی ایسکی فکرلی.

۲۹ نچی اییول ۱۸۹۷ نچی یل.

L

آولده عمر اوتکه‌رو بیك آور. بونده نه باقچه بار، نه موزیکه بار، نه ماتور کیینگان فرشته توسلی قزلر بار، نه ایبده‌شلر بار. قایا قاراساڭ قاب قارا موژیك، صالام باشلی (توبه‌لی) اوی، قاتقان کییملی ایرلر، خاتونلر. بتون آول طب طن. شهرده‌گی موزیکه اورنینه کیچلرنده بونده باقا طاوشی برله ئه‌تەچ طاوشی‌غنه ایشتله.

مدرسه‌ده‌گی کبی ملت قایغوسی اورنینه، موژیکلر، اوزاریناڭ صاری آلاشالریناڭقور چانغی بولووینی، چوار صییرناڭ بوزاولاوینی، قارا قلاق صارقناڭ یونی قرقلوینی، قاز به‌بکه‌سیناڭ یوغالوینی، اورده‌کناڭ ایکنچی مرتبه صالا باشلاوینی، طاووقلرناڭ یمورقا صالودن طوقتاولرینی سویلیلر. دنیاده شوندن باشقه اش بوق کبی، بوندن اون یل ئلك قاشقه بییه‌ناڭ یوغالوینه، قارا صییرناڭ وبادن ئولوینه، راحله ئه‌بی‌ناڭ کجه‌سینی بوری آشاوینه قدر باروب یته‌لر. شوندن طاغی آزغنه اوتوب بویلغی آشاقلر، بویلغی قاتی صوقا، بویلغی پچه‌نگه باروب تورتله‌لر. شول سوزلرناڭ ته‌مندن طویماغان کبی بتون مجلس بویی شوندن اوته آلمیلر. مین سوزنی زورراق مسئله‌لرگه، اصول جدیدگه، یرناڭ توگه‌ره‌کلکینه ئه‌یله‌ندرورگه تلیم؛ لکن آنلرغه هیچ التفات ایتمیلر. مینم اچم پوشا، بونلر برله اورشاسم، سوگشه‌سم کیله. شول زور آولده اوزمنی اوزم یالغز حس ایته‌م. اییو شول، صالام باشلی اویلرده، صالام، آشلق، آط، صییر، کجه صارتدن باشقه نرسه حقنده اویلی بلمه‌گان آول

اچنده. مین، فرانسوز روманلری اوقوغان، ئلله نیندی یاڭا فکرلر برله ماتاشقان یاش شاکرد یالغز شول!
٣ نچی آوغوست ١٨٩٧ نچی یل.

LI

مین حاضر بیك کوب اویلیم. هر کوننی باقچه‌ده یالغز اوطروب، اندرغه باروب یالغز قالوب، جه‌یه‌و قرغه یورورگه چغوب همان فرضغه چومام. اوزمنڭ حاضرگی حالمنی توگل، شول آولنڭ نادانلغینی، آنلرنڭ شول تگی مین رومانلرده اوقوغان طورمشدن یراقلغینی، آنلرنی شول طورمشقه کرتونڭ یوللرینی توشونه‌م. توشونه‌م توشونه‌م‌ده لکن برده اوچینه چغا آلمیم. بونلرنی نیشله‌رگه کیره‌ك؟ میڭا نیشله‌رگه کیره‌ك؟ شول مسئله‌لرنی حل ایته آلمیم. کوڭل برله ئه‌لله نیلر اشله‌سم کیله. شول آوللرنی، شونلرنڭ کشیلرینی یحی ملا په‌ریلری کبی برتون اچنده یاڭادن توزه‌سم، یاڭادن یاصیسم کیله. لکن قای توشندن طوتارغه بلمیم.
٧ نچی آوغوست ١٨٩٧ نچی یل.

LII

قزاندن آلوب قایتقان کتابلرنی اوقوغان صایون مینم باشمده فکرلر کوبه‌یه. مینم کچکنه میم تگرمه‌ن کبی ئه‌یله‌نوب، شول اویلاردن بر آول یاصاماقچی بولا. ئلله نرسه، ئلله نرسه بیك زور اش اشلیسی کیله. بیردن بو بتون دنیاده یاتقان، ایزلگان مسلمانلرنی کوته‌ره‌سی، آنلرنی الگه‌ریگی کبی زور یاصیسی کیله. بردن ئلله نیندی بیك زور، بیك زور پادشاه‌دنده زور، صوغشچی بهادردن زور، الوغ عالملردن زور بولوب، ئلله نیندی زور اشلر اشلیسی کیله. دیننی ئلله نیندی یه‌مسزلکلردن پاکلیسی کیله. ئلله نیلر، ئلله نیلر اشلیسی کیله.
١٥ نچی آوغوست ١٨٩٧ نچی یل.

LIII

کیچە بیك اچ پوشوب اوزمنی اوزم کورەسی کیلمی باشلاغاچ ایسکیعادتمچەبر آز قرلردە یوروررگە چغوب کیتدم. بر آزیوروب، صو بویندن ئەیلەنوب قایتورغە اویلادم. ئلله نیلر توشونوب اویلاب کیلگاندە کمش کبی صف طاوش برلە بر قزنڭ کولگانینی ایشتدم. یوقودن اویغانغان کشی کبی تیرە یاغیمە قارانغالی باشلادم. صونڭ تگی طرفندە بولوننڭ ایصو بیرندە، تورلی تورلی بیزەکلی قزل، آل، صاری، آقلی قارالی، قزللی صاریلی کولمەکلر کیگان قب قزل فرانسوز یاولقلر بەیلەگان اون، اونبیش قزنڭ اویلوب طروینی همدە آنلردن بر ایکی آدومدەغنە اوقالی کلەپوشلر کیگان، اویوق چاباتانی پختە ایتدروب بەیلەگان، آق برلنتین کولمەکلر کیگان یکتلر کوردم. بونلرنڭ بوندە نیشلەرگە جییلغانینی بلگانگە، کورنوب کیفلرینی بوزمیم دیب ایکی صلی آراسندە، آنلر کورمەسەدە اوزم کورەطورغان اورونغە اوطردم. کوزلری،یوزلری،بتونسلکنولری ئللەنی قدر معنیلر آڭلاتا طورغان یکتلرنی قزلرنی جنتکلدب قاری باشلادم. مونە اویون باشلاندی. برەر قز، برەر یکت آیرلشوب قواغە قول طوتونشدیلر. هەمەسی شولای بولشب بتکاندن صوڭ، بر یکت بر تایاق برلە صزق صزدیدە، باشقەلرغە چیتکە تورتوب تورتوب کورسەتوب ئللە نیلر سویلەدیدە یانندەغی قزی برلە کیلوب باصدی؛ همدە قز برلە ایکیسیدە قوللرینی صوزوب، بر قز بریکتنڭ طازا، نق قوللرندن بر کیرتەیاصاغان کبی یولنی یابدیلر. آنلر آرتندەغی بر پاردە شول قوللرنی بەروب چغوب کیتوب ایکیسی ایکی یاقغە تابا چابشا باشلادیلر. آنلر آرتندن قوللرینی کیرتە یاصاغان پار قوا کیتدی. قزلر صوزولوب چابا باشلادیلر.

قوولغانلر، قووچیلر طوتودن الگەری بر برسینه طوتونشور اوچون دوغا یاصاب قارشی چابشا باشلادیلر. قوا طورغان یکت، قاچا طورغان قزنی طوتیم دیگانده‌گنه، آنڭ قارشی یکتی کیلوب یتوب، قارا قارشی کیله طورغان ایکی لاکامانیف بەرلگان کبی قز برله یکت بر برسینه بەرلدیلر. یکت قزنی زور قولی برله ایڭ باشندن طوتوب آلدی. قوغان یکت اوزینڭ اورنینه کیتوب باشقەلرنی قوارغه طوتوندی. شول اویون ئلله نی قدر اوزایدی. ایندی قزلر یکتلر تیرلەدیلر، پشدیلر. بیتلرینه قزللق یوکردی. کوزلری طاغی مایلانغان توسلی کورنه باشلادی. اویون اوزایغان صایون قووچی یکتلر برله قووچی قزلر اویون میداننذن یراقغه‌راق، یلغەلرنڭ بورولولرینه، کشی کوزندن صاقلی طورغان ییرلرگەرەك کیته باشلادیلر. مونه بر قزەینم کوزیمه‌گنه کورنه طورغان بورولغچقه کردی. آنڭ آرتندن بارا طورغان یکتدە، آنڭ کشی کوزندن یوغالووی برله آرسلان کبی بر سیکرو برله قزنڭ یانینه باروب یتوب، قزنی جیلکەسندن بر قولی برله طوتوب بوروب، آنڭ یانغان بیتندن چوب ایتدروب اوبدی. مینده شول اشدن ئلله نیشلەب اورنمدن سیکروب کیتدم. شونلرنڭ قزل یوزلرینه، اوط کبی اوینی طورغان کوزلرینه، بر برسینڭ موینلرینه صالونغان قوللرینه ئلله نیندی زور حسیاتلرنی توگلمەسون دیب قورقوب، آقرتنغنه سلکنه طورغان هر اعضالرینه قاراب، مین، بونلرنڭ حاضر شول وقتده مسعودلکلرینه شادلانا وشول مسعودلکلری اوچون آنلرنی کونلی، اوزمنی اوزم شولای کوره آلماویمه قایغرا ایدم. چننده نی قدر مسعودلر. اوزلرینڭ یاشلکلرینڭ قدرینی نیندی بلەلرده، شول یاشلکنڭ وظیفەسینی نیندی ماتور ایتدروب طوترالر.

نیندی گناهسز ایتدروب، یاشل اوله‌نلر، طولی آشلقلر اچنده بر برسینك اچنده‌گی یانغان ا ٕ طلرینی سیزشوب، بو طبیعی اوطقه قارشی کیلمه‌ینچه آوزلرندن آلوشقان او بشولر برله آنلرنك قوّتلرینی آرتدرالر، آنلرنك لذتلرینی کیکایته‌لر. نیندی ماتور ایتدروب اوزلرینك اشلی نغوب بتکان قوللری برله بر برسینك نق، طازا موینلرینی قوچاقلیلر. نیندی اخلاص برله قزودن قزارغان بیتلرینی قاینار آوزلرینك او بولری برله بیزه‌کله‌ب بتره‌لر. نیندی ایتدروب، اوزلرینك ایکیلکلرینه پروتیست یاصاغان کبی، بر مینوتده برله‌شورگه تله‌گان کبی نیچك بر برسینه صارلشوب صارلشوب قوچاقلاشالر. یارب نی قدر راحت، نی قدر سعادت! یاشاگز یکتلر، قزلر! یاشاسون بوعادتگز! یاشاسون یاشلك!

۱۸ نچی آوغوست ۱۸۹۷ نچی یل.

LIV

ئه‌تیلر مینی چنلاب ملا یاصارغه تلیلر. ئه‌نی آول مسئله‌نی تمام حل ایتکان کبی ایتوب میکا فزلر ازلی، هرکوننی چای یاننده: «فلان ملا قزی بیك چیبه‌ر ایمش. ئلی نصیحه آبصطای کیلگان ایدی؛ شول آنلرنك آوللرینه بارغان ایکان، یوری باروب کوردم، سزنی صوراشدیلر ،دی. فلان باینك قزیده بیك اوقومشلی‌دی، جهازی فلانی بیك کوب ایمش. ئلی میکا خاتونی، خیرالنسأ آبصطای آرقلی دعا قیلسون دیب کوکره‌ك یبه‌رگان ایدی. فلان کشی قزی فلان ایمش» دیگان سوزلر برله باشنی ئه‌یله‌نده‌ره‌لر. مین الگه‌ری بوندی سوزلرنی کولکیگه ئه‌وروب بترگاله‌سه‌مده، کیچه مسئله‌نی بیك جدی ایتدروب آلدیمه کیتروب باصدردیلر. محله‌نك بایغورالرندن بر نیچه‌سی کروب شول مسئله‌نی آلغه قویدیلر. مین حاضر بو

مسئله‌گه چنلاب جواب بیرورگه مجبور قالدم. ئه‌تی ملا بولماسقه دیگان فکرمنی بله، لکن اول فکرتوبلی براوی دیب اشانماغانغه آکار آرتق اهمیت بیرمی کبی کورنه. ئه‌نی مینم ملا بولماوم اوییی‌نی کوڭلینه‌ده کرتوب چغارا آلمی. اول ملا بولمایتچه طورو ممکن ایکانچیلکینه‌ده شبهه ایته. چننده، نیچك ملا بولمایتچه ایرته‌دن کیچکه قدر آشقه یورمه‌ینچه، روزه عیدنده فطر جیمایتچه، قربان عیدنده تیری آلمایتچه، ایگون اولگورگاچ عشر جیمایتچه یاشارگه کیره‌ك؟ حتی مینی ملا ایته‌رگه تله‌ولرندن موژیکلر هوالانالرده: «بزنڭ آول شهر کبی. فلانلر بیك بولورلر ایدیده، الحمدلله، ئلی حضرت فاتحه‌سندن چغوب بزاش ایتمیمز» دیب قوّت اوزلری طرفنده ایکانلکینی‌ده کورسه‌توب قویالر.

میڭا کیلسه، مینم آزغنه‌ده ملا بولورغه ایسه‌بم یوق. نیچك ملا بولورغه کیره‌ك. مین ئلی، اوّل شولای ایتوب بیش وقت نماز اوقوب، آطنه‌سینه بر مرتبه، جمعه کوننی بر کم آڭلامی طورغان تلده خطبه اوقوب، ئلله نیده بر بالا اسمی قوشوب یورووده هیچ معنا تابمیم. بوندن کمگه بولسه‌ده فائده بولا دیب اشانمیم. طاغی شوڭ اوستینه، شول ئه‌تی‌نڭ عمری بوینه سویلی طورغان وعظ کتابلرینه، آنده‌غی ایکی تین صدقه برابرینه یدی اوجماح‌نڭ یدی قپوسی آچلووی وعده‌لرینه اشانمیم. شونلرنی قیلودن، سویله‌ودن خلقغه فائده توگل، ضرر بولا دیب اعتقاد قیلام. شونڭ اوستینه بزنڭ آول ئبی قارت ملالرنی تعظیم قیلورغه، آنلرنی سویله‌دی شونی قرآن سوزی کبی طڭلارغه اشانغان خلقغه مینم یاش اویلارم، یاڭا فکرلرم آڭلانور دیب، آنلردن برمعنا چغار دیب آزغنه‌ده احتمال بیرمیم. آنلرنی اوزم تله‌گان برفکرگه بورا آلوومه

آنلرنڭ شول ایسکی اویلارینی، چرگان عادتلرینی جیمره آلومه اشانا آلمیم. طاغی ایلڭ آور ییری، هر نرسه‌نی سویله‌گان وقتده دین نقطهٔ نظرندن سویله‌و. اوقو کیره‌ك، چونکه دین شولای قوشا؛ ایـگونلرنی یاخشی اشله‌رگه کیره‌ك، چونـکه دین قوشا؛ بایورغه طرشورغه کیره‌ك، چونـکه بایلق برله دین صاقلانا!

لـکن روسچه اوقورغه کیره‌ك، خاتونلرنی قاچورماسقه کیره‌ك، دیننی دنیادن آیرورغه کیره‌ك مسئله‌لرنده نیچك ایتوب دین قوشا دیورسڭ؟ دنیاده‌غی بتون اشلرنی، مسئله‌لرنی نیچك ایتدروب قاغوب صوغوب دین اچینه طوتورورسڭ؟ نیچك هر نرسه‌نی آنلرنڭ باشلارینه، اویلارینه موافق ایتوب اوزگه‌رتورسڭ؟ شونڭ اوستینه، مین، طاغی دینگه اول قدر اشانمیمده. شونلرنی نیچك ایتدروب خلقغه سویله‌رمن؟ اوزمچه بولسه، آنلر مینی آڭلامایه‌چقلر، مینی کافر دیه‌چکلر. آنلرچه بولسه، اول وقت مینم معلوماتمدن بر فائده بولمایاچق، مین اوزمنڭ خلقیمه تأثیر ایتمیه‌چکمن. شونڭ اوچون مین ملا بولماسقه تییش هم بوامیم. کشی کشینی هم اوزینی آلدامایـنچه‌غنه عمر اوتـکه‌رورگه طرشورغه کیره‌ك.

۲۱ نچی سنتابر ۱۸۹۷ نچی ییل.

LV

ئه‌تی برله بزنڭ آرامز شافتی صالقونلاشوب مین مدرسه‌گه کیتمم. لـکن هیچ اوقو فـکری برله توگل. شول آولدن، شول کونده بر توسلی ملالق‌نڭ فائده‌سینه کیترله طورغان دلیللردن، ملا بولوب طورونڭ منظره‌لرینی ایشتودن قوتلور اوچون گنه کیتمم. مدرسه‌ده بر نرسه اوقیده آلمایاچقمن، اوقومایاچاقمنده. اوقورغه تله‌سه‌مده نرسه اوقیم! اوقورلق ئه‌یبرلر بارمی؟ ممکن بولسه روسچه

اوقیم، ترك ادبیاتی اوقیم! نیشلیم صوڭ، بزنڭ کبی اوقیسی کیلـگانلرگه مدرسه‌سی، مکتبی یوق خلق‌نڭ بختسز یکتلری نی اوچراسه شونی اوقومی نی حالی بار! خیرچی کبی کمدن نی قالسه شونی میینه طوترمی نی یولی بار! مونه مین‌ده شولای ایته‌رگه تییش. شول فنارنی، شول علملرنی بلـه‌سم کیلـگانده قالدق پوستق برله باشمنی طوترورغه، درستلـگی‌شبهه‌لی معلوماتلر برله‌مییمنی زهرله‌رگه تییشمن. بو نیك بولای؟ شولایوق مینم ومینم کبی ئلله نیچه مڭ، یوزمڭ تاتار بالالرینڭ شولای اوقورغه، باشقه‌لر بلـگاننی بلورگه، باشقه‌لر کبی بلمه‌گانلرنی اویره‌تورگه حقلری یوقمنی؟ بوکارنیچك چدارغه کیره‌ك؟ نیچك شول آق، یاقتی معارف عصرنده کوره‌لته نادان بولوب قالورغه کیره‌ك؟ نیك بز بو چیکلی بختسز طوغان! نیك بز مکتبی، کتابی، آقچه‌سی بار بر قومنڭ بالالری بولماغان! یایسه نیك بزنڭ مکتبمز، کتابلرمز، ادبیاتمز بولماغان؟

۱ نچی اوکتابر ۱۸۹۷ نچی یل.

LVI

مدرسه مدرسه حالندن چقغان، بیك کوب شاکرد مدرسه‌نی بوش اوی حساب ایتوب روسچه اوقورغه یوریلر. مدرسه‌ده آشاو اچو، یاطو قونودن باشقه بر اشده اشله‌میلر. حضرت برله شاکردلر آراسنده‌غی مناسبت‌ده بیك ناچار. حضرتنی هیچ اشکه آلمیلر، آنڭ سوزینی طـڭلامیلر، آنڭ فاتحه‌سندن قورقمیلر. مینده روسچه اوقورغه طوتونام. مدرسه بوزولدی! لـکن سببی حضرت ئه‌یتـکانچه: «فاتحه‌دن قورقماو» غنه!

۱۳ نچی غینوار ۱۸۹۸ نچی یل.

LVII

مین روسچه اوقوسامده حضرتـکه درسکه‌ده اوطرام. حضرتدن یاخشی توگل. درسده آزغنه اخلاصم بولماسه‌ده، ایسه‌بکه طولسون اوچون اوطرام. ایندی حضرتده، حاضر شولای بولسه‌ده اوطرونی یاراتا. هر کوننی: «مدرسه بوزولدی» دیب زارلانا. منه اوزكـ تله‌گانچه طورورغه یاکا بر یول آچلدی. مینی سیبیر یاده بر شهرگه معلملکگه چاقرالر. وظیفه‌سیده شاقتی یاخشی. شهرده طورورغه، اوزکنی اوزك تربیه قیلوب بولاچاق، روسچه اوقورغه‌ده ممکن بولاچاق. مینم اوچون زور بخت. البته بارام. ئلی ئه‌تیلردن رخصت صوراب خط یازدم. جواب کوته‌م.

٨نچی فیورال ١٨٩٨نچی یل.

LVIII

یالتراغان آی یاقتیسی برله نورغه قیینغان، آب آق قار دیگزی کبی قابان کولینكـ قار بورتوکلری، شول ماتور توگه‌رەكـ آیغه، شول قندیللر کبی سیره‌كـ کورنه طورغان یلدزلرغه، جم جم ایتدروب یلترانوب کواومسره‌شه‌لر، آنلر برله اویناشقان کبی، کوز قصشقان کبی یلمایشالر. قابان کولی‌نكـ تـگی طرفنده‌غی فنارلرده، ته‌ره‌زه‌لرده‌گی اوطلرده بو کوننكـ ماتورلغینه قزغغان کبی: آنكـ کمش کبی صاف یلتراولرینه، سوت کبی آقلغینه کونله‌شکان کبی؛ آنكـ شول آی، یلدزلر برله کوز قصشوب اویناش ایتووینه عجبکه قالوب قاتقان کبی وشول ماتورلقدن لذتله‌نودن آیرلودن قورقوب، بر مینوتقه‌ده کوزلرینی آیرا آلماغان کبی، طوب طوغری آق قارلرغه توگه‌ب قاراب طورالر. آنلرده اول ماتور، آق دیگزنكـ قریلرینی، اوزلرینكـ موگفنه توشکان یاقتیلقلری برله چلته‌رله‌ب

بیزه‌که‌ب، شول زور قابان کولی‌نڭ بتون ایته‌گینه تورلی تورلی پچملرده کرژیوالر، چلته‌رلر یابشدرالر. اورطادن اوتوب کیته طورغان زوریول، آکار قوشلا وآیرلا طورغان واق تویه‌ك یوللرده، کوندوزگی ایکسز چیکسز آطلرنڭ، یوکلرنڭ، کشیلرنڭ اوتووندن آرغان کبی، یولچی‌نڭ، یولاوچی‌نڭ یوقلغندن شادلانغان کبی، بتون قوللرینی آیاقلرینی جه‌یوب‌صوزلوب‌یاطوب حال‌جیه، بابالردن میراث قالغان، بزنی صووی برله بوزی برله صیلی طورغان، ماتورلغی گوزه‌للکی برله بتون شهره‌زنی بیزی طورغان شول زور کولنڭ طنچلغینه، آنڭ شول زور، اوزون، آرلا طورغان خدمتلرندن صوڭ حال جییوینه رعایه قیلغان کبی، آنی طاتلی تیره‌ن یوقوسندن اویاطورغه قزغانغان کبی، بتون تیره یانده طاوشسز طنسز تیك طورا. مینم قاینی طورغان کوڭلم، اچیمه صیماینچه طاشوب چغارغه طورا طورغان یوره‌کم، بتون باشمنی بیله‌گان اویلارم ئلله نیگه شول ماتورلقنی جیمره‌سی کیله؛ ئلله نیگه شول ماتور آینڭ کمش نورلری برله قوینا طورغان آق کولنڭ طنچلغینی بوزاسی کیله؛ آنڭ قارشیسنده بوقدر باش ایگان بتون‌شهرگه قارشی‌کیلوب، آنی آیاق آستمده طابتاب، آنڭ یوقلاغان ته‌نلرینی اویاتوب شغر شاغر اوستوندن اوته‌سم کیله. مینم مدرسه‌دن یاصاب چققان ناچار فکرم، یه‌مسز اویم، شول مینی قوچاقلاغان ماتورلق برله طارتشا، صوغشا. اوزینڭ ناچارلغی برله، اوزینڭ بلچراقلغی برله شول ماتورلقنی جیکاسی کیله؛ اوزینڭ فکرینڭ گناهلیلغی برله شول آیدن، یلدزدن بوله‌کلر، سلاملر کیتره طورغان فرشته‌لرنی اویالتاسی کیله؛ آخردن شول ماتورلقغه التفات ایتمه‌ینچه آقرتنغنه آطلاب، شول ماتورکولنی آیاق آستنده قالدروب تگی طرفقه چغاسی کیله.

اوزمنك گناهسزلقمنی، اوزمنك یکتلکمنی، مگگوگه شول آی، یلدزلر برله زینتله‌نگان کولنك بوطرفنده قالدروب، اوزمنی اوزم تگی یاقنك بلچراغینه چومدراسی، یوزدره‌سی کیله. طاغی اوزمنی اوزم جیگگه آلماینچه، طاغی شول ماتورلقغه قارشی بر حرکتده ایته آلماینچه طورا ایدم، کوگلمده زور بر قرار کیلدی. زور ایتدروب آیاغمنی آطلادم. آیاق آستمده‌غی قارلرنك شغر شغر یغلاب قالولرینه التفات ایتمه‌ینچه، اوزمنك قارا گه‌ودم برله قارا کوله‌گه بولوب، شول آق سوت دیگزی آشا آطلی باشلادم وقارا فکرلرم برله آق قار دیگزینی قارالته باشلادم. یوره‌کمنك دب دب تیبوینی ایشتمه‌س اوچون قزو قزو آطلاب آشغا باشلادم. مونه قارشی طرفدن صوگغه قالغان بر بارابز(*) آطینی صوغا صوغا میگا قارشی کیله باشلادی. مینم کوگلمده ئلله نیندی قورقو، اوز اوزینك عیبینی بلو حسی اویاندی. مین کورشی باقچه‌دن قبیار اورلاغانده طوتولغان بالاکبی تتری، قالتری باشلادم: «تگی مینی کورور، مینی طانور فلان ایته‌ر» دیب آگار قارشی اوچراماس اوچون ایکنچی یولغه بورولدم. کوگلمده طاغی اویگه بورولوب قایتو، باراسی یولیمه بارو فکری صوغشا باشلادی. طاغی چیکدم، طاغی کیتدم. طار اورامار اوتدم. ئلله نیندی تبه‌نه‌ك گنه بر اوینك فنار طاقغان ایشکینه کیلوب کردم. بر طارغنه بولمه‌گه کروب اوطروب، یانیمه جییلغان ئلله‌نی‌قدر قارت ویاش خاتونلرنك کوزلری برله مینی سزولری آستنده طورغاننك صوگنده، برسنك یاراتماسلق شول کوز قاراولردن قوتلور اوچون، اوزمنی اوزم قالترااوم، تتره‌وم برله کولدرمه‌س اوچون برسینی آلدم. ایشکنی بیکله‌ب،

(*) بارابز — قش کونلرنده اویازدن کیلوب شهرده یوری طورغان پراصتوی چانالی یه‌مشك.

قالتراب تیشنوب، طوپاسقنه، درفاغنه، قارتقنه بر خاتوننی برنچی مرتبه قوچاقلادم. اوزمنڭ سوتدن صاف یکتلکمنی، آلماسدن‌قیمتلی یاشلك خاطره‌منی شول صاصی اویده، صاصی خاتوننڭ صاصی کاراواتنده قالدردم. فکرم قونارغه بولسه‌ده شول مینوتده بونده قونا آلماومنی، بونده توگل قونو، طاغی بر ایکی مینوت طورا آلماومنی بلوب بیك تیز کیینوب چغوب کیتدم. طشقه چقغانده کوڭلمده‌گی موگنچه هیچ کورمه‌دیکم، حس ایتمه‌دیکم بر حس مینی بیله‌گان، ئلله نیندی بیك قاتی حکم ایته طورغان حاکم مینی اوزینڭ محکمه‌سینه چاقرغان ایدی. مین نیشله‌رگه بلمه‌ینچه، اوزمنڭ قیلغان اشمنڭ بیك بلچراق، بیك قباحت ایدکی فکرندن آیرلا آلماینچه، اوزمنی اوزم یولارغه یول تابا آلماینچه، اوزمنی اوزم قوتقاروغه جواب بولا آلماینچه، سوگه مدرسه‌گه بورولدم. طاغی بایاغی مینم جنایتمنڭ شاهدی، آب آق قابان کولی قارشیمه چقدی. ئلله نیچه مڭلر، یوز مڭلر مینم کبی قباحت اش اشله‌گانلرنی کورگان، اونوتقان قابان کولی، مینم‌ده قباحتلکمنی اچینه یوتقان، مینم بلچراقلغمدنده چیرکانمه‌گان کبی مینیده اچینه یوتدی. زور آی‌ده مینم قارا کوڭلمنی اوزینڭ یاقتیلغی برله یووا باشلادی. مین ئلله نیندی اچ ایزلولری برله آطلی آطلی، اوزمنڭ تگی صاصی اوی، صاصی خاتوندن آلغان حسیاتمنی آرتمده قالدووغه طرشقان کبی آشغا باشلادم. اوز طرفیمه چغوب یتکاچده قابان کولی‌نڭ تگی طرفینه، آنڭ صوڭنده آق قابان کولینه، آیغه، یلدزلرغه قارادم. اوزمنڭ بو جنایتمنڭ شاهدلری آلدنده آیاقلرم قالتری، تنلرم تتری باشلادی. کوزمدن ایکی بورتك یاش ملدره‌دی. یکتلکمنڭ شولای مسقل بولووینه، شول قدر یللر، شول قدر مشقتلر برله

صاقلانلغان صافلغمنك بر مینوتده چوبلك باشینه ارغتلووینه كوكلم پروتیست یاصی باشلادی. مین بالالر كبی یغلارغه، اوزمنك بلچراقلغمنی قاینار كوز یاشلرم برله یوارغه طوتوندم.

١٥نچی فیورال ١٨٩٨نچی یل.

LIX

ئەتیلردن خط كیلدی. ئەتی قارغی، ئەنی یغلی. نیشلەسەكده رخصت یوق، «ئەتییك قارت، فلان توگان، ملا بول» دیب یازا. بلمیم نی بولور. بوندن كیته آلمیم آخرسی. ئلله نیگه آنلرنك سوزلرینه قارشی كیله آلمیم. بلكه نیچكده رضالاندروب بولور ئلی! حاضرگه قالدی.

٢٨نچی فیورال ١٨٩٨نچی یل.

LX

مین حاضر روسچه بر آز صوقالیم. گازیتەلرنی، آچغراق یازلغان كتابلرنی آڭلیم. لغت كتابینی قولدن توشورمەینچه بر بویدن روس كتابلری اوقوب اوطرام. ئلله نیلر حقنده اوقوب بتردم. بال قورتی آصراو حقنده، یوغوشلی آورولردن صاقلانو، بالا تربیه قیلو، بیت المقدسنی زیارتكه بارو، ئلله قایدەغی نلسزلر مكتبنده اوقوتو، دیڭزده باطقان بر كیمەدن قوتولغان بر كشینك واقعەلری، ماتور یازو اویرەنەنو اصولی، بایلقنك یولی، طاغی بلمیم نیلر نیلر اوقودم. بارسنیده آڭلادم. البته بو زور ترقی.

١٤نچی مارت ١٨٩٨نچی یل.

LXI

مین بر كون قایتقاچ نی قدر اوزمنی اوزم شلتەلەسەمده، اوزمدن اوزم جیرەنسەمده، ئلله نیچه كونگه قدر بورنمدن شول

صاصی بولمه‌نڭ صاصی ایسی چقماسه‌ده، وجدان عذابمدن اچمدن کویسه‌مده طاغی باردم. طاغی قایتقان وقتده اوزمنی اوزم ئوتره‌سم کیلدی. طاغی اوزمدن اوزم قاچارغه تله‌گان کبی قایتقانده آشغا آشغا اشدن چقدم. طاغی ئلله نیچه کونلر کوڭلمدن شول وجدان عذابی، شونده‌غی صاصی ایسلر چقمادی. لکن کوڭلمنیده ئلله نرسه شول عالمگه ضعیف‌گنه یب برله بولسه‌ده هر وقت اوستری باشلادی. مین عقلم برله اویلاب شول عالمگه نی قدر دشمان بولسه‌مده، شول اشلرنی نی قدر سویمه‌سه‌مده، حسم برله شونده بارودن اوزمنی اوزم طویا آلمادم. بوندن صوڭده طویا آلورمن دیب اویلامیم.

٦نچی آپریل ١٨٩٨نچی یل.

LXII

طاغی بر یل مدرسه‌ده معناسز اوتدی.

١٢ نچی مای ١٨٩٩نچی یل.

LXIII

مین حاضر آزغنه روسچه، آزغنه ترکچه، آزغنه عربچه، فارسیچه، آزغنه اوز تلم تاتارچه بلم. بو تللرنڭ بارسنده‌ده لغت کتابلری برله کتابلر، رساله‌لر آکلی آلام. شونڭ اوستینه تاریخدن آزغنه، جغرافیادن آزغنه، حساب، هندسه‌دن آزغنه، ئلله نیندی اوله‌نلر، حیوانلر حقنده، آزغنه اوی تربیه قیلو، بالا تربیه قیلو، بالا اوقتو، مکتب اداره قیلو حقنده، آزغنه دین واعتقاد حقنده، آزغنه تفسیر حدیث حقنده، آزغنه منطق وحکمت حقنده، فسقه‌سیغنه هر نرسه حقنده آزغنه معلوماتم بار. بونلرنڭ همه‌سینی اوستدن‌گنه بلسه‌مده، برسنیده چنلاب بلمیم. بارسی حقنده‌ده سوز سویلی آلسامده، برسی حقنده آب آچق معلومات بیره آلمیم. برسنیده درست

ایتدروب اوقوتِه آلمیم هم کوز آلدمده آنلر حقنده آب آچق بر فکر حاصل ایته آلمیم. مینم فکرمده معلوماتم کبی. آندەده آزغنه وجدان، آزغنه شفقت، آزغنه اشکه محبت، آزغنه خلقینی سویو، آزغنه اوزینی قربان قیلورغه حاضرلق، آزغنه شهرت سویو، آزغنه بایلق سویو، آزغنه اوزین اوزی سویو، آزغنه طورمش سویو، آزغنه یالقاولق، آزغنه اش یاراتماو بار. شونڭ اوچون مینم بلمه گان اشم یوق، کیلەندرگان توشم یوق! حاضر ایندی مونه شول معلومات برله، شول فکر برله دنیاغه چغارغه کیرەك. شونلر برله دنیاده طورورغه کیرەك. شونلر برله طورمشنی معنالی اوتکەرورگه کیرەك، طورمشنڭ بوش ییرلرینی طوترورغه کیرەك. اوزڭنڭ، اوزڭنی طورغانڭنی بلور اوچون، اوزڭنڭ صوڭڭده طورمشده بر اُز قالدرور اوچون ئلله نرسه طودرورغه کیرەك. لکن بو معلومات، بو فکر برله چوالغان، بر یاقدن شول معلومات برله طولغان، شول حسیات برله آشلانغان باش برله نیندی اش اشلەرگه کیرەك ؟ نیچك ایتدروب طورمشنی طولی، معنالی، قارتایغاچ آرتقه ئەیلەنوب قاراغانده: «ئولسەم، ئولەم عمرم ئەرەم کیتمەدی» دییورلك یاصارغه کیرەك ؟ نیچك شول چوب چاردن قولغه آلورلق بر نرسه اویدرورغه کیرەك؟

مین مونه شول بلمم برله نیگه یاریم؟ نرسه بلەم دیب دنیاغه چغوب اشکه طوتونیم؟ ایتکچیلکنی بولدرا آلمیم، چونکه مین ملا اوغلی مخدوم بولوب اش اشلەمەینچه اوسکان. صاتوچیلق یوق، چونکه مینده صاتوچیغه کیرەك غیرت، صاتوچیغه کیرەك آقچه سویو، همده آلغان یواینی طاشلامایچه قارلی بوزده خدمت ایتو یوق. قالا معلم بولورغه، یا ملا بولورغه! سویوب راحتلەنوب معلم

بولور ایدم؛ ئلله نی قدر معلوماتم بولماسه‌ده، بالا تربیه قیلو حقنده‌ده باشمده چوب چاردن باشقه نرسه بولماسه‌ده طرشوب سویوب اوقوتور ایدم ئه‌تیلر، ئه‌نیلر راضی بولمی! ملا بولورغه کوڭلم وجدانم راضی بولمی. ملا بولونی اوزم اوچون، اوزمنڭ محله‌م اوچون زور جنایت دیب حساب ایته‌م. صوڭ نیشله‌رگه؟ مینم کبی بر اشکه‌ده یارامی طورغان، هر اشکه یاری طورغان کشیلرگه نیشله‌رگه؟ شونده بر اورون آلغان بولوب طورا باشلاغان بولوب، طاغی اوزڭ کبی اشکه یارامی طورغان یارم یارتی معلوماتلی بالالر طودرو، شونلرنی اوسدرورگه‌می؟ بو طوواچق بالالرغه قارشی همده آنلرنی آشاتاچق، اچرته‌چك بتون آدم بالالرینه قارشی جنایت توگلمی؟ مونه بو مسئله‌لرنڭ مین برسینه‌ده جواب بیره آلمادم هم جواب بیره آلوومده شبهه‌م بار. لکن عمر تیك طورمی، کونده کون اوته. مسئله‌لرنی یه آلای یه بولای حل قیلو مسئله‌سی هر مینوتده یاقنلاشا.

مین، حاضر اوزمنڭ ئه‌تی کبی اوقوغان نرسه‌لریمه ایمانم بولسه؛ آنڭ کبی شول اوقوغان کتابلرنده‌غی «همه نرسه درست ایندی» دیگان اعتقادم بولسه، ئه‌تی کبی هر زور مسئله‌گه: «فلان کتابده شولای دیب ئه‌یتکان، فلانده بولای دیب ئه‌یتکان» دیب جواب بیره آلسام همده شونڭ برله وجدانمنی قوتلدرا آلسام، اوزمنی اوزم چورناب آلغان مسئله‌لرگه همه‌سینه‌ده اوزم اشانغان جوابلرم بولوب «تقدیر شولای، الامر امر الله» دیب قناعت ایته طورغان بولسام طبیعی راحتله‌نوب ئه‌تی کبی ملا بولوب طورور ایدم. یایسه مین، شول اوزمنی چولغاغان مسئله‌لرگه، طورمشنڭ آلدینه کونده کیلوب باصا طورغان اشلرگه فن کوز قاراشندن جواب بیرورلك فنی معلوماتم بولسه، همه نرسه‌گه‌ده فن

کوزی برله: «تاریخده شولای بولغان، بولای بولغان، حاضرده شول سببلر بار، شولای بولورغه تییش، یاسببلری شوندیلر، نتیجه ده شولای چغارغه تییش» دیه آلسام، شول فن اولچه وی برله اوزمه کوز قاراشلری یاصی آلسام، راحتله نوب بر یاڭا دنیانڭ یاڭا کشیسی بولوب طورور ایدم. لکن مینده اولگیسیده یوق، آخرغیسیده یوق. هر نرسه بار، بر نرسه یوق! شونڭ اوچون مین، اولده توگل، بوده توگل! تو ه ده توگل، قوشده توگل! آطده توگل، ایشه کده توگل! مین ایسکی ملا علمی، ایسکی ملا فکری برله، یاڭا فکرلر، یاڭا علملردن قاتوشدروب ناچار ایتدروب یاصالغان ملا آزغنی! مونه شول ملا آزغنی اوزینڭ شول چوالچق باشی، چوالچق فکری، ناچار تربیه سی برله نیشله سون؟ سزده جواب بیرگز؟! بونڭ شولای قالوونده اوزی گنه عیبلی می؟ نیگه کولوب طوراسز؟! بونڭ شولای بر الگه ریگی اعتقادینی بوزوب، یاڭا اعتقادسز قالوونده سزده، آنی چولغاب آلغان بتون تاتار طورمشگزده عیبلی توگلمی؟

ایسکیده گی کبی هر یاڭالقنی کرتمه س اوچون مگه رمکه ر فرشتله ر صاقلی طورغان مدرسه گز بولسه، بویکت، بو اوقورغه سویه طورغان اوتکون یکت، قارت ملالرگز کبی دینلی، اعتقادلی، اوز دائره سنده عالم بولماس ایدیمنی؟ اگر مکمل ایتدروب اصلاح ایتلگان مکتبلرگز بولسه، هر فننی کیره کنچه اوقوتلسه، یاش باشلرغه قایا تابا حرکتله نورگه یول کورسه تلسه، بو، حاضرگی چوپره ك، اشکه یارامی طورغان یکت، هر نرسه حقنده فننی فکر یاصاب، طورمشقه قارشی علم قورالی برله قوراللانوب، حاضر بهادر قیافتنده باصوب، طورمشنڭ بوڭا قویارغه تله گان آوارینه

قارشی کولوب طورماس ایدیمنی؟ شولای بولسه میندن کولمه‌گز! مین یغلیم، سزده یغلاگز! مینم گنه توگل، مینم کبی مگلر مگلر یکتلرگزنك، ایکی آغوم آراسنده یوموچقه کبی بر طرفقه کیته‌رگه حالی بولماغانینی ــ بر طرفنك‌ده قوّتینی آرتدرورغه‌ده کوچی یتمه‌گانینی ــ اوزینه اوزی اشانماغانینی کوروب یغلاگز! شونلرغه طازا، نق آیاق باصار اورون طابارغه اویلاب، شونلرنی حاضرگی حاللرندن قوتقارورغه تله‌ب یغلاگز! بونلرنك خراب بولغان عمرلری اوچون، شول ئلله نی قدر یاشلرمزنك خراب ایته‌چك عمرلری اوچون یغلاگز! اوزگزنی چولغاغان دنیاگزنك، شول یکتنك باشی کبی ایدکی اوچون یغلاگز! یغلاگز! ١٥ نچی اییون ١٨٩٩ نچی یل.

LXIV

ایکی آطنه‌دن بیرلی اویمز تموغغه ئه‌ورلدی. ایرته کیچ طاوش، ایرته کیچ ملا بولو مسئله‌سی. ئه‌تی ملا بولونك قیامت اوچون یاخشیلقلرینی، اماملقنك ثوابلرینی؛ ئه‌نی، ملا بولوب طورونك طنچلغینی، راحتلکینی، اشسز نیسز تیك یاتونك کیفلکینی سویله‌ودن باشلادی. میکا ثوابلر، طنچغنه بوط کوته‌روب یاتولر بر له قزقدرا آلماغاچ، یغلاب یغلاب: „ئه‌تییك قارتایدی، مین قارتایدم. بز نیشلیك؟ نیچك دنیا اوتکه‌ریك؟“ دیب زارلانورغه، یالنورغه، آنك صوگنده قارغارغه طوتوندی. ئه‌تیده: „اماملقدن طارتنو اعتقادنك ضعیفلکینی کورسه‌ته، سینك ایمانکده شبهه‌ك بار ایمش، فلان“ دیب تیرگه‌رگه طوتوندی. بوغنه یتمه‌دی، آگلار آگلاماس: „بالام، آبقایم بول ایندی، بول!“ دیب یغلارغه طوتوندیلر. باشم تگرمه‌ن کبی ئه‌یله‌نه باشلادی. نیشله‌رگه‌ده بلمه‌ینچه آبدراب قالدم. بو طورمش اوبقوندن چغارغه یول تابا آلمادم.

نیشلیم؟ نیچك بونلرغه سوز آڭلاتیم! نیچك اوزمنڭ ضعیف مسلکمنی کوچسز، قوّتسز اعتقادم برله صاقلیم! بو طاوشدن، بو قچقرشدن بو معناسز مناظره‌دن شول قدر طویدم ــ بتون اچم طشم بوکار پروتیست یاصی؛ بتون اچم طشم ئلله قایلرغه، بو طاوشلر ایشتلمی، بو معناسز کوز یاشلری کورنمی طورغان‌ییرلرگه، یراقغه یراقغه کیته‌سی کیله! ای شول بو آولنی، بو اوزلرینڭ کچکنه دائره‌لرندن چغا آلمی طورغان ئه‌تیلر، ئه‌نیلرنی کورمه‌سکه؛ ای آنلرنڭ شول طورمش اوبقونینه باطرور اوچون، یاصی طورغان آولرینه کرتور اوچون‌سویلی‌طورغان‌ماتورسوزلرینی ایشتمه‌سکه، شول اوبقون یانینه سیبله‌طورغان جیملرنی کورمه‌سکه، بلمه‌سکه! کیته‌رگه! کیته‌رگه! باشنی آلورغه‌ده قایا بولسه‌ده کیته‌رگه! لکن قایا کیته‌رگه؟ مین نیشلی آلام؟ یکرمی اوچ یاشینه قدر صالام سلکتمه‌گان بر ئه‌ره‌م طاماق بولوب بوشقه آشاب یاتودن باشقه نی اشلی آلام؟ قرغیز اچینه معلم بولوب کیته‌رگه، سیبیر یاگه پریکاشچیك بولوب کیته‌رگه؟ لکن مین شونلرنی اشلی آلاممی؟ طاغی اشلی آلسام، شول قرغیزنڭ ییر اوینده طاری اویره‌سی آشاب، گوپو کییوب صاصوب یاتو، یایسه بیش تین کمش اوچون جانینی قزغانمی طورغان بر صاتوچیغه خدمتچی بولو، شول آولده‌غی طورمشدن آرتقمی؟ ایکیسنده‌ده بر تورلی «ایرك»دن محروم قالوب عادتکه، یولاغه، قرنده‌ش قبیله‌گه، ایل کورشیگه قل بولنمی‌منی؟

شولای بولسه، مینم کبی اوز ایرکینی اوزی صاقلی آلورلق بولماغان کشیلر، قلل‌قدن چغا آلماسه، ئلله قایا اویره‌نمه‌گان بلمه‌گان ییرلرده قل بولودن، بونده اوز یورطڭده، اوز تیره یانڭه قل بولسه‌ڭ

آرتق بولماسمی؟ چنلاب قاراغانده شول آولنگ نادانلغی، عادتلری، یولالرینگ قلی بولسه‌گده، یراقدن قاراغانده خواجه‌سی، آولنگ یول باشچیسی کبی کورنه طورغان «قل ملا» بولو آرتق توگلمی؟

١٨نچی سنتابر ١٨٩٩نچی یل.

LXV

کیچه طامغا جیدیلر. کوگلم ملالق فکری برله آزغنه اویوشه آلماسه‌ده، اوزمنی اوزم ملا ایتوب اویلی بلمه‌سه‌مده مین ملا بولام. نیندی ملا بولو، نیچك یاشاو، نیچك خدمت ایتو حقنده البته آزغنه‌ده پلانلرم یوق. نیچك طوغری کیلسه شولای یاشایه‌چك، طورمش قای طرفقه آقسه، شول یاقغه کیته‌چکمن!

١٩نچی نویابر ١٨٩٩نچی یل.

LXVI

کشی امیدسز، ایدیالسز یاشی آلمی. چاخوتکه برله ئوله‌رگه یاتقان، ئولگانچه زندانده قالورغه حکم ایتلگان کشیلرده کیله‌چکلری طوغروسنده اوزون اوزون پلانلر قورالر؛ کیله‌چکده شولای بولور، بولای بولور اویلاری، امیدلری برله یاشیلر. مینده روحا ئوترلورگه، مگگوگه شول عادت، یولا زندانده قالورغه حکم ایتلگان بولسه‌مده، اوزمنگ ملالق طورمشمنی ئلله نیندی ایدیاللر برله بوطیم، چولغیم؛ ملا بولوب معنالیراق، طولیراق ایتدروب طوروغه توشونه‌م، پلانلر قورام! مین مکتب آچارغه‌، مکتبنی رەتلەب اوقوتورغه، مسجدده خلقنگ فکرینی آچا طورغانراق وعظلر سویله‌رگه اویلیم! شولای ایتوب بتونله‌ی بوش طورماسقه، ئه‌ره‌م طاماق بولوب عمر ئه‌ره‌م ایتمه‌سکه یوللر تابام. اوزمنگ کیله‌چك خدمتلرم اوچون سوینه‌م؛ کیله‌چکمده یاقتی کونلر کوروب «بتمه‌دم ئلی، بتمیم ئلی» دیب شادلانام. اشلیم، شبهه‌سز اشلیم!

٢٨نچی دیکابر ١٨٩٩نچی یل

LXVII

مین اویلەنەم. کیچە کورشی آول ملاسینڭ قزینی کیلشوب قایتدیلر. طورمش مینی حاضر قزو قزواوزینڭ قوچاغینە آلا بارا. مین ملا بولوب بتمەگان، خاتونلی بولدم. عمرمدەکورمەگان ایشتمەگان بلمەگان بر قزنی، اوزیمە عمرلکگە ایبدەشکە آلام. شونڭ برلە برگە عمر اوتکەرورگە، شونڭ برلە قایغولرنڭ آچیسینی برگە طاتورغە، طورمشنڭ ماتورلقلرندن برگە سوینورگە، شادلانشورغە سوز بیرەم. مین، بو قزنی سویەچکمی؟ مین، آنڭ طبیعتینی خلقینی یاراتاچقمی؟ اول مینی آڭلایەچق، مینی سویەچکمی؟ مینم اویلەنو حقندە فکرم نی ایدی صوڭ؟ مین الگەری اویلەنونی کشیلرنڭ طورمشینڭ ایڭ مقدس بر بەیرەمی ایتدروب اویلی ایدم. اویلەنودن ئلك اوزون اوزاق، ماتور ایتدروب سویونی، سویلونی، سویشونی ایڭ زور شرط ایتدروب ایسەبلی ایدم. اوزمنڭ اویلەنوومنی هر وقت معنالی کوز قاراولری، خطلر برلە باشلانشوب، قاچشوب کورشولر، یراقدن سویشولر، برگە قوشلور اوچون ئللە نیندی قارشی کیلەطورغان قوّتلر برلە طارتشولر، اوزون اوزون طارتشودن صوڭ جیڭولر۔ وشول مشقتلر آرقاسندە قیمتی طاغی آرتقان سویو وسویشونڭ مقدسلکلری وسویلشونڭ لذتینڭ قوّتلری۔ وشول قوشلونڭ مڭگولك بر روحانی قوشلو بولووینی اویلی ایدم؛ شولای بولووینە ایناناایدم؛ شولای بولاچاق دیب کیلەچك اوچون شادلانا، سویونە ایدم. مونە اول «کیلەچك»، «حاضر» گە ئەورلدی. آنڭ بتون ماتورلقلری، میڭا ئللە نی قدر لذت بیرگان؛ ئللە نی قدر درد بیرگان قزقلقلری همەسی بر یولی جیمرلدی. حاضر طوب طوغری

ایندروب جاوچی یبه‌روب، آقچه صالدروب بیرنه آلوب بلمه‌گان، کورمه‌گان، آڭلاماغان، سویمه‌گان بر قز ایله؛ آڭلاتلماغان کورلمه‌گان سویلمه‌گان فلان آولنڭ ملاسی اوغلی، ملا بولاچاق یکتی بولوب اویله‌نه‌م، ایدیالمنڭ ایڭ زور بر باصقچینی جیمره‌م!
۷نچی غینوار ۱۹۰۰نچی یل.

LXVIII

طوی بولدی. مین، قز قاتینه کردم. طوینڭ شرطلرندن هیچ برسی قالدرلمادی. مین، عادت بوینچه بالدیزلر، قاین اِنیلرگه په‌کیلر، کرشه‌نلر، صابونلر کوزگیلر؛ قداچه قداغیلر، قاین آتالر قاین آنالرغه بوله‌کلر؛ مونچه‌غه صالورغه، ایشك طوتقاسینه بیرورگه بوله‌کلرنڭ برسنیده اونوتمادم. آنده‌ده هر کوننی ایکی مرتبه یاغلا طورغان مونچه‌غه بارونیده نماز اوقوغان‌کبی بر ترتیب بر له اوته‌دم. بیکه‌چیمه‌ده تیبشلی بوله‌کلرنی بیردم. عادتده نیچك‌قیلنورغه تییش همه‌سینی قیلدم. بیکه‌چم شاقتی‌غنه ماتور، یاشکنه، پخته‌گنه عقللی‌غنه بر قز. طبیعتلری نیلریده همه‌سیده یاراتلماسلق توگل. میکا مناسبتلرنده‌ده رضا بولماسلق بر نرسه یوق. ماتور سویلی، آچق‌کوله، کوڭللرنی‌حرکتله‌ندره‌طورغان‌ایتدروب‌یوری، سویلورگه سویشورگه‌یاراتا.طبیعی‌اوینادق،کولدك،دوستلاشدق،سویله‌شدك، سرله‌شدك، سویوشدك. لکن هر وقت آرامزده بر آڭلاشلماغان نرسه ـ یاشرن بر قوّت حس ایتدك. بر برمزگه صارلشوب بتون اچلرمزنی آقتاروب صالمادق. سویله‌شکانده، کولوشکانده، سویوشکانده وظیفه اوته‌گان کبیره‌ك قیلنشدق. کوڭللرمزدن ئلله نیندی بر برمزگه اشانماونی بتره آلمادق. بر برمزنی اونوتوب ایکیمز بر کشی کبی قیلنشا، ایکیمز بر کشی کبی بر حس بر له یانا آلمادق. آرامزده‌غی

ایکیمزنـکده اچینی پوشورا طورغان، ایکیمزنڭ کوڭلینی رنجته طورغان
بر صووقلقدن قوتولا آلمادق. شونڭ اوستینه اول‌ده، مین‌ده، شول
صووقلقنی ایکنچیمزگه آڭلاتماس اوچون ئلله نیندی حیله‌لر،
آلداولر قورەوب، آنی طاغی یه مسزره‌ك ایتدروب میدانغه‌چغاردق.
مین کیتکانده بیك‌سویوشوب‌تیزره‌ك کیلورگه وعده‌لشوب آیرلشدق.
لکن تـگی حس همان بتمه‌دی. مین قایتقان وقتده قـڭغراو طاوشینڭ
موڭلغی برله اویلی اول حس‌نڭ نرسه ایکانلـکینی آڭلادم.
بز سویوشسه‌کده، دوستلانشساقده اُچ کوڭلمزدن بر برمزنی سویمز
ایکان! بو حقیقت مینم کوڭلیمه آغولی اوچلی اوق کبی باروب
اوطروب، طاغی بر زور جراحت آچدی. مینم ایدیالمنڭ طاغی
ایڭ زور پوچماغینی جیمردی. طورمشمنڭ طولی توسلی کورنه
طورغان ییرلرینکده بوب بوش ایکانلـکینی کورسه‌تدی. مین موڭ
قـڭغراوطاوشلری برله کوزمنی‌یوموب‌اویلارغه‌طوتوندم. کوزلرمدن
ایکی‌توگه‌ره‌ك کوز یاشلری ملدره‌ب بیتمنی یووب قولیمه توشدی.
کوڭلمده «بتدی» دیـگان فـکر طودی. بتدی! همه‌سی بتدی!
بتون ایدیال، بتون طورمش بتدی! مکـگولـکـگه قایتماسقه بتدی!

۱۲نچی فیورال ۱۹۰۰نچی یل.

LXIX

کیچه یسیع‌دن صوڭ آولنڭ معتبر قارتلرندن، بزنڭ اوی‌نڭ
دوستلرندن احمد آبزی کروب اوطوردی. آنڭ کرووی هیچ بر
وقت بوشقه بولماغان کبی بو یولیده بوشقه توگل ایدی. اول،
آولنڭ بتون کشی‌سینڭ نیندی اویده، نیندی فکرده ایکانینی
بلـگان کبی، ایرته‌گه نیندی اویده بولاچاغینی، معلوم اشکه نیندی
کوز برله قارایاچاغنیده همه‌سنیده بله. آولنڭ ایرلرینڭ گنه

توگل، خاتونلرینڭ نیندی فکرده‌لکلرینی، ایل اشلرندن نرسه‌نی یاراتولرینی، نرسه‌نی‌سویمه‌ولرینی همه‌سینی بله. شونڭ‌اوچون‌اول، بزنڭ آولنڭ‌اویی‌نڭ، تله‌وینڭ‌کوزگیسی. شول آول کوزگیسی‌بیك‌کوب چینایاقلر چای اچکاچ، بیك کوب سوزلر سویله‌گاچ، مینی‌ده یاش ملا دیب‌بیك‌ماقتاغاچ: « آول‌خلقمزده‌یاراتا، فلان ایته، لکن‌مونه‌ئلی‌کوز کونی مدرسه‌نی طاوآستندن کوچرتورگه تلی ایکان، آندن آری صوفی آبزینی کرتمه‌ینچه، ئلله قایدن معلم کیترتورگه تلی ایکان، دیب یاراتماینچه‌راق سویلیلر. قایسی برسی: « حضرت ایسه‌ن بولغانده الله‌تله‌سه بر نرسه بواماس» دیب‌برسینی‌برسی‌باصدرشسه‌لرده، قایسیلری: « یوق بولای یارامی؛ بیك تیز ئلی باش بولورغه تلی، آتاسی اوقوتقان یاراماغانمی؟ مونه الله‌غه شکر، بارمزده شونڭ شاکردی، الله‌غه شکر کیره‌کمز قدر بله‌مز بیت» دیب ئه‌یته‌لر » دی. شونڭ آرتندن اوز باشندن چغاروب: « مینمچه بو یلغه شولای قالدرورغه کیره‌ك. ئلی مونه یاڭا ملا دیب ییرده بیرلگانی یوق. اولسیده کیره‌ك بیت حضرت؟ آنلری اوتسون ئلی. بیك یاخشی‌غنه ییر آلیق. بویلغه سین ئلی قز قاتینه یوری، آندن‌آری کیله‌سی یلغه قارارسڭ. بیك قزولاب یبه‌روب خلقنی دولاتوب یبه‌رمیك دیمن. بز بیت موژیك خلقی، بر قزساق صبیر دولاغان کبی بولامز » دیب سوزینی بتردی. ئه‌تیده میڭا قاراب: « مونه مین کوبدن ئه‌یتدم بیت، مینی طکلامی ایدڭ » دیدی. ئه‌نیده ایشك آرتندن‌غنه: « کیره‌کمه‌س زنهار مدرسه‌لری. اوزلری‌تله‌سه‌لر نیشله‌سونلر، طاوش چغارما ڭز. یه‌آری یاقغه مسجدصالا باشلارلر » دیدی. مین اوزمنڭ اوّل مکتب توزه‌توب، شول مکتبده اوقوتوب بوش عمرمنی طوترا آلماومه، اول یاقدنده آلدانوومه ایله‌شوب

بته آلمادم، احمد آبزی، طاغی بر ایکی چینایاق چایدن صوڭ: „یاش ملانڭ وعظلرینی بیك یاراتالر، لکن کتاب سوزی آزراق دیلر. شونڭ اوچون، ملا، سین کتاب سوزینی کوبره‌ك اچقندرغالاساڭ طاغی یاخشیراق بولور“ دیدی. آنڭ اوستینه ئه‌تیده: „مین هر وقت درة الناصحین، تنبیه الغافلین کبی معروف کتابلردن سویله، دیم. اول، ئلله قایلردن طابقان اوزینڭ کتابلرندن سویلی“ دیب سوزینی بتره آلمادی، ئه‌نی: „کتاب بولغاچ باری بر توگلمی؟ بیك یاخشی سویلی دیلر اچ!“ دیدی. احمد آبزی آگار قارشی: „یاخشیسن یاخشی آبصطای، لکن ئلی قارا خلق، قارا صارق دیلر بیت. آنلر برله یاشارگه کیره‌ك بیت. شونڭ اوچون ئلی یاگا وقتده آنلر تله‌گانچه‌ره‌ك قیلنورغه کیره‌ك دیمز“ دیدی. ئه‌تیده شول فکر حقنده اوزون سوزلر سویله‌دی، دلیللر کیتردی. لکن مین بونلرنڭ برسنیده طڭلامادمده، قارشی جوابده بیرمه‌دم هم جواب بیرورگه اورنیده یوق! بو سوزلر مینم طاغی بر قات آلدانغانمنی برکتدی، آولده بر بر اش اشله‌ودن بتون امیدمنی اوزدی، خدمت ایته‌رگه دردمنی بتردی. مین بتون امیدلردن یاب یالانغاچ کوینچه قالوب، اعتقادسز ایمانسز یاشارگه، یاشارگه‌ده توگل عمر اوتکه‌رورگه مجبور ایدکمنی بلدم. باشمده بوگار قارشی بیك زور پروتیست اویانسه‌ده، کوکلم، اچندن یغلاودن باشقه بر اشکه طوتونا آلمادی، اوزمنی اوزم قوتقارورغه بر یول بولامادی. مین ایرته برله بر نرسه‌ده اویلامایچه، مین آنی سویمی، اول مینی سویمی طورغان آولدن، اول مینی سویمی، مین آنی سویمی طورغان بیکه‌چیمه کیتدم.

۱۵ نچی مارت ۱۹۰۰ نچی یل.

LXX

مین، زندانغه یابلغان کشی‌کبی، اوزمنك یاشلك غیرتمنی قایا قویارغه بلمه‌ینچه، اچمنی قایناتا طورغان غیرت کوچینی باصدرور اوچون، اوزمنی اوزم آرتور اوچون ایرته‌دن کیچکه قدر ایده‌ن بوینده یوریم. اویلانام، اویلیم. ئلله نیچه شهر قاتلی «ایسکی عادت» دیوارلری برله چولغانغان، اوزمنك معنوی زندانده‌غی طورمشمنی توشونه‌م؛ شونك بوغاولرینی اوزه‌رگه، اوزمنی اوزم آزاد ایته‌رگه یوللر ازلیم. بونده‌ن قاچوب کیته‌رگه، قایا بولسه‌ده کیته‌رگه اویلیم. لکن طاغی کوز آلدیمه ئلله نینده‌ی کیله‌چکنك یه‌مسز کورنشلری کیلوب باصوب مینی قورقوتا. مین اوزمده، شول «عادت» بوغاولرینی اوزه‌رگه کوچ یوقلغینی حس ایتوب، یازمشقه رضا بولوب، شول طورمشنی معنالته توشودن باشقه یول تابا آلمیم. لکن نیچك معناله‌تیم؟ اوزم اشانماسامده، ایچماسام اوزمنی آزراق آلدارلق اش قایده‌ن تابیم؟ مدرسه‌گه کریممی؟ لکن آنده کروب نیچك اویالماینچه تخفت الملوك، مراد العارفین اوقوتوب طوریم؟ مسجدگه باریممی؟ آنده باروب طاغی نیچك ایتدروب درالمجالس‌دن خور قزلرینك ماتورلغی حقنده؛ قناعت قیلو تییشلکنده، اوزم ضررلی دیب اشانغان سوزلرنی سویلیم! صوك نیشلیم؟ بو اوزون قشقی توننی نیچك اوتکه‌ریم! بو اوگوزیوروشی برله‌یوری طورغان تونگی ساعتلرنی نیچك اوزدریم؟

١٩نچی دیکابر ١٩٠٠نچی یل.

LXXI

قشقی توننی اوتکه‌ره اوتکه‌ره آروب بتوب اشدن چقغاچ، اوستیمه کیینوب یورطقه چقدم. بر آز هوا آلیم دیب یورط بوینده یورورگه

طوتوندم. صووق هواده باشم صافلانوب، کوکْلم قوّتل‌نوب طاغی اوزمنڭ اشسزلکیمه قایغرا باشلادی. باشم طاغی ئلله نیلر توشونه باشلادی. شولای اویلانوب موکْلانوب یورگانده لاپاص آستنده آزغنه یلطری طورغان خدمتچی اویی‌نڭ اوطینه کوزم توشدی. شول اوینڭ اچنده ئلله نی قدر روحانی جلیلق بار کبی، ئلله نی قدر راحت بار کبی طویولدی. مین شونڭ تەرەزەسی طوغریسینه طوقتاب، قریلری آچق قالغان پرده یارقلرندن اوی‌نڭ اچینی قاری باشلادم. سەکی‌نڭ یانینه اوطروب تگو تگه طورغان خدمتچی خاتونینی کورو مینم کوکْلیمه ئلله نیندی اویلار اویاتدی. مینم کوکْلمده شول یاط خاتون برله سویلەشەسی کیلو، شونڭ برله برگه کیچنڭ اوتمه‌گان ساعتلرینی اوتکەرەسی کیلو، اوزمنڭ شول برسینه برسی اوخشاغان کونلرمنی اوزگەرتەسی کیلو فکری طودی. مین آقرتنغنه لاپاص آستینه کروب، خدمتچینڭ بوزلر برله قاتقان ایشکینی قوّت برله آچوب اویگه کردم. خدمتچی خاتونی میندن قاچماسەدە، مینم برله اش طوغروسنده سویلەشسەدە، مینم تونله کیلوب کروومه ایسی کیتوب قالغان کبی بولوب، باشندەغی آرتدن بەیلەگان یاولغینی تیشوب موین آستندن بەیلەدی. اوزی بر سوز ئەیتمەینچە، مینم بر بر یوموشمنی کوتوب طورغان کبی کوته باشلادی. مین: «یورطقه چقغان ایدم، اچ‌پوشقانغه سویلەشوب اوطرورغه دیب گنه کردم» دیگاچ تگی‌نڭ بتون یوزینه طاغی طاڭ قالو علامتی چقدی. مین' برده التفات قیلماغان بولوب، اوزوب اوطروب: « کوکْلسز، اچ پوشا» دیب زارلانورغه طوتوندم. تگی خاتون آزغنه آچله باشلاغاچ، میکْلو الله قایا دیب، ایرینڭ قایالغی حقنده صورادم. اول‌ده: «ایگون تویەب بازارغه کیتدی»

دیدی، همده آبدراغانیئی بترورواوچون کبی: «اول بولسه مونه مین صاماوار قویار ایدم، چای اچرور ایدك. حاضر یاخشی توگل، یه برسی برسی کورور» دیدی. بو، برسی برسی کورور سوزی میندہ ایکنچی اوی اویاتدی. چن برسی برسی کورمەسە، بونڭ برله تون اوتکەروب، شول برسینه برسی اوخشاغان معنا سز طورمشنی اوزگەلەشدرسەڭ نی بولور ایدی؟

شول فکر باشمده برقرار آلوب یته آلمادی، مین: «شیطان کورسنمی، همه کشی یوقلی» دیدم. خاتون سؤاللی ایتدروب صاماوارغه قارادی. مین کولوب جواب بیرگاچ، قووشدن یاروب قویغان چرالردن بر زور اوچ آلوب، اورتالای شاتردا توب صندروب صاماوار قویا باشلادی. صاماوارنی قویوب اورنینه اوطورور اوچون مینم یانمدن اوتوب بارغانده، مین قولندن طوتدم. خاتون ئلله نیندی تردد آڭلاتا طورغان برحس برله: «کیره کمەس ملا آبزی، کیره کمەس!» دیدی، همده مینی شول فکردن قایتارور اوچون کبی: «بربر کشی کورور» دیدی. مین بو سوزدن طاغی بیك کوب معنا آڭلاب، خاتوننی تمام قوچاقلاب یانیمه اوطورتدم. خاتون اویالغانغه، باشینی تگی طرفقه بوردی. مینم قوللرم برله بتون تەنلرندہ قیلغان سیاحتیمه بر سوز ئەیتمەسەده کوزیمه تابا بورولوب قارامادی. مین بونڭ اویالغانینی بلوب، یراق توگل لامپانی اوروب سوندردم. حاضر اوینڭ طنچلغینی صاماوارنڭ چلتەرلرندن چقغان یاقتیغه باشقه بر نرسەده بوزمی ایدی. مین، خاتوننی قوچاقلاب اورنینه یاتقرا باشلادم. اولده، آزراق طارتنغان کبی، آزراق رضا توگل کبی ایتدروب کیره کمس له دیب، آرتق برسوزده ئەیتمەدی. صاماوارنڭ قایناوینەده قارامایچه، توشه کینڭ

قاتیلغینه، اورنینڭ اوڭغایسزلغینه‌ده التفات ایتمه‌ینچه، مین، کیچنی خدمتچی خاتون یاننده اوتکه‌ردم.

ایرته برله خدمتچی خاتونی میڭا اوچراغانده کوزینی میڭا تابا کوته‌روب قاری آلماسه‌ده، اوچ کوندن صوڭ ایری اورسقه کیتکاچ طاغی کروب کیچنڭ کوب وقتینی اوتکه‌ردم. حاضر شول اش مینم طورمشمنڭ پروغرامه‌ماسینه کروب کیتدی. لکن بوده طویدرا باشلادی، بوده طورمشمنڭ بوش ییرلرینی طوتورا آلمادی.

۸نچی غینوار ۱۹۰۱نچی یل.

LXXII

مونه مه! کیچه ژولستنوی صوددن حکمگه چاقروب کاغد کیتردیلر. آولنڭ ایکی تیینلك بر کشیسی ملانڭ بوزاوی اندریمه کروب کیبه‌کمنی آشادی دیب اوستمدن کورسه‌تکان. بوندن الگه‌ری ایکی کورشی خاتونی طاووق یمورقاسی اوچون اورشوشقان وقتلرنده برسی برسینی مسقل ایتدی دیب مینی شاهد ایتوب حکمگه بیرگانلر ایدی. اولسنده آلداب یولداب بر یمورقه نزاعسینڭ شاهدی بولودن قوتولغان ایدم. بو نسندن بلمیم قوتولورمنمی؟ بار سویله! شونلر برله بر یمورقه اوچون، بر طوبال کیبه‌ك اوچون، بیش تین آقچه اوچون صودلاشوب یوری! شونڭ اوچون دوست بول، دشمان بول! اورشوش، قچقرش، حکمله‌ش! مونه شول کشیلر برله چولغان‌ده، شول طورمشده یاشا! مین، شول یمورقا اوچون بر طوبال کبیه‌ك اوچون، بر قوچاق صالام اوچون، بیش آلتی کیسه‌ك اوطون اوچون دوستلاشا، بوزولشا، سوکشه، صوغشا طورغان کشیلر درجه‌سینه توشدممنی؟ مینم طورمشمده شوندی واق مسئله‌لر برله طولور، مینم باشمده شونلر برله مشغول بولورمنی؟ مین ده شول قدر واقلاندم، ایزلدم، بتدممنی؟

۹نچی آپریل ۱۹۰۱نچی یل.

LXXIII

کورشی صفا آبزینڭ یاش کیلونی، میگلوصفا، هر وقت بزگه کروب کیتوب یورگانده تەرەزەگه کوزینڭ اوچی برله قاراب اوتکانگه، مین، یورطده طوغری کیلگانده‌ده کوزمز قارشی قارشیغه اوچراشوب کیتکانگه بو خاتون حقنده تورلی فکرلرم بار ایدی. خصوصا آنڭ کویەزلکی، شاقتی پخته کییمی اوستینه چیبەرلکی، صنی‌نڭ کیلوشلکی کوگلیمه‌ده بر آز تأثیر ایته ایدی. آلای بولسه‌ده، آنڭ آرتندن یورمی، آنی قولغه توشرور اوچون بر بر اشکه کرشمی ایدم. بر کون خاتونم آشده وقتده، مین، یالغز ایدەن بوینده آبدراب یوری ایدم، بولمه ایشکی آچلدی. مین، مەچی فلاندر دیب التفاتسزغنه بولمەگه چقدم. نی کوزم برله کوریم میگلوصفا باصوب طورا! مینی کورو برله: „آبصطای اویده یوقمنی؟ ایلەك صوری ایدم“ دیدی. مینده: «ئەنه شونده چولانده، آل» دیدم. اول‌ده‌ایشکنی رەتلەب یابمایچەغنه، چولاننڭ ایشکینی چغر ایتدروب، قارانغی چولاننڭ شور لکنده شاطر شوطر ئەیبرلر شوطرداتوب ایلەك ازلی باشلادی. آنڭ کیلوب آلدمه باصووی اوق تگی فکرمنی اویاتقانغه، مین، بونڭ تابا آلماوینی حیله ایتکان بولوب: «تابا آلمیسگمنی؟» دیب چولانغه ایلەك ازلەشورگه کرگان بولوب کیلوننی طوتدم. اول طوتو ومده «ئەهیك» دیب کولوب، چولاننڭ تگی طرفینه کیتکاچ، مین، طاغی غیرت جییوب قوچاقلاب آلدم. کیلون مینم برله طارتشقان کبی طپرچنا، سلکنه باشلادی. لکن قولمدن قوتولورغه آزغنه کوچده صرف ایتمەدی. مین، آنڭ طازا بیلندن قوچاقلاب اویگه آلوب کره باشلادم. اول، ئلله نیدن قورقغان کبی: „کشی کوره، والله کشی کوره“ دیدیده طپرچنا

باشلادی، همده بیك تیز مینم قولمدن قوتولوب قر کجه‌سی کبی سیکروب ایشك یانینه باروب باصوب، میڭا بارماق سلکوب چغوب کیتدی. شوندن بیرلی اول حاضر هر کون کبی مینم خاتون کیتدیسه کره، الگه‌ریگی کبی طپرچنمی، تیرسله‌نمی!

۲٤نچی ایيون ۱۹۰۱نچی یل.

LXXVI

مین ایکنچی یل ملا بولوب طورام. یازارغه اش بولماغانغه، طورمشده اوزگارو بولماغانغه کوبدن بیرلی بر نرسه یازمادم. نرسه یازیم؟ نرسه بار؟

۲۸نچی اییول ۱۹۰۲نچی یل.

LXXV

اُژ اُژ ایتوب صزغروب تـه‌ره‌زه قابقاچلرینی شاقلداتا، مورجالردن کروب، اوزون ایتدروب صوزوب موگلی، قورقنچلی اولی، ته‌ره‌زه‌نك اُلگچلرینه کیلوب به‌رلوب، آنلرنی چات چوت شالترااتا طورغان قشقی جیلنك طاوشینه اویانوب کیتدم. جیلنك اُژ ایتدروب آچولی صزغرولری، کوتمه‌گاندن ته‌ره‌زه قابقاچلرینك دبرت ، دبرت ایتوب بارابانلاب قویولری، کینه‌تدن‌گنه مورجاغه کرگان جیلنك موگلی، قایغولی کوی برله اوو، اوو دیب آورو کشی کبی،جراحتله‌نگان یرتقچ حیوان کبی یغلاوی بتون‌طامرلرمدن یوروب چقدی. ئلله نیندی قورقنچلی اویلار اویاتدی، باشمده یه‌مسز توشونمه‌لر طوردی. اوزمنك قایالغمنی خاطریمه کیترمه‌ینچه، اوزمنی چولغاغان اوی‌لر، آوللر، کشیلردن؛ جماعتلرم خاتونلرمدن آیروب، یاب یالانغاچ کبی ایتدروب شول قورقنچنك آلدینه کیتروب باصدردی. مین، شول قورقنچلی اژلدی طورغان‌طاووشلر،

شول بتون دنیانی طوکدرام دیگان کبی اویلرنی، آغاچلرنی آوللرنی قابلاغان قار آواسنده، هر نرسه‌دن آیرلغان، هر یاردمچیدن محروم بولغان کوینچه اوزمنی اوزم یاپا یالغز کوردم. اوزمنی اوزم شول قورقنچلی جیللر، شول مرحمتسز صووقلر، شول قوتنی آلا طورغان یالغزلقلردن صاقلاراوچون، اوزمنی اوزم شول هلاکتدن قوتقارور اوچون، اوزمنی اوزم، اوزمنك اچکی جاليلرم برله جلتا؛ اوزمنی اوزم، اوزمنك اشلرم برله قابلی چولغی، شونلر برله یواتا باشلادم. گویا کوکلیمه اوزم مراجعت ایتکان کبی: «کوکل! طور! کوره‌مسك نیندی یه‌مسز قورقنچلی جیللر قابلادی؟ کوره‌مسك مینی، نیندی قوتنی آلا طورغان، تموغلرنی خاطرگه کیتره طورغان صووقلر چورمادی؟ کوره‌مسك، مینی نیچك قورقنچ عالمده یالغزلق بیل‌دی؟ اویان کوکل! اوزکنك دنیالرنی چیکه طورغان، طاولرنی تیشه طورغان، دیکزلرنی قوروتا طورغان، تاریخلرنك کوبچه‌کلرینی تله‌گان طرفقه ئه‌یل‌ندره طورغان کوچکنی، غیرتکنی صرف قیلده، مینی شول قورقنچ دیکزدن قوتقار! اویان کوکل، اویان! اوزکنك سیبیریا صووقلرینی اریته طورغان، قاتقان کیبکان قلبلرنی مایغه ئه‌یل‌ندره طورغان، بتون دنیانك بتون اشلرینی ایذگیگه سویری طورغان، بتون دنیانك ماتورلقلرینی اوزکنك یومشاق ماتورلغك برله بیزی طورغان سویوحسینی اویاتده، مینی شونك جلیسی برله‌جلت! مینی، شول بییك محبت سرایندن آلنغان کچکنه گنه، ایسکی گنه برکییم برله اوروت! اویان کوکل، اویان! شول مکلر ـ میلیونلر آدملر برله طولغان، مکلر ـ میلیونلر فکرلر برله قایناغان، مکلر ـ میلیونلر مسلکلر برله چولغانغان کشیلر دیکزنده، اویسز، فکرسز، مسلکسز، ایدیالسز یالغز قالغان مینده، کچکنه بر

ایدیال، ایسکی بر مسلك برله بولسه‌ده ایبده‌ش یاصاده، مینی‌ده شول یالغزلق، شول موڭلق، شول معناسزلقدن قوتقار! اویان باش، اویان! شول اشسزلکدن سلکنورگه اویره‌نمه‌گان، حرکتله‌نورگه اونوتقان میلرگنی سلکتده، مینیده شول بوشلق، طورمشنك شول معناسزلغندن قوتقار! مینیده «مین» دیب ئه‌یتورلك، «مین» دیب تلگه آلورلق یاصا!

بو سوزلر، بو اویلارغه قارشی چدی آلماینچه باشمده، کوڭلمده اویانغان کبی بولدی. آنلرده کوڭلمنك قاتلی قاتلی آمبارلرندن، باشمنك بورمالی بورمالی، کردیلی چقدیلی چوقورلرندن مینی صاقلارغه، مینی جلتورغه، مینی «مین» ایتدرورگه حاضرله‌نورگه طوتوندیلر.

کوڭلم، یاشلکمدن بو کونگه قدر اوتکان طورمشمنك کاغدلرینی برم برم آچا باشلادی. مونه مین یاش، ماتور، مانقالی، طازا، نق، اشطانسز، اوقورغه دردلی، حکایه سویوچی مالای! مونه مین مدرسه‌ده: «ضرب یضرب، نصر ینصر» صرفلی طورغان، قاتی ایکمه‌ك برله چای اچه طورغان وشول مدرسه‌دگی خلفه‌لر کبی خلفه بولونی، ئه‌تی کبی ملا بولونی، پیغمبر کبی یاخشی بولونی ایدیال ایتکان بر شاکرد! مونه مین مدرسه‌دن مدرسه‌گه باروب، مناظره قیلشوب: «وجود واجبلر، حدوث عالملر، عدم زمانلر» نی اثبات قیلوب یوروچی، بتون مشهور قشقار، قزان مناظرلری کبی بولورغه طرشوچی، دینلی، صوفی، اچمی طارتمی طرشا طورغان قارا بورکلی، اوزون چالبارلی، دهری قزان شاکردی! مونه مین، بو کتابلر، بو مناظره‌لر، بو ترتیبسز اوقولرنك دشمانی، مدرسه‌لر مکتبلر اصلاحی‌نك طرفداری، گازیته اوقوچی، ترك کتابلری اوقوچی، جای کونلری روسچه اوقوچی، کیله‌چکده بتون خلقنك فکرینی اوزگه‌رتونی توشونوچی

یاش شاگرد، فکرلی یکت! مونه مین، ئلله نیندی یاگلش یوگلش آگلاغان فکرلرم برله آوروپانك طورمشینه عاشق بولغان، آوروپالولانورا اوچون آقتق بیش تنکه‌سینه پالته آلغان. بورچقه آلغان آقچه‌سینه ایسلی مایلر کرشه‌نلر آلغان، اوزینی فرانسوز رومانلرینك قهرمانی ایتدروب حساب ایتکان بر دون کیخوت! مونه مین، باشمده‌غی فکرلر برله، تیره یانمنی چولغاب آلغان دنیانك آیرم آیرم ایدکلرینی آگلاوچی، مینم ایدیالمنك دنیاده یوقلغینی کوروب قایغروچی وشول ایدیال دنیامنی طودرور اوچون، تیره‌یانمنی شول ایدیال دنیامه ئه‌ورور اوچون طرشورغه یول طابا آلماوچی یارتی امیدلی، یارتی امیدسز بر یاش یکت! مونه مین، اوزمنك جیگوومه شبهه ایتکان، اوزمنك فکرمنی میدانغه کیتره آلوومه شیکله‌نگان، اوزمنك مغلوب بولاوومه اوشانوب، اعتقادم ایمانمدن محروم قالغان، طورمش صوغشینه کرگانچی جیگلگان برعسکر! مونه مین، شول ایسکی طورمشقه اسیر آلنغان، آنك کرگان صاین چغلماسقه ایتدروب یابلا طورغان اون ایکی ایشکلی زندانینه قویلغان امیدسز، ایمانسز بر امام! مونه مین، سویمه‌گان سویرله‌گان بر خاتون برله عمرمنی اوتکه‌رورگه، سویو، سویشونرسه ایکانینی بلمه‌ینچه یاشلکمنی اوزدرورغه، قارتلغیمه قدر بلچراق خدمتچی خاتونلری، ادبسز کورشی کیلونلری برله کوگلنی مسقل ایته، وجدانی عذابلی طورغان مناسبتلرده یاشاوچی، یمورقالر، کیبه‌کلر، اوطونلر، صالاملر، چوپره‌کلر اوچون صودلاشوچی کشی قالدغی!

مونه مین، حاضر شول صووق کونده، شول اژغردی طورغان جیلده، شول خاتونم برله بر توشه‌کگه یاتقان اوی‌ده، اوتکان عمرنده بر نرسه اشله‌مه‌گان، کیله‌چکنده اشله‌رگه ایدیالینی ایمانینی

یوغالتقان، کورشی خاتونلری برله ماتاشودن باشقه اشکه یارامی طورغان بر آدم قالدغی! مونه مین، شول اوزمنڭ طورمشمنڭ ناچارلغینی اویلابده، آڭلابده، اوزمنی اوزم شول ناچارلقدن، شول باتقاقلقدن چغارا آلماغان کوچسز، حالسز بر ئەرم طاماق!

ئەنه مینم کیلەچکم! زور قورصاقلی، کونینه اون بەاش توبی آشی طورغان، کورشی خاتونلری، آصراولر برله ماتاشا، بلچرانا طورغان مین! ئەنه موژیکلر برله یوق نرسەلر اوچون یالغان شاهدلر یاللاب حکملرگه یوروچی مین! ئەنه موژیك خاتونلری برله قاز بەبکەلری اوچون اورشوشوچی مین! ئەنه طاغی مین! ئەنه طاغی مین!

طشقی جیلنڭ اژغلداوینه مینم کوڭلمنڭ اژغلداوی، آنڭ صووقلغینه مینم کوڭلمنڭ صووقلغی قوشلدی. مین، اچدن طشدن طوڭا، قالتری، درلدی باشلادم. اوتکان عمرمنڭ، اوتەچك عمرمنڭ ناچارلغی اوچون قایغرورغه، یغلارغه، شول بتکان ایدیالمنی اوزاتورغه، بحیللەشورگه بر طامچی قاینار یاش طابا آلمادم. مین طوڭدم، مین قاتدم، مین بتدم!

٢١نچی دیکابر ١٩٠٢نچی یل.

LXXVI

ئلله قایلرده یاشرنوب یاتقان شول کاغدلرنی، کیچه، اوی یووار اوچون جیشترنغانده طاوب آلدم. باشندن آخرینەقدر اوقوب چقدم.

طاغی ایسکی طورمشلر کوز آلدمدن اوتدی. طاغی بونلر مینم یوقلاغان یورەکمده زور بر جراحت آچدی. مین، تون بویی یوقلی آلماینچه اویلادم. اوزمنڭ نیشلەگانمنی، نیشلەومنی، نیشلەیەچکمنی

توشوندم! بیك اوزاق اویلاغان، توشونگانڭ صوڭنده کوڭلیمه شولمی عمر، «طورمشمی بو؟» دیگان سؤال کیلدی.

شول «طورمشمی بو؟» سؤالی ئولگان کشینڭ اوره‌گی کبی آلدیمه کیلوب باصدی! مین جواب بیره آلمادم. سزدن صوریم: «طورمشی بو؟»

۳نچی مای ۱۹۰۸نچی یل.

کتبخانهٔ شخصی
رستم سعید اوغلی عمران
(u.u8686@gmail.com)

صوڭ